

اؤزبېک تیلی

یپتینچی صنف درسلیک کتابی

باسیلگن ییلی: ۱۳۹۹

سرود ملی

دا عزت د هر افغان دی	دا وطن افغانستان دی
هر بچی یې قهرمان دی	کور د سولې کور د تورې
د بلوڅو د ازبکو	دا وطن د ټولو کور دی
د ترکمنو د تاجکو	د پښتون او هزاره وو
پامیریان، نورستانیان	ورسره عرب، گوجر دي
هم ایماق، هم پشه یان	براهوي دي، قزلباش دي
لکه لمر پر شنه آسمان	دا هېواد به تل ځلېږي
لکه زړه وي جاویدان	په سینه کې د آسیا به
وایو الله اکبر وایو الله اکبر	نوم د حق مودی رهبر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اۋزبېك تېلى

يېتېنچى صنف درسلىك كىتابى
۷- صنف

باسىلگن يىلى: ۱۳۹۹ھ . ش.

کتاب مشخصاتى

مضمون: اۋزبېک تىلى درسلىك كىتابى

مۇلقلر: تعليمى نصاب اۋزبېك بۇلىمى درسلىك كىتابلر مۇلقلرى

تېكشېرووچىلر: تعليمى نصاب اۋزبېك بۇلىمى درسلىك كىتابلر مۇلقلرى

صنف: يېتتىنچى

متن تىلى: اۋزبېكى

يوكسلىتىرووچى: درسلىك كىتابلر تاليفى و تعليمى نصابى نىنگ يوكسلىتىرىش عمومى رياستى

ترقه تووچى: معارف وزىرلىگى عامه آگاهلىگى و روابط رياستى

باسىلگن يىلى: هجرى شمسى ۱۳۹۹

ايمىل آدرس: curriculum@moe.gov.af

درسلىك كىتابلر معارف وزىرلىگى گه تېگىشلى بۇلىپ، بازاردە آلدى - ساتدى گه اجازە

بېرىلمەيدى. متخلفلر بىلن قانونى معاملە بۇلەدى.

معارف وزیري نينګ پيامی

اقرأ باسم ربك

بیزګه حیات بغیشله ګن و اوقیش و یازیش بویوک نعمتی ګه اېګه قیلګن تینګری تعالی دن متدارمیز و الله ﷻ تمانیدن بیرینچی قتله اوقیش پيامی نازل بولګن اېنګ سونګی پیغمبر حضرت محمد مصطفی ﷺ ګه کوپ درودلر بولسین.

۱۳۹۷نچی ییلی، معارف ییلی نامیګه مسمی بولګن لیګی برچه لرګه معلوم دیر. شونده ی بیزنینګ عزیز مملکتی میزده تعلیم و تربیه تیزی می نینګ ابریم بولیم لریده اساسی اوزګریش لر کبلیشی ممکن. اوقیتووچی، اوقووچی، کتاب، مکتب، اداره و اته-انه لر کبش اداره لر، افغانستان معارف تیزی می نینګ اساسی و آلتی لیک عنصرلریدن حسابلنهدی و بولر مملکت تعلیم و تربیه سینی رواجلنتیشریشده مهم رول اوینهدی. بونده ی بیر مهم پیته، افغانستان معارفی نینګ بویوک عایله سی و باشچیس، مملکت تعلیم و تربیه سی نینګ زمانوی تیزی مینی رواجلنتیشریشده اساسی اوزګریشلر یرعتیش اوچون قرار قبول قیلګن.

شو اوچون، تعلیمی نصابنی اصلاح و رواجلنتیش، معارف وزیرلیګی نینګ مهم بیرینچی درجه ده گی ایشلریدن سنه له دی. درسلیک کتابلر کیفیت، محتواسی و اولرنی مکتبلر، مدرسه لر و باشقه دولتی و شخصی تعلیمی اداره لرده ترقه تیش جریانی توغریسیده اعتبار قره تیش معارف وزیرلیګی نینګ دستورلریده بیرینچی اؤرینده دیر. بیزنینګ درسلیک کتابلریز کیفیتلی بولمه ګن صورتده، مملکتده تعلیمی پایدار هدفلرګه اېریشه آلمه یمیز.

یوقاریده گی ذکر بولګن هدفلر و بیر مهم تعلیمی تیزی ګه اېریشیش اوچون، مملکت بویچه برچه اوقیتووچیلردن، اولرنی کبله جک نسل نینګ تربیه لاووچیلری صفتیده، التماس قیله میز که اولر اوشبو کتاب و محتواسینی عزیز باله لرګه اؤرګه تیش جریانیده هر قنده سی و حرکتلریدن باش تارتمه سین لر و دینی، ملی و انتقاد فکری بولګن فعال و آگاه نسلنی تربیه لاش اوچون کوشش قیلسین لر. اوقیتووچیلر، هر کون ینګی تعهد و مسؤولیت پذیرلیکدن تشقری، عزیز اوقووچیلر نینګ یقین کبله جکده افغانستان نینګ ثمره لی، متمدن و معمار خلقی صفتیده رواجلنیشنی نیت قیلیب، درس بیریشنی باشلہ سین لر.

عزیز اوقووچیلردن، اولرنی مملکت نینګ کبله جک اېنګ ارزشلی سرمایه سی صفتیده، ایسته یمن که اولر فرصتنی قؤلدن بهر مه ی، اوقیتووچیلر نینګ درسیدن ادب و احترام کمالی بیلن علم اؤرګه نیب، اولرنی نینګ بیلیمیدن توغری شکله فایده لنسین لر.

آخرده، مملکت برچه تعلیمی ایش بیلرمانلری، تعلیم و تربیت دانشمندلری و اوشبو درسلیک کتابنی تیارلش و ایدیت قیلیش اوچون جدی سی و حرکت قیلګن تعلیمی نصاب بولیمیده گی فنی همکارلردن متدارچیلیک بیلدیریب، اولرګه تینګری تعالی دن بو مقدس و انسان ساز یولده موفقیت لیک ایسته یمن.

بیر معیاری و رواجلنګن معارف تیزی ګه اېریشیش و آزاد خلق لی آباد، آگاه و مرفه افغانستان آرزوسی بیلن.

دکتور محمد میرویس بلخی

معارف وزیری

فهرست

سان	عنوان	وقت	بیت
۱	حمد	ایکى درسليک ساعتى	۱
۲	نعت	ایکى درسليک ساعتى	۶
۳	اؤزنى تانيماق	ایکى درسليک ساعتى	۹
۴	قارى محمد عظيم عظيمى	ایکى درسليک ساعتى	۱۵
۵	قۇل صنعتلىرى	ایکى درسليک ساعتى	۲۰
۶	جامعه يوكسه ليشيده عالملىرىنگ اولوشى	ایکى درسليک ساعتى	۲۵
۷	حضر على (كرم الله وجهه)	ایکى درسليک ساعتى	۳۱
۸	طنز نېمه دېر؟	ایکى درسليک ساعتى	۳۷
۹	سپورت قېله مىز، ساغلام يشه یمیز!	ایکى درسليک ساعتى	۴۳
۱۰	اميرالکلام على شېر نوايى	ایکى درسليک ساعتى	۴۸
۱۱	مسؤوليت نېمه دېر؟	ایکى درسليک ساعتى	۵۲
۱۲	بابر نامه	ایکى درسليک ساعتى	۵۷

۶۲	ایکى درسليک ساعتى	۱۳	يلغانسىز شهر .....
۶۸	ایکى درسليک ساعتى	۱۴	موسيقى .....
۷۵	ایکى درسليک ساعتى	۱۵	اينارجى عايله .....
۸۱	ایکى درسليک ساعتى	۱۶	بابا رحيم مشرف .....
۸۶	ایکى درسليک ساعتى	۱۷	قانون نى رعایت ايتيش .....
۹۱	ایکى درسليک ساعتى	۱۸	اېركين ليک نى ارداقله يميز .....
۹۶	ایکى درسليک ساعتى	۱۹	نادره بېگيم .....
۱۰۱	ایکى درسليک ساعتى	۲۰	عالى همت .....
۱۰۶	ایکى درسليک ساعتى	۲۱	كمپيوتېر .....
۱۱۱	ایکى درسليک ساعتى	۲۲	شهر يار .....
۱۱۶	ایکى درسليک ساعتى	۲۳	ايتتيلگن مقصدگه يېتېر .....
۱۲۱	ایکى درسليک ساعتى	۲۴	حكايت .....
۱۲۷	ایکى درسليک ساعتى	۲۵	هېرويين چېكىش ضررلىرى .....
۱۳۳	ایکى درسليک ساعتى	۲۶	ملكه تومارىس .....
۱۳۸	ایکى درسليک ساعتى	۲۷	طلا تېپە نېنگ تارىخى اثرلىرى .....
۱۴۵	ایکى درسليک ساعتى	۲۸	ساغلام يېشىش .....
۱۵۰		۲۹	يېتېنچى صنف درس سۆزلىگى .....

بیرینچی درس

هدفلر:

- ۱- الله ﷻ صفتلری و قدرتلری حقیده معلومات تاپیش.
- ۲- سؤز و توب سؤزلر باره سیده معلومات تاپیب، جمله لرده ایشلته آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- الله ﷻ صفتلریدن نېچيته سینی بيله سیز اولرني آيتیب بېرينگ!
- ۲- الله ﷻ نی نیمه اوچون "یره تووچی" دبیمیز؟

حمد

کۆپ حمد و حساب سیز ثنالر	تنگری غه، صباح لر و مسالر
کېلتوردی وجوده بو جهان نی	خلق آیلهدی یبر و آسمان نی
بار دورانی بارلیغینه عاید	هر ذره کائنات شاهد
موجودلیغی نینگ ابتداسی	یؤقدور ینه شو یله انتھاسی

هر نرسه دين اول ايردى بار اول
مثلى يۇق انينگ يىگانه ذاتين
بۇلماس انى مسكن و مقامى
عرش اوستيده دېب بيلورميز انى
دانا دور انگا همه عيان دور
خلاق جهان ايرور تعالى
كۆپدور انى قدرتينه آيات
فعال و مريد و حى و قىوم
گر بۇلماس اېسه ارادهسى بيل
ابشيتگوسى هر نېچوك صدانى
كورگاي همه نرسه انگا منظور
معلوم انگا دور قميرلاغان جان
اثباتى كلامى دور قرانى
اۇن اوچ عدد اولدى بو صفاتى
اى جان بو همه صفتنى ياد اېت

يۇق ايردى جهان و برقرار اول
افعالين انينگ ينه صفاتين
اۇز ذاتى ايله ايرور قيامى
لېكن اول اېمس انينگ مكانى
يۇق نرسه كه اندين اول نهاندور
هر نرسه غه قادر و توانا
تنها ديمه ارض ايله سموات
هر نرسه ارادهسىغه محكوم
يېل تېراماين و قميرلاماس قيل
سمى صفتى ثبوتى انى
كورمك ولى بيزده جسمه محصور
حاضر نظريده انى هر آن
بار دور انى بير بيوك بيانى
موصوف ايرور بۇلارله ذاتى
حق شانيده واجب اعتقاد اېت
سيد محمود طرازى

اساسى توشونچە:

الله ﷻ جملە عالمىنىڭ يەرەتوۋچىسى و اونىڭ بارلىقى گە ھەر بىر ذرە كائىنات شاھىد دىر موجودلىقىنىڭ اول و آخرى يۇق دىر. اول اولوغ ذات بىيىمىل و مانىد دىر. ھەر نرسە گە قادىر، توانا و فعال مەيد، ھى و قىوم دىر.

فعاليتلار:

- ۱- اۇقتوۋچىنىڭ شەرنى دىكلە قىلەياتىگندە، انىق اېشىتىنىڭ.
- ۲- درس مەتنىنى اۇقتوۋچىلاردىن اىككى كىشى نوبەت بىلەن دىكلە قىلىسىنلار.
- ۳- اۇقتوۋچىلار اىككى گروپكە بۆلىنىسىنلار، بىرىنچى گروپىدىن بىر كىشى بىرىنچى بىتەننى اۇقىسىن، سۇنگ اىككىنچى گروپىدىن بىر كىشى اۋشە بىت مەھومىنى ايتسىن. ىنە اىككىنچى گروپىدىن بىر اۇقتوۋچى اىككىنچى بىتەننى اۇقىسىن و بىرىنچى گروپىدىن بىر كىشى شو بىتەننىڭ مەھومىنى ايتسىن. شو يوسۇندە آخرگچە دوام بېرىلىسىن.
- ۴- قويدەگى لغەتلەرنىڭ مەناسىنى سۆزلىكەن تاپىپ، جملەلەردە ايشلەتىنىڭ:
صباح، مساء، عايد، شاھىد، انتھە، قادىر، توانا، فعال، مەيد، ھى، قىوم، ارض، سموات، محصور، اعتقاد، اثبات
- ۵- ھەر قاتاردىن بىر- بىر كىشى بىر بىتەننى مەنا و توزگەن جملەسى بىلەن تەختەگە يازسىن. باشقە قاتاردەگىلەردىن بىر كىشى جملەنى كېنگەيتىرىسىن.

اۋى تاپشۇرىقى:

درس مەتنىنى نەزەرگە اۋگىرىپ، كىتابچەلەرنىڭ گە يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

خس، كېمە، تاغ، يېل، قاش، سمان، جەھان، اهل، قرا، آق، يۇق، تون، قچان، ياروق،
هنگامەسىن، ابركرم، گرانجان، . . .

يوقارىدەگى توشونچەلەرنىڭ بىرچەسى سۆز دېيەلەدى.

سۆز: بىر، ايگى يا كۇپراق حرفلاردىن يىسلگن و مستقل معناگە ابگە بۇلگن توشونچە

دیر.

سۆزلر تۈزىلىشىگە كۆرە اوچ تورگە بۇلىنەدى:

سادە سۆز، قۇشمە سۆز و جفت سۆز.

سادە سۆزلر، توب سۆز و يا يىسمە سۆز بۇلەدى.

توب سۆز: بىر اۈزەكدن تشكىل تاپگن سۆز، توب سۆز دېيەلەدى؛ مثاللر: خس، تاغ،

قاش، سمان و باشقەلر.

فعاليتلر:

۱- قويدەگى بىتنىڭ مفھومىنى يازىنگلر، سۇنگ اوچ كىشى نوبتدە، يازگن

جملەلرىنى باشقەلرگە اۋقىسىن:

مىلى يۇق انىڭ يگانە ذاتىن	افعالىن انىڭ ىنە صفاتىن
بۇلماس انى مسكن و مقامى	اۈز ذاتى اىلە اىرور قىامى

۲- قويدەگى بىتلردە، سۆز و توب سۆزلرنى بېلگىلە يازىنگ:

عرش اوستىدە دېب بىلورمىز انى	لېكن اۇل اېمس انىڭ مكانى
دانا دور انگا ھمە عيان دور	يۇق نرسە كە اندىن اۇل نھان دور

۳- قويىدەگى بىتلەرنىڭ بۇش جايلىرىنى، مىتەن فائىدەلىنىپ تۇلدىرىنىڭ:

كۆپ ھىمىد ۋ ھىساب . . . . .

تىنگىرى غە ھىباحلر ۋ . . . . .

كېلتوردى ۋ جودە . . . . .

. . . . . يېر ۋ آسمانى

. . . . . بارلىغىنە عايد

. . . . . كائىنات شىھىد

۴. ھىركىم تۇرتتە توب سۇز يازىپ، اولەرنىڭ بىرىگە جىملە توزسىن.

۵. اىگى اۇقوۋچى نوبت بىلن تورىپ، توزگن جىملەسىنى باشقەلەرگە اۇقىسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

كتابچەلەرنىڭىزگە اول نېچە جىملە يازىنىڭ، سۇنىڭ اولەرن سادە سۇزلەرنى بېلگىلەپ،

ەلىھىدە يازىپ كېلتىرىنىڭ.

ایگینچی درس

هدفلر:

- ۱- حضرت محمد ﷺ سیرت لری حقیده معلومات تاپیش.
- ۲- ساده سۆزلر و یسمه سۆزلر باره سیده معلومات تاپیب، جمله لرده ایشلته آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- حضرت محمد ﷺ نیچه یاشلریده پیغمبرلیککه مبعوث بۆلدیلر؟
- ۲- پیغمبریمیزگه، بیرینچی مرته قیسی آیت و قه پیرده نازل بۆلدی؟

نعت

باشینگ اؤزرا سرخیل لیق گوهری
باری آفرینش طفیلینگ سنینگ
بۆلوب سؤنگره موجود بود و نبود
نی ظلمت بۆلور ظاهر اول دم نی نور
مسین آلتون ایلاب باری انبیاء
سینگا اول بیان ایچرا معجز عیان
سنینگ معجزینگ اندا ایلاب ظهور
حق اندا صفاتینگ گه قایل بۆلوب

زهی انبیاء خیلی نینگ سروری
دیمای انبیاء قومی خیلینگ، سنینگ
توتوب گوهر ذاتینگ اول وجود
زمانی که نورونگه بۆلمه ی ظهور
وجودینگ دین ایلاب قضا کیمیا
چو موسی غا تورات ایتیب حق بیان
بۆلیب چونکه داوود قسمی زبؤر
چو عیسی غه انجیل نازل بۆلوب

نېچه كيم كتبِ آسمانى كېلىب
بارى سىدا سېندىن نشانى كېلىپ
بۇلوب چون ظهور ولادت سنگا
بۇلوب فاش نور سعادت سنگا
نوايى

اساسى توشونچه:

حضرت محمد ﷺ برچه انبياء نىنگ اولوغى و تىنگرى تعالى نىنگ حبيى دىرلر. اول
حضرت نىنگ اوصافلىرى بارى آسمانى كتابلردە كېلگن دىر. پىغمبرىمىز نىنگ صفتلىرىدىن
بىرى، رحمة للعالمين دىر، اولر خلق عظيم ابگه سى و ابگ سۇنگى پىغمبر دىرلر.

فعاليتلر:

- ۱- هر قطاردن بىر كىشى توريب، بىر بيتنى اوقيسين. كېين باشقهلر نوبت بيلن
درس حقيده اؤز فكرىنى ايتسين.
- ۲- قويدىگى سۇراقلرگه قيسقه و چقان جواب بېرىنگ:
* بىز كيم نىنگ اُمّتيمىز؟
* درس متنى نېچه بيتدن عبارت دىر؟
* ابگ سۇنگى پىغمبر، كيم دىر؟
* بو "نعت" كيم نىنگ شعرى دىر؟
* پىغمبرىمىز نىنگ متنده گى ايگىته اُتلىرىنى ايتىنگ؟
* پىغمبرىمىز حقيده متنده، ايشله تىلگن صفتلرنى ايتىنگ!
۳- قويدىگى سۇزلرنى معنا قىلىپ، مناسب جملهلردە ايشله تىنگ:
ظلمت، زبور، تورات، انجيل، ولادت، انبياء، معجز، ظهور

اوى تاپشيريغى:

- ۱- نعت درسىنى نثرگه اؤزگريپ، كتابچه لرينگىزگه يازىپ كېلتىرىنگ!
- ۲- نعتدن كميده ايگى بيتىنى يادلنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:

درود، مصطفى، نىگىن، كىتابچە، اۋقېتوۋچى، كېل، باشىمىز، ايشلار، قىلغىل، كېلگن، بىلىنگ، كېسكىن، ياش . . . . .

اگر يوقارىدەگى سۆزلەرگە دقت قىلسك، درود، مصطفى، نىگىن، كېل، باش، بىر اۈزەك دىن تشكىل تاپگن. بو كى سۆزلر، سادە سۆز دىپلەدى.

سادە سۆز: بىر اۈزەك دىن تشكىل تاپگن معنالى سۆز، سادە سۆز دىپلەدى؛ مثاللر: كىتاب، قلم، ايش، آى، ددىل، تېنگ، . . . .

ىنەدە يوقارىدەگى سۆزلەرگە قرەسنگىز، كىتابچە (كىتاب+چە)، اۋقېتوۋچى (اۋقېت+وۋچى)، كېسكىن (كېس+كىن)، سۆزلرى بىر اۈزەك و اونگە قۇشىلگن قۇشىمچە دىن ىسەلگن. بوندە سۆزلر ىسەمە سۆز دىپلەدى.

سادە ىسەمە سۆز: اۈزەككە سۆز ىساۋچى قۇشىمچەلرنىنگ قۇشىلىشىدىن حاصل بۇلەدى؛ مثاللر: قرىنداش، اۋقوۋچى، كېمەچى، كوچلى، اېكىنزار، دھقانچىلىك

فعاليتلر:

- ۱- اوچ كىشى نوبت بىلن تورىب، درس متنى نى دىكلە شكىلدە اۋقىسىنلر.
- ۲- هر قطاردىن بىر كىشى درس متنىدىن ياقىتىرگن بىتنى نى يازسىن، سۇنگ اوچ كىشى تىلەگن بىتنى نى باشقەلرگە ياددىن اۋقىب بېرسىن.
- ۳- قوئىدەگى بىتلردىن، سادە سۆز و ىسەمە سۆزنى تاپىب، يازىنگ. سۇنگ اوچ اۋقوۋچى تاپگن سۆزلرىنى باشقەلرگە اۋقىسىن.

توتوب گوهر ذاتىنگ اول وجود	بۇلىب سۇنگرە موجود بود و نبود
زمانى كە نورونگ غا بۇلمەى ظههور	نې ظلمت بۇلور ظاهر اول دمنى نور

اۋى تاپشىرىغى:

كىتابچەلرنىنگىزگە نېچە جملە يازىب، كېيىن جملەلردىن سادە سۆز و ىسەمە سۆزلرنى علىحدە كۈچىرىب كېلتىرىنگ!

اۋچىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- "اۋزنى تانىشماق" توشونچەسىنى بىلىش و تورموشدە اهمىتىنى توشونىش.
- ۲- قۇشمە و جفت سۆزلرنى بىلىپ، جملەلر و متنلردن بېلگىلەپ، اېشلتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- گاھى اۋزىنغىزدەگى يىخشى - يىمان عادتلرنى سېزگنمىسىز؟
- ۲- اگر بيرار نامعقول خصلتىنغىز طفىلى ملامتگە قالگن بۇلسىنغىز، اونى ترك اېتىشگە اينتىلگنمىسىز؟

اۋزنى تانىماق

- اۋقېتوۋچى، اۋقوۋچىلردن سۇرەدى:
- كىم اۋزىنى تانىيدى؟
- بېكتاش يوكسك سېس بىلن دېدى:
- معلم صاحب، بىزىنىڭ برچەمىز اۋزىمىز، آتە - آنە، عايلە اعضاسى و حتى قوم - قىرىنداش و اۋرتاقلرىمىزنى ھم تانىيمىز.
- تېمور شاشىلىپ دېدى:
- معلم صاحب، بو ايش جودە آسان - كو. دنيادە بو نرسەنى بىلمەيدىگننى اۋزى بۇلمسە كېرەك!
- بىر نېچە اۋقوۋچى ھم شونگە اۋخشش سۆزلرنى ايتدىلر.
- اۋقېتوۋچى برچە اۋقوۋچىلرنىڭ سۆزلرىنى دقت و حوصلە بىلن اېشىتىدى، كېين اولرگە قرەتە دېدى:

- عزیز اۇقووچىلار! اۈزنى تانىماق يگە كىشى يا عايله اعضاسى نىنگ اتى، ياشى و ايشىنى بىلىش و سىزلر ايتگن نرسەلر بىلن خلاصە بۇلمەيدى. بىراو نى تانىماق اوچون سىزلر اېسلەگن نرسەلردن تشقىرى، كىشىلرنىنگ روھى، معنوى، تورلى كوچ- مەھارتلىرى ھم انچە مەھم و تەيىنلاوچى دىر.

بىز عايله، گذر، مەكتەب و جامەدە تورلى خوى- عادەت، يورىش- تورىش، بىلىم، ھەمدە توغولرگە اېگە بۇلگن شەخسلر بىلن دوچ كېلەمىز. بىرىنى ھلیم و متواضع، صبرلى و آرام تاپسك، باشقەسىنى مقتىچاق، چىدەمسىز و ناآرام كۈرەمىز؛ يەنە بىرى كېچىرىملى و مەھربان بۇلسە، باشقەسى رەھمەتلىز و تاش بغير دىر.

دېمەك، انسانلر فرقى بۇلگن تورلى خەسلەلر و قىلىقلرگە اېگە دىرلر. شونىنگ اوچون، انسانلرنىنگ آچىق و یشىرىن خەسەتلىرى اولرنى تانىپ آلىشە جودە مەھم دىر. عزیز اۇقووچىلار! يوقارىدەگى اېسلنگن خەسەتلىردن تشقىرى وفادارلىك، وطنسېورلىك، انسانسېورلىك، ايشگە ایتىلىش كى كۈپل خەسلەر ھر بىر انسان نىنگ روھى، قىلىغى، ھەمدە تورموشدەگى مەھارتلىرى، اونىنگ شەخسەت و اۈزلىگىنى شەكللىشى و توزىلىشىدە كەتە نەقىش بار.

شوپىتدە اولوغ بېگ اتلى اۇقووچى سۈرەدى:

- مەلەم صاحب! بو نرسەلرنىنگ بىلىشى باشقەلرگە نىمە فايدەسى بار؟

اۈقتىووچى ایتدى:

- جودە یشى و اۈرىنلى سۇراق بۇلدى. قرەنگ، ھەركىشى اۈزىگە بىر اۈرتاق يا بىر ەمر يۇلداش يا كە اۈيىنداش تەلەماقچى بۇلسە، شونەدە طبعى كە اونىنگ بىرىنچى سۇراقلىرى شولر دىر:

او قنداق آدم و قنداق عايلەدن دىر؟ اخلاق و سۈيەسى قنداق؟ و باشقە شو كى

سۇراقلىرى.

در واقع او، اوشبو سۇراقلر آرقەلى كۆزلنگن شىخىنى اۆزىگە مناسىلىگى يا مناسب بۆلمەگن ليگىنى بىلماقچى بۆلەدى.

عزيز اۇقوۋچىلر، باشقەلرنى تانىماق، بىز اوچون قنچەلر مەھم بۇلسە، اۆزىمىزنى تانىشىمىز ھم اۆزىمىزگە شونچەلىك مەھم و ارزشلى دىر. ھەر كىم اۆزىنى، قىسى يىخشى خىصلتلىر يا خدا قىلمەسىن يمان عادتلرى بارلىگىنى بىلماغى ضرور. انە شوندىگىنە او، يىخشى خىصلتلىرىنى يوكسلىتىرىش و آرتتىرىش، عكسىنچە يمان فعللرىنى قۇيىشى گە اينتىلەآلەدى. نىتىجەدە، او عايلە و جامەەسىنىنگ فعال و يىخشى عضوى بۆلەدى. ھەركىمنىنگ اۆزى حقىدەگى انە شو معلوماتلرى "اۆزنى تانىش" دىيەلەدى.

"اۆزنى تانىماق" الله ﷻ نى تانىماق دىر. "اۆزنى تانىماق" بىزگە تىصمىم آلىش، اېزگو يۇل - يۇرىقنى تىنلش، ساغلام تىفكر و عايلە و جامەەدە فعال و اونوملى عضو بۇلىش گە اولكن ياردەم بېرەدى.

اساسى توشونچە:

"اۋزنى تانىماق" ﷻ نى تانىماق و "اۋزنى تانىماق" كىشىلەرگە مەھم يۇللاۋچى دىر؛ شۇنىڭ ئۈچۈن، جامئەدە فعال و اونوملى قتنەشيش مقصدىدە ھەر بىر ئانسان اۋزىنى ھەرمائىلە تانىب، ايش توتىشى كېرەك. بىلىم، تجربە و كېرەكلى مھارتلر آرقەلى انسانلر اۋزىنى تانىب، مؤثر فعاليتلر قىلەآلەدى.

فعاليتلر:

- ۱- متن بېش دىققەدە تاووشسىز اۋقىلىسىن.
- ۲- ايكى- اوچ كىشى نوبت بىلن تخته آلدىگە بارىب، متن مفھومى حقىدە اۋز فكىرىنى قىسقىچە آيتسىن.
- ۳- يانمە-يان اۋلتىرگنلر بىرگە بحثلشىب، متدەگى كېلەسى زمان فعللرىنى كىتابچەلرىگە كۈچىرسىن.
- ۴- قويدەگى سۈزلرنى سۈزلىك ياردىمدە معنا قىلىب، ايكىتەسىنى تىلپ، جملە توزىنگ:
- شاشىلىب، معنوى، تويغو، مقتىچاق، چىدمسىز، متواضع، عمرىۇلداش، اۋىنىداش، ساغلام تفكر
- ۵- ھەر قاتاردن بىر كىشى نوبت بىلن تورىب، سۈزلردن ايكىتەسىنىڭ معناسى و توزگن جملەسىدن بىرىنى اۋقىسىن و باشقەلر او حقدە فكر بىلدىرسىن.
- ۶- اۋزنى تانىماق دە نىمەلرنى بىلىش كېرەك؟ اۋقوۋچىلر گرۇپلرگە بۆلىنىپ، شو حقدە فكر المشتىرىب، بحث قىلىسىنلر.
- ۷- ھەر گرۇپدن بىر كىشى تورىب، اۋز گرۇپىنىڭ فكىرىنى قىسقىچە آيتسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

"اۋزنى تانىماق، تېنگرى تعالىنى تانىماق دىر" دىگن مقال نىڭ مضمونى اساسىدە تۇرت- بېش سطرلىك بىر متن يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى سۆزلەرنى اۋقىب، دقت قىلىنگ:

قوم- قرىنداش، يورىش- تورىش، تاش بغير، يۇل- يۇرىق، ساغلام تفكر، وطنسپور
كۇرىب تورگىنىگىزدېك، يوقارىدەگى برچە سۆزلر سادەسۆز بۇلمەى، بلكە ايگى سۆزدن
تشكىل تاپگن. اولر، توزىلىشى و خصوصىتىگە كۆرە "قۇشمە سۆز" و "جفت سۆز"
دېلەدىلر.

قۇشمە سۆز:

ايگى و اوندىن آرتىق معنالى اۋزەكدن يسەلىب، بير توشونچەنى افادەلەيدى؛
مثاللر: اولوغ بېگ، بېلباغ، يوزباشى، كىتابخانى، تېمىريۇل و باشقەلر.

جفت سۆز:

ايگى مختلف يا بيرخېل سۆزدن تكرار شكىلدە توزەلگن سۆز "جفت سۆز" دېلەدى؛
مثاللر: قاه- قاه، استە- سېكىن، او- بو، اكە- اوکە، تېز- تېز، چاپە- چاپە و باشقەلر.

فعاليتلر:

۱- درس نىنگ بيرىنچى بۇلىمىدەگى متىدىن قۇشمە و جفت سۆزلەرنى تاپىپ،
كىتابچەلرىنىگىزگە يازىنگ!

۲- قويىدەگى متىدىن قۇشمە و جفت سۆزلەرنى بېلگىلىنگ:

" . . . انسان آز- آز اۋرگىنىب، دانا بۇلەدى. اېركىن جان كىتابخانىدەن ھمىشە كىتاب
اېلىپ اۋقىيدى و بىلىم و معلوماتىنى آشىرەدى. او، سېكىن- سېكىن انگلىسچەنى ھم
اۋرگىنماقدە."

۳- ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۇرىپ، بېلگى لىگن قۇشمە ۋ جفت سۆزلىرىنى تاختەگە يازسىن. كېيىن ھەر قاتاردىن بىر كىشى تۇرىپ، باشقا قاتارنىڭ يازغان سۆزلىرىنى تېكىشىرىپ تۇغرىلەسەن.

۴- ھەر بىر ئوقۇغۇچى بىر جملەدە قۇشمە سۆز ۋ يەنە بىر جملەدە جفت سۆزنى ایشلىتىسەن.

۵- اىككى كىشى نوبت بىلەن تاختەگە بارىپ، يازغان جملەلىرىنى يازىپ، كۆرسىتىسەن.

۶- قۇيىدەگى جملەلىرىنى قۇشمە ۋ جفت سۆزلىرى بىلەن تۇلدۇرىڭ:

- او كرىمىچىنىڭ ..... ىنى مىكەم باغلى، فوتبال اۋىيىنىگە كىردى.

- ..... دە تورلى كىتابلىرى مىوجود.

- اۋقۇتوۋچى ..... اۋقىشنى بويوردى.

- بىز مىنفداشلىرى ..... دېك مىز.

اۋى تاپشىرىغى:

۱- قۇيىدەگى سۆزلىرىدىن قۇشمە ۋ جفت سۆزلىرىنى اىككى ايرى سىتوندا يازىڭ:

بىلدىستە، آپە- سىنىگىل، يۈگۈرە- يۈگۈرە، اش پىچاق، اېلمىراد، بە- بە، قرەباغ، تاختە

كۆپروك، تكة- پوكە، چك- چك، تاش كۆمىر، يۇل- يۇل، تاشىقە

تۇرتىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- قارى عظيمى و اونىنگ اثرلىرى و فعاليتلىرى بىلن تانىشىش.
- ۲- تکرار سۆزنى بىلىش و جملەلەردە بېلگىلەپ، ایشلەتە آلیش.

سۇراقلىرى:

- ۱- قارى محمد عظیم عظیمى دن قىسى بىرار شعر بىلەسىزمى؟
- ۲- بو اولوغ عالم و شاعر قىسى ادبى و هنرى زمينه لردە ایش آلیب بارگن؟

قارى محمد عظیم عظیمى

قارى محمد عظیم عظیمى اۆلكەمىز ادبیاتى تارىخى نىنگ تانیقلى سیمالریدن بیرى دیر. او، كۆپ قیرەلى ادیب و عالم بۇلیب، اۆزبېك، درى، پشتو و عرب تیل لریده اثرلر یرەنگن.

قارى عظیمى هجرى قمرى ۱۲۷۵- یىلى سرپل شهردە توغیلیب وایه گە یتدی. او، یاشلیگیدن اۆتکیر ذهن و یوکسک استعداد اېگەسى ابدى. شو طفیلی، اؤن ایگى یاشیده قرآنکریم حافظی بۇلدى. او اسلامى فقه و شریعت، تاریخ و ادبیات بیلیم لرینی خصوصی تعلیمات، همده تینیمسیز و اوزلوكسيز مطالعه آرقەلى اېگلله دی. كۆپ زمان اؤتمەى، یتوک عالم، شاعر و ادیب صفتیده اېل گە تانیلدى.

قارى عظیمى اؤن بېش یاشیدن شعر یازیشگە باشلې، بوتون حیاتینى شعر و ادب بیلن باغله دی و عمرى نىنگ سؤنگى دملریگچه او بیلن هم نفس ابدى. بوندن تشقري، استاد عظیمى یتوک خطاط ابدى و برچه اسلامى خطلرنى اؤقیب، چیرایلى یازە آلردى. شونینگدېك، موسیقینی هم سېویب، اینیقسه اۆزبېك کلاسیک قۇشیقلىرىنى یخشی انگلردى. اؤزى هم رباب و تنبورنى چاله آلردى.

قارى عظيمى شىعرىدە كۈپراق مىرزا عبدالقادر بېدىل گە ايزداشلىك قىلردى. او، شىعرىنىڭ غزل، قىسىدە، رباعى قىطعە، مسمط، مستزاد، تركىب بند، ترجىع بند، مثنوى و معما كىبى تورلى قالبلردە شىعر يازگن. شىعرلىرىنىڭ اساسى مضمونىنى سېوگى، صداقت، ايماندارلىك، بىلىم و هنر اۋرگنىش، سخاوت، اپركىنلىك، انسانسپورلىك كىبى عالى فضىلتلر تشكيل اپتەدى. شىعرلىرىدە عدالت سىزلىك، ظلم، جىهالت و ياووزلىك قرەلنگن.

عظيمىنىڭ شىعرلىرى گۈزەل سۈزلر و بدىع صنعتلرگە باى. اونىڭ ھر بىت يا شىعىدە تورلى شىعىرى صنعتلر، خودى اپىگە تىزىلگن دانە- دانە اينجولر كىبى كۈزگە تشلنەدى.

قارى عظيمى سىرپلدە امانى دورىنىڭ بىرىنچى اۋقىتوۋچى و سىرمعلمى صفتىدە، معارف مشىلىنى ياققن. اونىڭ بوتون عمرى علمى و ادبى فعالىتلر بىلن بىرگە مەكتەپ، مىدرسە و مىحىطدە ىنگى استعداد و ياشلرنى تربىەلش بىلن اۋتدى. اونىڭ "با كاروان بېدىل" (سىلنگن شىعرلر تۋىلمى)، شىعرلىرىدىن توزىلگن تۋلىق دېوانى، "نصاب الصبيان" (پشتو- درى منظوم سۈزلىك)، "قواعدالقران" منظوم رسالەسى باسىلىپ چىققن. عظيمىنىڭ معما رسالەسى ھالىگچە نشر اپتىلمەگن.

قارى عظيمى ھ. ۱۳۶۹ ىىلى ۹۴ ياشىدە كابلدە وفات اپتدى و سىرپل شىھرىنىڭ "كەتە امام" قىبرىستانىدە دفن اپتىلدى. اونىڭ شىعرلىرىدىن بىر بىت:

بۇلاى اىمن دېسانگ قوس فلكنىڭ ھادىئاتىدىن

عظيم، اقوال و افعالە اۋزونگىنى راست چون تىر اپت

اساسى توشونچە:

قارى عظيمى اۈلكەمىز ادبياتى تارىخى نىنگ تانيقلى سىمالرىدىن دىر. او تۇرت تىلدە تورلى منظوم و منثور اثرلىرى بىلن شعر و ادبياتىمىز يوكسەلىشىدە مناسب اولوش قۇشگن. شونىنگدېك، معارف ترماغيدە بوتون عمرىنى ياشلر تربىيەسىگە صرفلەگن.

فعاليتلر:

- ۱- متننى ۶ دقيقەدە جىم اۋقىب، قويىدەگى سۇراقلرگە قىسقه جواب بېرىنگ:
  - قارى عظيمى قەيىردە توغىلگن و قىسى هنرلرنى بىلردى؟
  - او نېچە تىلدە اثر يىرەتگن و بىر اثرىنى اېسلنگ!
  - اۋز شعرلىرىدە قىسى فضيلتلرنى كويلەگن؟
  - اونىنگ قىسى اثرلىرى چاپ اېتىلمەي قالگن؟
- ۲- يانمە- يان اۋلتىرگن اۋقووچىلر بىرگەلىكدە درس متنىدىن اۋتگن زمان فعللرىنى بېلگىلىب، كتاپچەلرگە يازسىن.
- ۳- قويىدەگى سۇزلردن معنالى بىر جملە توزىنگ: شعرلرى، گۈزەل، عظيمى، سۇزلر و صنعتلرگە باي، نىنگ دىر.
- ۴- قويىدەگى سۇزلرنى معنا قىلىب، ايكىتەسىگە جملە توزىنگ: اقوال، فقە، ايزداشلىك، اۋتكىر ذهن، ياووزلىك، يىتوك، ايمىن
- ۵- هر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن تورىب، توزگن جملەسىنى اۋقىسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

استاد عظيمى نىنگ:

بۇلاى ايمىن دېسانگ قوس فلكنىنگ حاداثاتىدىن
عظيم، اقوال و افعاله اۋزونگنى راست چون تىر اېت
مضمونى حقيدە كمىدە تۇرت سطرلىك بىر متن يازىنگ.

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:

سېكىن - سېكىن، قطار - قطار، بىرتە - بىرتە، اۋتىب - اۋتىب، يۈگۈرە - يۈگۈرە، لىپ - لىپ، دانە - دانە و باشقەلر.

كۆرىپ تورگىنىڭىزدېك، بو جفت سۆزلرنىڭ بىرچەسى ايكىتە بىرخىل سۆزدن يسەلگن. بوندەى سۆزلرنى "تكرار سۆز" دېدىلر.

تكرار سۆزلر:

بىر سۆزنىڭ قۇشەلاق كېلىشىدن حاصل بۇلگن سۆزلر، تكرار سۆز دېىلەدى؛ مثاللر:

بلند - بلند، يۈرە - يۈرە، چاپە - چاپە، اوچتە - اوچتە، مىش - مىش و باشقەلر.

فعاليتلر:

۱- قويدەگى متندن تكرار سۆزلرنى بېلگىلنىڭ:

مېن بو يېرگە سېكىن - سېكىن كېلدىم. قرانغولىك اوچون اريكىن آلگن اېدىم. يۇلدە، اريكىن لىپ - لىپ قىلىپ اۋچدى. قۇرقوودن، يۈرەگىم گورس - گورس اورردى.

۲- هر قطاردن بىر كىشى توريب، بېلگىلەگن تكرار سۆزلرنى ايتىب بېرسىن.

۳- اوچتە ينگى تكرار سۆزنى تاپىب، هر يېرىگە ايرى جملە توزىڭ.

۴- اوچ اۋقووچى نوبت بىلن توريب، توزگن جملەسىنى اۋقىسىن؛ كېن باشقەلر او حقده فكر بىلدىرسىن.

۵- يانمە-يان اۋلتىرگنلر بىرگەلشىب، جملەلردەگى بۇش يېرلرنى مناسب تكرار سۆزلر

بىلن تۇلدىرسىن:

- اونىڭ كۆزلىرى . . . . . ايتىب اوچردى.

- كيم دیر، اېشیکنى . . . . . قیلدى.
- تاووق . . . . . قیلدى.
- . . . . . بو يېرگه كېلدىم؛ شو باعث يوره گيم . . . . . اورهدى.
- او فكاھىنى اېشيتىپ، . . . . . اورىپ كولدى.
- قۇزىلر . . . . . قىلاتىدى.
- ۶- هر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن توريپ، تۇلدىرگن جملەلريدن ايگىتەسىنى
باشقەلرگە اۋقيسين. اگر بيرار جايدە ينگليش بۇلسە، باشقەلر تۇغريلەسىنلر.

اوى تاپشيريغى:

- ۱- درس متنى و مثاللردە كېلتىرىلمەگن تۇرتتە ينگى تکرار سۆز يازىپ، هر بيرىنى
ايرى جملەگە ایشلەتىنگ!
- ۲- قارى عظيمى نىنگ يىتىنى يادلنگ و چىرايلى خط بىلن يازىنگ. قىزىققنلر،
عايله و مکتب اعضا سى ياردميده استاد عظيمى نىنگ شعرلريدن بيرىنى يازىپ
كېلتىرسىنلر.

بېشىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- قۇل صنعتلىرى و حياتده اقتصادى اهميتىنى بىلىش.
- ۲- درس حقيده بحثلاشيب، اۆز فكرلىرىنى آيتە آليش قابليتىنى كوچهيتيريش.
- ۳- "مستقل سۆز" نى بىلىپ، جملەلرده بېلگىلەپ ايشلته آليش.

سؤراقلر:

- ۱- يىشش جايلرينگيزده قۇل صنعتلىرى بۇلسە، آت توتىنگ؟
- ۲- قۇل صنعتلىرى نىنگ فايدهلىرى حقيده كيم سۆزلەي آلهدى؟

قۇل صنعتلىرى

عزيز اۆلكەمىز افغانستانده تورلى قۇل صنعتلىرى بار. بولر كۆپ تورلرگە اېگە دير. قۇل صنعتلىرى كۆپلەپ عايله لر نىنگ اقتصادىنى تامينلەيدى، همده اۆلكە اقتصادىنى يوكسلتيريشده كتە اولوش قۇشەدى. بوندن تشقىرى، قۇل توشىرىملىرى مهم صادر اېتيلووجى جنسلردن هم دير.

اۆلكەمىزده قالين، گليم، شال، بۇز، اچە و برک تۇقىش، كشتەچىلىك، پۇستين دۇزلىك، خامك دۇزلىك، زرگرلىك، كالالىك، نجارلىك، گچكارلىك، مس گرلىك،

تېمىرچىلىك، ئۈيمەكارلىك، كاشىكارلىك، چىرىمكارلىك، ئېتىك، بوت و تاقى دۈزلىك كىي
اۋىلىب صنعتلار بار. بو صنعتلار ئېسكى زىمانلاردىن بويان اولوسىمىز آرەسىدە بار بۇلىپ، زىمان
اۋىشى و تورموش شرايطى اۋزگىرىشى بىلەن شەكل و ماھىتى گە كۆرە اۋزگىرىپ، يوكسەلىپ
كېلگەن.

قۇل صنعتلىرى، ھەر بىر اۆلكە يا يورت نىنگ جودە قىمتلى صنعت بايلىقى سەنەلەدى.
بوساحەدە ايشلىب چىقەرەلگەن ھەر بىر بويوم، اوستالار و ايشچىلار نىنگ چىبىرلىك، مەھارت،
ذوق و سلىقەلرى نىنگ يقال كۆزگوسى ھەم دىر. اينىقسە قالىن، گلىم، الچە، كاشىلار،
تاقىلار، ئۈيمەكارلىكلار و كشتەچىلىك بويوملىرى نىنگ يوزىدەگى ھەربىر چىزىق و دىزايىنلار
تۇقۇوچى، تىكۈوچى و كاشىكارلار نىنگ ظرافت و زىيالىك پسندىلىقى ھەمدە گۈزەل
صنعتلەردەگى مەھارتلىرىنى كۆرستۈوچىسى دىر. پىغمبىرىمىز ھىزرت مۇھەممەد ﷺ ايتىگەنلەر: كاسىب،
اللھ ﷻ نىنگ دوستى دىر.

شو اساسدە قۇل صنعتلىرىدە نە يىلغوز اېرككلار، بلكە خاتىن - قىزلار ھەم كۆپ شىغللىنىپ
تورگەنلەر. اينىقسە قالىن، گلىم و بىرەك تۇقىش؛ تاقى و كشتە تىكىش، اىپىك، پختە و
يۈنگەنى اېگىرىش ايشلىرى اساساً چىبىر خاتىن - قىزلار ارقەلى بىجىرەلەدى. قىسقىچە قىلىپ
ايتىگەندە، قۇل صنعتلىرى مىلى ھەرىكەتمىز نىنگ اېنگ مەھەم و ارزشلى ماددى و معنوى
نەمۇنەلرى دىر.

اساسى توشونچە:

قۇل صنعتلىرى ھەر بىر يورت نىڭ مەھم بايلىق منبعىسى، ھەنر ذوقى، سلىقە و مەھارت بېلگىسى دىر. عزيز اۆلكەمىز تورلى قۇل صنعتلىرى بىلەن باي دىر. اونىڭ قالىن، گلىم، لچە كىي قۇل صنعتلىرى نىڭ اونوملىرى دىنيا بۇيىچە مشهور دىر.

فعاليتلار:

- ۱- درس مەتنىنى اۆزىڭىز سېكىن اۇقىڭ!
- ۲- ھەرقەتاردىن بىر كىشى تورىپ، مەندە ايتىلمەگەن بىرەر قۇل صنعتىنى ايتسىن.
- ۳- اۇقۇوچىلار ارەسىدە اگر بىرەر كىشى، قىسى بىر قۇل صنعتىنى بىلىپ، او بىلەن شەغلىنىپ يورگەن بۇلسە، تەختە اۆلىگە بارىپ، او ھەقە سۆزلەسىن.
- ۴- يەنمە- يەن اۆلتىرگەن اۇقۇوچىلار قۇل صنعتلىرى اھمىتى و قەنداق رواجلىتىرىلىشى ھەقىدە ھەتلىشىن. كېيەن ھەر قەتاردىن بىر كىشى تورىپ، شو ھەقە اۆز فەكرىنى باشقەلەرگە بىلدىرىسىن.
- ۵- اوزاق اۆتمەش، تورموش، چىبرىلىك، يەقال، بويوم سۆزلىرى نىڭ مەناسىنى سۆزلىكەن تاپىپ، دىتەرلىرىڭىزگە يازىڭ و ايتىگەن سۆزلەردىن جەملە تۈزىڭ.
- ۶- قۇيىدەگى جەملەلەرنى مەناسىب سۆزلەر بىلەن تۆلدۈرىڭ:
- قۇل صنعتلىرى ھەر بىر . . . نىڭ جودە قىمەتلى صنعت . . . سەلەدى.
- قۇل صنعتلىرى بىلەن نە يىغۇز اېرەكلەر، بلكە . . . ھەم كۆپ شەغلىنىپ تورگەنلەر.

اوى تاپشۇرىغى:

- ۱- ھەربىر اۇقۇوچى درس مەتىدە بۆلمەگەن، اۈچتە قۇل صنعتى نىڭ اۆتلىرىنى تاپىپ يازسىن.
- ۲- قۇل صنعتىنى اۆرگەنىش فەيدەلەرى ھەقىدە تۆرت- بېش سەتلىك بىر مەتن يازىپ كېلتىرىڭ.

گرامر قاعدەلىرى:

سۆز تور كۆملىرى: (مستقل سۆزلەر و ياردىمچى سۆزلەر)

قويىدەگى متن نى دقت بىلن اۇقىنگ:

" . . . جىم - جىرىتلىكنى بىرار قىتله قىسى قورباقەمى، چىرچىركىمى، سىندىرەدى و قىتەدن شونداق ھىم جىم - جىرىتلىك بۆلەدى كە، درىچەدن باققە قرەب، اۋز خىاللرىگە چۆمىلگن اق بىلك، الغىنچك اىچىدە شىرىن اويقوگە كېتگن آلتى آيلىك بالەسى نىنگ نفس آلگىنىنى اېشىتىپ، قىزغىن مەر بىلن اونگە قرەب قۇيەدى. تۇقوز آيدىن بېرى، اق بىلك ھر كېچە شونداق اويغاق اۋلتىرىپ، تېمورىنىنگ خىالىگە غرق بۆلەدى؛ او بىلن سۆزلەيدى؛ نفس آلگىنىنى اېشىتەدى؛ كۆزىدەگى مەر و محبت انگەسىنى كۆرەدى و خىال عالمىدە اونى قوچاغلب آلىپ، حسرت بىلن آە چېكەدى." ("ىنە كۆرۈشگۈنچە" داستانلر تۇپلىمى كىتابىدن)

متىدىن اجرە تىلگن، ايكى ايرى ستوندىگى سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:

مستقل سۆزلەر	ياردىمچى سۆزلەر (نامستقل)
قتله	و
اۋز	نى
درىچە	مى
تۇقوز	گە
	كە
آى	سى
كېچە	بىلن
تېمور	نىنگ
	دىن
	ھىم

كۆرىپ تورگىنىنگىزدېك، اۋنگ تماندەگى ايكلە ستون نىنگ برچە سۆزلرى مستقل

سۆزلردىر.

مستقل سۆز: بو سۆز معلوم لغوى معنائى انگلەتیب، نرسە يا كە حادثەلەرنىڭ نامى، سانى، بېلگىسى و حركتى كىي خصوصىتلىرىنى افادەلەيدى. مستقل سۆز توركومى آت، صفت، سان، آلاماش، روش و فعلدن عبارت دىر؛ مثاللار: اويغاق، قوچاق، سېن، تاغ، قىزىل، درخت، ياغمىر، سىز، سېكىن، جىم- جىریت

فعاليتلار:

۱- يوقارىدەگى متن نى ينە كۆزدن كېچىرىپ، اوندن بېلگىلنمەگن باشقە بېشتە مستقل سۆزنى بېلگىلەنگ.

۲- ايكىتە مستقل سۆزنى يازىنگ، كىيىن ھىرىيرىگە جملە توزىنگ.

۳- ھرقطاردن بىر كىشى توريپ، يازگن مستقل سۆزى و توزگن جملەسىنى اۇقىسىن.

۴- يانمە-يان اۇلتىرگن اۇقوچىلار، بىرگەلىكدە قويىدەگى جملەلەرنىڭ بۇش يىرلىرىنى قويىدەگى مناسب سۆزلەر بىلەن تۇلدىرىنگ:

آتە، آنە، مکتب، تاغ، غورە، بىلىم، حاصلى

- . . . و . . . كېلدىلەر.

- مېن حاضر . . . گە كېتماقچى من.

- . . . بلند بۇلسە ھم، چىقر يۇلى بار.

- صبر قىلسنگ، . . . دن حلوا پىشر.

- . . . نى اۋرگەنىنگ و . . . نى يىنگ.

۵- اۇقوچىلاردن بېش كىشى نوبت بىلەن توريپ، ھر بىرى تۇلدىرگن جملەلەردىن بىر جملەسىنى اۇقىسىن.

۶- املاء: اۇقتووچىنىگىز آيتەدىگن متن نى توزوك و انىق يازىنگلەر.

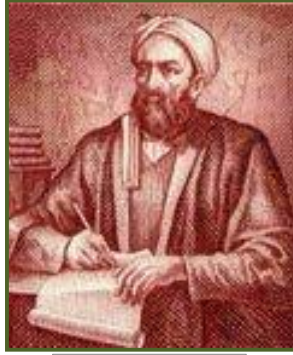
التینچی درس

هدفلر:

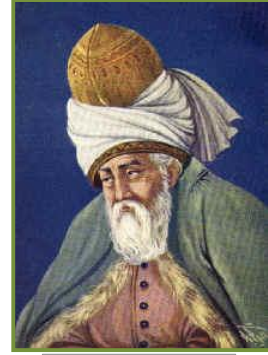
- ۱- حیاتده بیلیم و عالمر اهمیتینی توشونیش.
- ۲- بیلیم اؤرگنیش گه قیزیقیش.
- ۳- یاردمچی سؤزلرنی بیلیم، اولرنی متنلردن بیلگیلب، مناسب جملهلرده ایشلته آلیش.

بلخلیک ابن سینا

ابو ریحان البیرونی

بلخلیک مولانا جلال الدین

سؤراقلر:

- ۱- ابن سینا کیم دیر؟
- ۲- مولانا حقیده نیمه لر بیله سیز؟

جامعه یوکسه لیشیده عالمرنینگ اولوشی

بیلیم و تخنیک بوتون جهان جمعیتی ترقیسی و یوکسه لیشی نینگ اساسی عاملی دیر. بشریت بوگونگی ترقیات یوتوقلریگه عصرلر دوامیده، یوزلرچه نسل نینگ ایزچیل ایش و سیناؤلری آرقه لی ابریشگن.

بو اولکن یوتوقلر اؤز- اؤزیدن قؤلگه کبلمه گن- بلکه بونده، بوتون بشریت گه تبگیشلی عالمر، تحقیقاتچیلر، مخترعلر و کاشفلر آزمی- کؤپمی، اولوش آگن لر.

عالمەر، تحقیقاتچیلر، مخترعلر و کاشفلر بشریت نینگ ایلغار و ممتاز کیشیلری صفتیده عمر بۇیی انسانلر آنگینی اؤستیریش، تینچیلیک؛ بیلیم و تخنیک ترقیاتی همده جامعه یوکسه لیشی اوچون ایزچیل و تینیمسیز ایشلب کبلگن لر. پیغمبریمیز، حضرت محمد ﷺ نینگ "عالمەر، پیغمبرلر وارثی دیرلر" دېگن مبارک حدیثلری اولر نینگ جامعه ده گی یوکسک مقاملری، همده ایزگو یقال اؤرینلرینی بېلگی لگن.

بوگون بیز عالم لر نینگ اونوملی ایشلری طفیلی، شونجه اولکن یوتوقلرگه اېریشگنمیز و تورموش ساحه سیده کؤپل قوله یلیکلر و امکانات لردن بهره مند بؤلگنمیز. بوندن تشقری عالمەر، انسانلر فایده لیشی و جامعه باشقرووی اوچون شریعت، فقه، فلسفه، تاریخ، تیل، ادبیات، هنر، اقتصاد، طب کبی بیلیملر، همده تورلی قانونلرنی یره تگن لر.

ارسطو، افلاطون، مارکونی، امام بخاری، ابونصر فارابی، ابوریحان البیرونی، ابوعلی سینای بلخی، محمد بن موسی، الخوارزمی، امام زمخشری، اولوغ بېک میرزا، امیر کبیر نظام الدین علیشېر نوایی، گاليله، ادیسون، نیوتن، علامه سید جمال الدین افغانی، انشتاین و باشقه مینگلرچه عالم و مخترعلر آتی تاریخ نینگ آلتون پیراقلریده یازیلگن.

قیسقه سی، هر بیر جامعه نینگ مادی و معنوی اؤسیشی، آسایشده لیگی و برچه قوله یلیکلردن بهره مند بؤلشی، عالمەر و متخصصلر آرقه لی یره تیلگن بیلیم و تخنیکدن عقل لی فایده لیش طفیلی گینه میسر بؤله دی. بیلیم، کمال، هنر و تخنیک مهارت لرینی کسب اېتگن حاضرگی یاش نسل دن هم، ایلغار و ماهر عالمەر، متخصصلر چیقیشی انیق.

اساسى توشونچە:

بىلىم و تخنىك بشرىت آسائشى و جامعه يوكسەلىشى نىنگ مەھم عاملى دىر. بىلىم و تخنىكنى اساساً عالمر، مخترعلر و كاشفلر يرەتىب، يوكسلتىرگن و جامعه خدمىدە قۇيگن لر. هر بير نسل اۇقىش و بىلىم اۋرگنىش بىلن بو نعمتدن بهرەمند بۇلىب، يوتوقلرىنى كېلەجك نسل لرگە مىراث قۇيگن لر.

فعاليتلر:

- ۱- درس متنى نى ۵-۶ دىقە جىم اۋقىنگلر.
- ۲- هر قطاردن بير كىشى تورىب، درس نىنگ اساسى مفهومى حقىدە قىسقەچە سۆزلەسىن.
- ۳- هر بير اۋقووچى، درس متنىدە كېلمەگن ايگىتە عالم و مخترع نىنگ آتىنى اۋز كىتابچەسىگە يازسىن.
- ۴- درس متنىدن بيرلىك و كۈپلىك آتلردن ۳-۳ تەنى بېلگىلەپ، كىتابچەلرىنگىزگە يازىنگ.
- ۵- اۋقووچىلر ايگى دستەگە بۇلىنىپ، حاضرگى نسل فايدەلنىپ تورگن بىلىم و تخنىك نىنگ سۇنگى يوتوقلرى حقىدە بحثلشسىن لر. هر دستەدن بير كىشى اۋز دستەسى بىلدىرگن فكرلرنى ايتسىن.
- ۶- قويدەگى سۆزلرنى سۆزلىك ياردمىدە معنا قىلىنگ و اولردن ايگىتەسىنى جملەگە ايشلەتىنگ:
- تخنىك، سىناو، مخترع، كاشف، ايلغار، ممتاز، تىنىمسىز، آنگ، اولكن، باشقروو، شرىعت، فقە، فلسفە، سىنگرى

اۋى تاپشىرىغى:

پىغمبرىمىز ﷺ نىنگ "عالمر، پىغمبرلر وارثى دىرلر" دېگن حدىثلرى مضمونى اساسىدە ۴-۵ سطرلىك بير متن يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى شعرنى اۋقىنىڭ و تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:
 كىتاب و ھىم قىلم ڭر بۇلسە يارىنىڭ   ىنە كىسب فضاىل بۇلسە كارىنىڭ
 ھىمە دانىش اوچون بۇلسە تىلاشىنىڭ   يوقارى بۇلغوسى عالمىدە باشىنىڭ
 ڭر حرمت اىلەسنىڭ انسان مقامىن   مدام تعظىم بىلن توتىسنىڭ نامىن
 سعادىتلىر تىمان يۇللىر آچرسىن   توڭمىس كۇپ قىوانچلىرگە يېتىرسىن

شعر مىتىدەگى (و، ھىم، ڭر، اوچون، بىلن، تىمان) سۆزلىرىنىڭ بىرچەسى ياردىمچى سۆزلىر دىيىلىدۇ. بو سۆزلىر، يىڭە اۋزى يا مىستقىل حالتدە بىر مىعانى يىتىكزە آلمەيدۇ.

ياردىمچى سۆزلىر:

يىڭەلىكىدە بىرر مىعانى انگىلىتمەيدىگن، ڭپ بۇلەگى بۇلە آلمەيدىگن، ڭرامىلىك مىعالىرىنى افادەلىش گە اىشلەتىلەيدىگن سۆزلىر دىر. ياردىمچى سۆزلىر جىملەلر ارەسىدەگى مىناسىبتىنى بىلدىرىش گە اىشلەتىلەدى و سۆزلىرىنى سۆزلىر و جىملەلرگە اولب، جىملەنىڭ مىضمونىنى توڭلىلەيدۇ.

ياردىمچى سۆزلىرىنىڭ اوچ تورى بار: كىمكىچى، باغلاوچى و يوكلىمە.

۱- كىمكىچى (رىبط): بوسۆزلىر، آتلىردن كىين كىلىب، اولرىنىڭ باشقروو يۇلى بىلن

تابىلىنىشىنى كۇرىستەدى؛ مىثاللىر: اوچون، بىلن، تىمان، باىث و باشقەلر.

۲- باغلاوچى (عطف): بولر جىملە بۇلكلىرىنى، اۋز ارا باغلىش اوچون

اىشلەتىلەدى؛ مىثاللىر: و، ھىم، ھىمدە، شونىڭدىڭ، ىنە، تىغىن، اېسە و باشقەلر.

۳- يوكلىمە (پىسىنە): مىستقىل سۆزلىر يا كە جىملەگە تورلى قۇشىمچە مىنا بېرىش يا

كە تورلى ڭرامىلىك مىناسىبتلىرىنى افادەلىش اوچون اىشلەتىلەدى؛ مىثاللىر: چى، بلىكە، (نخات

كە)، مى

فعالیتلار:

۱- تۇرت گروپ گە بۆلىنىپ، قويىدەگى جملەلەردىن ياردەمچى سۆزلەرنى تاپىپ،

كتابچەلەرنىڭ گە كۆچۈرۈڭ:

- سىز بارمەسنىڭىز، مېن ھەم بارمەيمەن!
  - بوگون، مېن و يۇلچى بىرگە فوتبال اۋىنەيمىز.
  - نىمە اوچون وعدە قىلىپ، كېلمەدىڭىز؟
  - اۋزىڭ بىلەن اۋرتاغىڭنى كېلتىر. بىز اېسە، كوتىب تورەمىز!
  - يۇلداش كېچىكىدى، شو باعت بىز جۈنەدىك.
  - احتياط بۇل، يەنە ايدىشلەرنى سىندىرمەگىن!
  - ايت- چى، نىمە اوچون اونى اوردىڭىز؟ نختا كە شونچە بىر تاش بۇلسىڭ!
  - بىز، اېركىن بىلەن كاھىلگە ياردەملىشىدىك، ھەمدە بىر از توپراق تاشىدىك.
- ۲- ھەر گروپ كۆچۈرگەن بىرچە ياردەمچى سۆزلەرنى كىمكىچى، باغلاۋچى و يۈكلەمە تورلەرگە اجرەتسىن.

۳- ھەر گروپدىن بىر كىشى نوبت بىلەن تاختەگە بارىپ، اجرەتەپ يازگەن سۆزلەرنى يازسىن، باشقەلەر او حققە فكر بىلدۈرسىنلەر.

۴- قويىدەگى ياردەمچى سۆزلەرنى مەنسەپ جملەلەردە ايشلەتىڭ: بلكە، مى، و.

۵- اۋقۇۋچىلەردىن اوچ كىشى نوبت بىلەن تۈرىپ، تۈزگەن جملەلەردىن بىر تەسىنى تاختەگە يازسىن و باشقەلەر او حققە فكر بىلدۈرسىن.

- ۶- قويىدەگى جملەلەرنى ياردىمچى سۆزلەر بىلەن توڭلەنگەن:
- تاشقىن كېلمەدى، . . . بىرەر ايش بىلەن بىند بۇلدى . . .
  - اۆتكىر . . . اۆكتەم جان حاضر كېلەدىلەر.
  - مېز، چوكى . . . كىتابلەرنى يىخسى اسرەش كېرەك . . . ؟
  - سىز . . . اوى تاپشیریغىنى بىجرمەى كېلىبسىز؟
  - ایتىنگ . . . ، مەمانلەر كېلمسە، اوندە نېمە قىلەمىز؟
- ۷- بېش كىشى نوبت بىلەن تىختەگە بارىپ، ھربىرى توڭلەنگەن جملەلەردىن بىرتەسىنى يازسىن. باشقەلەر اۆحقەدە فەكر بىلدۈرسىن.

اوى تاپشیریغى:

- ۱- كىمكى، باغلاوچى و يوكلمە سۆزلەر ایشلەتەلگەن اۆچتە جملە يازىپ كېلتىرىنگ.

يېتىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- ھىزرت ھالى (كرم الله وجهه) ھىقىدە مەلۇمات تاپىش و كارنامەلرىدن اونوملى فايدهلنىش.
- ۲- اتاقللى آت (خاص اسم) و تورداش آت (عام اسم) نى اؤرگنىب، جملەلردە بېلگىلەب ايشلته آلىش.

سؤراقلر:

- ۱- ھىزرت ھالى (كرم الله وجهه) يىغمىرىمىزنىنگ نىمەلرى بۇلر اېدىلر؟
- ۲- ھىزرت ھالى (كرم الله وجهه) نېچەنچى خلىفە اېدى؟

ھىزرت ھالى (كرم الله وجهه)

ھىزرت ھالى (كرم الله وجهه) رسالت خاندانى و وحى دامانىدە اۋسەدى. كېيىنچەلىكدە اسلام نىنگ تۇرتىنچى خلىفەسى صفىدە مسلمانلرنى ھدايت و رھبرلىك قىلەدى، ولادتلىرى جمعه كۈنى اوتىز يىل عام الفيل واقعهسىدن سۇنگ مكه مكرمە دە صورت تاپەدى.

آتهلری عبدالمطلب اۇغلى ابوطالب دیر که حیاتی نینگ سۇنگی لحظه لری گچه حضرت محمد ﷺ دن قریش کافرلری تۇغریسیده قۇللەیدی. آنەلری اسد هاشم قریشی قیزی فاطمه ابدی، کنیه لری ابوالحسن، ابوالحسین و ابو تراب ابدی و مسلمانلر اولرنی مرتضی، حیدر، حیدر کرار، اسدالله و امیرالمومنین لقب بېرگن لر.

حضرت علی (کرم الله وجهه) حضرت محمد ﷺ نینگ قیزلری حضرت فاطمة الزهرا بیلن اولینەدی و حضرت امام حسن ﷺ، حضرت امام حسین ﷺ، حضرت زینب ﷺ و حضرت ام کلثوم ﷺ شو مبارک وصلت نتیجه سی دیر. حضرت علی (کرم الله وجهه) حضرت محمد ﷺ بیلن کبچیک لیکدن بیرگه یشر ابدی. برچه یخشى عمل و چیرایلی خصلت لر و معنوی گۇزەل لیکلرنی اولردن اۇرگنەدیلر. تۇقیز یا اۇن یاشلریده حضرت محمد ﷺ پیغمبرلیککه مبعوث بۇلگن لریدن کبین کیچیکلردن بیرینچی کیشی دیر که اولرگه ایمان کبلیتیره دیلر. حضرت علی (کرم الله وجهه) وحی دورانیده مگه مکرمه ده بۇلیب، برچه قیسیق و بوغوقلرنی تحمّل ایتیلیشى ده چین یوره کلی دوست صفتیده پیغمبریمیز یانیده تۇختەیدیلر و هجرت کبچه سیده هم اولرنینگ مبارک بسترلریگه باریب یاتەدیلر و هجرت محیطی ده هم شهامتلی و غیرتلی مسلمان ییگیت تانیلیب، رسول الثقلین ﷺ نینگ اینگ ایشانچلی اۇرتاغی صفتیده یانلریده قرار آلەدیلر. تبوک غزوه سیدن بۇلک باشقه برچه غزوه لرده رسول مبارک ﷺ بیلن بیرگه جهادنینگ بویوک علمداری و ستونی بۇلیب قالەدیلر.

حضرت محمد ﷺ نینگ رحلت لریدن سۇنگ حضرت ابوبکر صدیق ﷺ، حضرت عمر ﷺ و حضرت عثمان ﷺ نینگ یار و مشاورلری صفتیده مسلمانلر خدمتیده بۇلەدیلر و اوجینچی خلیفه نینگ شهادتیدن کبین هجری قمری اۇتیز بېشینچی ییلی ذی الحجه آیی نینگ ییگیرمه بېشینچی تاریخیده مسلمانلرنینگ تۇرتینچی خلیفه سی صفتیده

سیلنہ دیلر و خلافت دورہ لریده مسلمانلر ایچیده تاپیلگن سیاسی بعضی چالش لر نتیجه سیده
مجبوری شکله جمل، صفین و نهروان اوروشلریده قتنه شه دیلر.

حضرت علیؓ بالآخره بېش ییل و تورت آی خلافت دن سؤنگ خوارج (عبدالرحمن
بن ملجم) وسیله سی بیلن هجری قمری قیرقینچی ییلی رمضان آیی نینگ ییگیرمه
بیرینچی تاریخیده کوفه مسجدیده شهادت گه یتهدیلر و وفات چاغلریده اؤز فرزندلری و
عایله اعضالری تیگره ک لریده ییغیلگن ایدیلر. قؤشنی لر نینگ حق و حقوقینی رعایت
اېتیش، جماعت نمازیگه حاضر بؤلش و الله تبارک و تعالی اویینی بؤش قؤیمس لیک،
ذکات نی بېریش، اعلاى کلمه الله اوچون جهاد قیلش، فقیر و کمبغل کیشی لرگه یاردم
بېریش، خاتون قیزلر نینگ حق و حقوقینی مراعات قیلش و اولرنی سرزنش قیلمس لیک،
خلق بیلن یخشی مناسبتده بؤلش، امر بالمعروف و نهی عن المنکر نی هیچ قچان اېسدن
چیقمرس لیک، پیرهیز گارلیک و یخشی ایشلرده بیر- بیرلری بیلن یاردم لشیش و گناه، ستم
و ظلمدن یوز قیتیش حقیده که برچه سی پیغمبریمیز نینگ سؤز و اطوارلری اېدی،
نصیحت قیله دیلر.

اساسى توشونچه:

حضرت على (كرم الله وجهه) رسالت خاندانى و وحى دامانىده توغىليب اۋىنب اۋسەدى. اېنگ قىين و تضيق و قىسيق دن تۇلىق لحظه لردە پيغمبريميز يانيدە تۇختب مسلمانلرگە خدمت اېتەدىلر. كېچىكلىك دن آق حضرت نينگ حضورلريدە اۋنىب اۋسش لرى سببلى برچە يخشى عمل لر، چيرايلى خصلت لر و معنوى گۈزەللىكلرنى اولردن اۋرگنەدىلر. رحلت لريدن سۇنگ مسلمانلر نينگ تۇرتينچى خليفە لرى صفتيدە سايلىنەدىلر و حضرت رسول اكرم ﷺ نينگ سۆز و اطوارلر نى ايزلش اوچون اۋز فرزندلرى گە تاكيد اېتەدىلر.

فعاليتلر:

۱- اۋقوۋچىلردن بيرى درس متنىنى اۋقىسين، باشقە لرى اېشيتىب، قويىدە گى سۇراقلرگە قىسقه جواب بېرسىن لر.

- حضرت على (كرم الله وجهه) عام الفيل دن نېچە يىل سۇنگ توغىلە دىلر؟
  - كنيە لرى نيمە لردن عبارت اېدى؟
  - مسلمانلر اولرگە نيمە لقب لر بېرگن اېدىلر؟
  - حضرت على (كرم الله وجهه) كيم نينگ قىزى بىلن اولينە دىلر؟
  - اولر نيمە لرنى حضرت محمد ﷺ دن اۋرگە نيب، كسب اېتگن اېدىلر؟
  - حضرت على (كرم الله وجهه) قىسى وقتلردە پيغمبريميز يانيدە تۇختە گن اېدى؟
  - هجرت كېچە سى قەيېردە اېدىلر؟
  - نېچە يىل خلافت قىلە دىلر؟
  - كيم لر طرفيدن شھيد اېتيلە دى؟
  - وفاتلرى وقتيدە نيمە لر حقيده اۋز فرزندلرى گە نصيحت قىلە دىلر؟
- قويىدە گى سۇزلرنى سۇزلىك دن تايىب، مناسب جملە لردە ايشلە تينگ!
- رسالت، خليفە، عام الفيل، مبعوث، قىسيق، تضيق، صميميت، هجرت، رسول الثقلين، غزوة، چالش، اعلاى كلمة الله، امر بالمعروف، نهى عن المنكر.

گرامر قاعدهلری:

قوییدهگی جملهلرگه دقت قیلینگ:

* بیلیم اېنگ قیمتلی مېراث دیر؛ ادب دایمی و ینگی تاقینچاق دیر؛ اؤیلش و فکر قیلیش یارقین گۆزگو دیر.

* اېنگ ارزشلی بی نیازلیک عقل دیر و اېنگ کته قشاقلیک بی سوادلیک دیر.
یوقاریدهگی جملهلرده بیلیم، مېراث، ادب، تاقینچاق، کۆزگو، بی نیازلیک، عقل، قشاقلیک، بی سوادلیک سۆزلری "آت" دیر.

آت: شخص، نرسه، واقعه - حادثه لرنی تانیته دیگن مستقل سۆزلر تورکومی آت دیهلیدی.
آت، کیم؟، نیمه؟، کیملر؟ و نیمهلر؟ کبی سؤراقلردن بیریگه جواب بهره دی.
اؤرنک: کیم کېلدی؟ ارسلان کېلدی. کیملر کېله دیلر؟ صنغداش لریمیز کېله دیلر. حیوانلر باغیده نیمهلرنی کۆر دینگ؟ حیوانلر باغیده تورلی قوشلر و حیوانلرنی کۆردیم. نیمه یازه سن؟ خط یازه من.

آت اېسه، آتاقلی آت، تورداش آت، ذات آت، معنی آت، بیرلیک آت و کۆپلیک آت کبی تورلرگه بۆلینه دی.

فعالیتلر:

- ۱- اؤقووچیلر اوج گروپگه بۆلینسینلر. هرگروپ حضرت علی باره سیده یازیلگن متندن تۇرت جمله نی تئلب، اولرده ایشله تیلگن آتلرنی تاپیب علیحده یازسینلر.
- ۲- هرگروپدن بیر کیشی یازگن جمله لرنی باشقه لرگه اؤقیسین و باشقه لر او حقده فکر بېلدیرسینلر.
- ۳- قوییدهگی جمله لرده ایشله تیلگن آتلرنی علیحده یازیب کۆرسه تینگ:
* بهار فصلیده دلهر کۆم - کۆک بۆله دی.
* اېرکین برچه ایشلرنی دقت بیلن بجره دی.
* توت درخت نینگ تگیده ایکیته قۆزیچه اؤتلب یورگن.
* باغ ده قوشلر اوجیب - قۇنیب، سیره ماقده اېدی.

۴- قويدىگى جملەلەرنىڭ بۇش جايلىرىنى بېرىلگەن سۆزلەر بىلەن تۈلدۈرۈڭ: (مېۋەلەر، بېرىش خان، بالار، سى، اويدى)

* يازدە تورلى . . . پىشەدى.

* يولدوز . . . آنەسى بىلەن ياردەملەشەدى.

* . . . گلەرنىڭ شىرەسىنى تۈپلەيدى.

* . . . اۈزبەك تىلى اۋقېتوۋچىسى دىر.

۵- املا: اۋقېتوۋچىڭىز اۋقېگەن مەننى انىق و توزوك يازىڭ.

اۋى تاپشۇرىغى:

حضرت على ؑ نىڭ قويدىگى سۆزلىرىنى كىتابچەلەرنىڭىزگە كۈچىرىپ، اوندە بۇلگەن اۆلەرنى اىلىدە يازىڭ!

* تىرىت بۇلمەگەن تىل، يىرتقىچ حىۋان دىر. اكر اۋنى قۇيىپ يىبارسىڭ، ھەركىمنى قاپەدى.

* دوستلەرنى قۇلدەن بېرماق، غرىبلىك و قشاقلىك دىر.

* كىمكە سېنى عىيىنگەن اگاهەلتىرەدى، حەققەتدە سېنگە مۇدە بېرەدى.

* اېنگە كەتە عىب، اۈزىڭدە بار نەرسەنى، باشقەلەرگە عىب بىلماق دىر.

* بې عقل بىلەن بۇلداش بۇلمە، چۈنكە يمان ايشنى يخشى كۇرسەتەب، سېنى ھەم اۈزىدەك قىلەدى.

سگیزینچی درس

هدفلر:

- ۱- "طنز" ادبی توشونچهسی، همده خصوصیتی نی بیلش.
- ۲- "طنز" نینگ اؤقیش، اېشیتیش و یازیشیگه قیزیقیش.
- ۳- آتاقلی و تورداش آتارنی بیلش و جملهلرده بېلگیل، ایشلته آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- بوندن ایلگری "طنز" سؤزینی اېشیتگن می سیز؟ شوحدده قیسقه چه سؤزلنگ!
- ۲- قنداق بیر مطلب، مقاله یا کتابنی اؤقیب کولگن سیز؟

"طنز" نیمه دیر؟

طنز بدیعی ادبیات نینگ مهم بیر توری دیر. طنزنینگ اساسی خصوصیتی کولگو و استهزا یولی بیلن کمچیلیکلرنی کؤرستیش دیر. طنزچی معلوم بیر سوژهده، کؤزلنگن کمچیلیک یا یرهمس و ناتوغری بیر ایش یا قیلیقنی کولگولی عبارلر بیلن بدیعی شکله بیان اېتهدی.

طنز مضمونی عموماً جامعدهگی نقصانلر و قنغیر خط- حرکتلردن عبارت. طنز کؤپراق نثرده بؤلیب، گاهی نظمده هم یازیلهدی.

دنیاده کؤپل مشهور طنزچیلر بؤلگن. فرانسهلیک مولیر، بریتانیهلیک برنارد شاو، تورکیهلیک عزیز نېسېن، روسیهلیک آنتوان چيخوفلر جهان ادبیاتی نینگ اېنگ مشهور طنزچیلریدن سنهله دیلر. شونینگدېک، عبدالله قادری، سیداحمد، غفور غلام و عبدالله قهارلر هم اؤزبېک تیلی نینگ آتاقلی طنزچیلری دیرلر. قوییده افغانستان طنزچیسى محمد حلیم یارقین نینگ کیچیک بیر طنزینی اؤقیسیز:

یرهشمه گن تخلصلر

بیر پیتلر ژورنالیستلردن بیرى، مشهور تورک طنزچیسى "عزیز نېسېن" دن شونداق سؤره گن اېکن:

- "نېسېن" معناسى "سېن اېمىس-سن" دىر. ايتىنگ-چى، سىز بونداق عجىب تخلصنى نېگە اۈزىنگىزگە تىلەگن سىز؟

شوندە "عزيز نېسېن" بو سۇراققە قويدەگى قىزىقرلى جوانى بېرگن اېدى:
- بىزىنىڭ اۈلكەمىزدە ھەم خودى غەرب و باشقە رواجلىگن اۈلكەلەر سىنگىرى بىرچە آدملىرىگە اۈزىگە تخلص و عايلى و ات قۇيماق مود بۇلىپ قالدى. اولوسىمىز باشقەلەرگە اېرگىشىش و تىلىد قىلىشىگە جودە چقان و اوستا. شو باعت، بىرچە مىدە-كەلەر بو مودگە اېرگىشىپ قالدىلار!

ايلگىرى زىمانلاردا اگر فقط شاعىرلار، يازوچىلار و ھىنرىملەر اۈزلىرىگە تخلص قۇيسەلەر، اېندى بۇلسە، اۋقىمىشلى-اۋقىمىش سىز؛ دكاندار-يوقوردك؛ عادى ايشىچى و اراپەچى قىسقىسى بىرچە-بىرچەلەر اۈزلىرىگە تخلص قۇيە باشلەدىلەر. حتى تار كۈچەمىزدەگى سىكسان ياشلى چال بقال ھەم عمرىنىڭ سۇنگىدە اۈزىگە بىر تخلص تىلەگن اېدى!
بو تخلص بازلىكدە، اېنگ قىزىقى شو اېدى كە خودى اندازەسى اندامىگە تۇغرى بۇلمەگن كىيىم كىيىگن كىشىگە اۋخىش، كۈپلەپ آدملىرىنىڭ قۇيىگن تخلصى ھەم اولرىنىڭ شىخىت، خۇي-عادەت و كۈرىنىشلىرىگە اصلاً ماس اېمىدى؛ مثال اوچون: اېنگ خىسسى كىشىلەر اۈزلىرىگە "سەخى" و "كەرىم"؛ قۇرقاق آدملىرىگە "باتىر" و "قۇرقەمىس" كلىنىڭ و گەرنىڭ كىشىلەر "اويغاق" و "تەخسىللى"؛ اېنگ قشاق و كەمىغل كىشى "باي بېگ" يا اۋتە تەبىل و بېكارە آدملىرىگە "چقان" و "ايشىچى"؛ اۈزگەلەرگە جاسوسلىق قىلىپ يورگەن خاين كىمىسەلەر "اۈلكەسېور" و "اېل سېور" دېيىپ تخلص قۇيىگن اېدىلار!

بولدىن ھەم قىزىقراغى، آدملىرىنىڭ پول و مالىنى يېيىپ يورگەن، حرامخۇر بىر كىمىسە اۈزىگە "پاكەنس" دېيىپ تخلص قۇيىگن بىرچەنىڭ اغزىنى خىرتىدىن اچىپ قۇيىگن اېدى!
بو ھالىنى كۈرىپ، خىران قالدىم. اۈز-اۈزىمگە: سېن بو خېل آدملىرىدىن اېمىس-سن، دېيىپ اۈزىمگە "نېسېن" تخلصنى تىلەدىم!

اساسى توشونچە:

طنز، بىدىيى ادىياتىنىڭ مەھم بىر تورى دىر. كولگو و استەزا يۇلى بىلن كىچىلىكلرنى كۇرسىتىش، طنزىنىڭ اساسى خىسسىيىتى دىر. جەھاندە، ھەمدە ئۈزبېك تىلىدە جودە كۇپ مشهور طنزچىلر بار. طنزچىلر "طنز" ئرقەلى، كىشىلر و جامەدەگى نقصانلرنى آچىپ، تنقىد قىلەدىلر.

فعاليتلر:

۱- ئۇقتىووچىنىڭىز درس مەتنىنى ئۇقى ياتىگندە ئىنىق ئېشىتىنىڭ و بو سۇراقلرگە قىسقىە و چقان جواب بېرىنىڭ.

- طنز، ادىياتىنىڭ قىسى تورى گە كىرەدى؟

- طنزىنىڭ مەھم خىسسىيىتى نىمە دىر؟

- مشهور طنزچىلردن ئىككى كىشىنى ئت توتىنىڭ.

- بىرار طنز ئثرىنى ئۇقىگن بۇلسنىڭىز؟ ئت توتىنىڭ.

- سىداحمد قىسى تىلدە "طنز" يازگن؟

- ئۈلكەمىزىنىڭ ئۈزبېك طنزچىلرى يازگن بىرار كىتابنى كۇرگنمىسىز؟

۲- ئۇقتىووچىلر تۇرت گروپگە بۇلىنىپ، "ىرەشمەگن تخلصلر" طنزى حقىدە فكر

المشتىرىپ، بىر نېچە ىرەشمەگن ئت يا تخلصنى يازسىنلر.

۳- ھر گروپدن بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، ئۈز گروپىنىڭ فكرىنى طنز حقىدە

آيتسىن.

۴- سىز ىشب تورگن مىحىطادە، تخلصى عملى و شىخسىيىتىگە ئۇشمەگن آدملر

بارمى؟ مەمكىن بۇلسە، ئىنىنى توتەمسدن فقط تخلص و قىلىقلىرىنى آيتىپ بېرىنىڭ!

۵- قويدەگى سۇزلرنى مەنا قىلىپ، اىستەگن سۇزلرىنىڭىزدن مەنسب جەملە توزىنىڭ!

بىدىيى ادىيات، استەزا، ژورنالىست، ئۇقىمىشىلى - ئۇقىمىشىسىز، ماس، سۇژە، يوغوردك

- ۵- ھر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن توريپ، سۆزلەرنىڭ معناسىنى اۇقيسين.
- ۷- ھر قطاردن باشقە بىر كىشى اۋرنىدىن توريپ، توزگن جملەلرىدىن بىرتەسىنى اۇقيسين.

اوى تاپشيريغى:

- ۱- ھركيم ايگىتە "يرەشمەگن تخلص" نى ايزلب تاپيب، كىتابچەسىگە يازسين!
- مثال: كىتە بۇيلى مىدە آدملىرىنىڭ تخلصى "كېلىشگن" يا اۋزون بېك
۲. ھركيم بىر فكاھى يادلب، اونى كىتابچەسىگە يازيب كېلتىرسين!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى متن نى دقت بىلن اۋقىنگ:

دنيادە كۈپلەپ مشهور طنزچىلەر بۇلگن: فرانسەلىك مولير؛ بريتانيەلىك برنارد شاو؛ توركيەلىك عزيزنېسېن؛ روسىيەلىك آنتوان چيخوفلەر، جەھان ادبياتى نىنگ اېنگ مشهور طنزچىلەردىن دىر.

شونىنگدېك، عبدالله قادرى، سیداحمد، غفور غلام، عبدالله قەھار و محمد حليم يارقىنلار ھەم اۋزىيىك تىلى نىنگ آتاقلى طنزچىلەرى دىرلەر.

تگىگە خط چىزىلگن يوقارىدەگى سۆزلەرنىنگ بىرچەسى "آتاقلى آت" لردىر.

آتاقلى آت: معین بىر شەخس، جاي يا نەرسە نىنگ آتى "آتاقلى آت" دىيەلەدى. بۇنداق آتلەر كۈپلىككە قۇللەنمەيدۇ؛ مەثاللەر: حضرت محمد (صلی اللہ علیہ وسلم)، علیشېرنوایی، بلخ، مەریخ، ظەھیرالدین محمد بابەر، محاکمە اللەغىتىن، كابل پوهنتونى، آمودرىا، افغانىستان، بىرلەشكەن مىللەت سازمانى و باشقىلەر.

قويىدەگى سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:

دنيا، طنزچى، اۈلكە، مۇتر، شەھەر، آدم، اۋقۇچى، لىسە، سيارە

يوقارىدەگى سۆزلەر ئومۇمىي آتلەر بۇلىپ، اولارنى "تورداش آتلەر" دىيىدۇلەر.

تورداش آتلەر: بىر خىلدەگى نەرسەلەرنىنگ ئومۇمىي آتىنى بىلدۈرەدىگن آتلەر "تورداش آتلەر" دىيەلەدى؛ مەثاللەر: انسان، مكتەب، قىشلاق، مەملىكەت، حزب، كەتاب و باشقىلەر. تورداش آتلەر، آتاقلى آتلەرگە قارىغاندا كۈپچىلىكنى تەشكىل بېرەدۇ.

فعاليتلەر:

۱- قويىدەگى ماقالىلارنى اۋقىنگ، اولردەگى آتاقلى و تورداش آتلەرنى بېلگىلىنگ:

- دىھقان بۇلىنگ، شەگەر قىل.
- قىزىم، سېنگە ايتەمن، كېلىنم، سېن اېشىت.
- گې دېسنگ قاپ- قاپ، ايش دېسنگ قىندەردن تاپ.

• بىر يىگىت گە اۈن ھىر ھىم آز.

• ھاجى، ھاجى نى مگەدە تاپىدى.

۲- ھىر قىشى بىر نوبىت بىلەن تۇرىپ، ماقالىدە گى بىر تە آت تۇرىنى ايتسىن.

۳- بىر تە آتاقلى و بىر تە تۇرداش آتنى اېسىلگى، كېين اونى مەنسەب جەملە گە

ايشلەتىنگ.

۴- ھىر قىشى بىر- بىر كىشى نوبىت بىلەن تەختە گە بارىپ، تاپگىن آتلىرى و تۇزگىن

جەملەلىرىنى يازسىنلر.

۵- بىر چۈكەيدە گى اۋقۇوچىلر، قۇيىدە گى جەملەلىرىنى كېرەكلى آتلىرى بىلەن تۇگىللەسىن:

• بىز عزيز اۋلەكەمىز... نى سېۋە مىز.

• ... عزيز، تېرىيەسى اوندىن ھىم عزيز!

• ... اۋزېك تىلى نىنگ بويۇك شاعر و ادبىي دىر.

• مەكتىمىز نىنگ آتى... دىر.

۶- تۇرت كىشى نوبىت بىلەن تەختە گە بارىپ، تۇگىللەگىن جەملەلىرىدىن بىر تەسىنى يازسىن

و باشقەلر او ھەقە فەكر بىلدىرسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

۱- بېشتە آتاقلى و بېشتە تۇرداش آت يازىنگ.

۲- بېش سطرلىك بىر مەتن يازىپ، ھەمدە اونىدە آتاقلى و تۇرداش آتلىرىنى

ايشەگىنىگىزچە ايشلەتىپ، تىگىگە خەت چىزىپ كېلتىرىنگ!

تۇقۇزىنچى درس

ھەدفلر:

- ۱- معنوی و جسمانی ساغلام بۇلىشىدە سپورت نقشىنى بىلىش.
- ۲- حياتدە سپورت اهمىتىنى توشونىپ، اونگە قىزىقىش.
- ۳- انىق و ناانىق (ذات و معنا) آتلىرىنى اۇرگىنىپ، اولىرىنى متنلىردن بىلگىلىپ، باشقە جملەلردە اىشلتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- قىسى اۋىينلىرىنى يىخشى كۇرەسىز؟
- ۲- سپورت فايدهلىرى حقىدە كىم سۇزلەي آلهدى؟

سپورت قىلەمىز، ساغلام يشەيمىز!

ھەر بىر انسان گە برچەدن آلدن ساغلام و كوچلى بدن لازم دىر. مناسب يېمىكلەر، بدنكە كوچ و قوت بغيىشلىب، يىخشى اۋسىشى گە ياردەم بېرەدى؛ يىراق بدن و اوندىگى اعضا و حىسلر اېسە، تورلى حرىكتلر، مھارتلر و قابىلىتلرگە ھەم اېگە بۇلىشى لازم دىر. حرىكت قىلىش، يوگورىش و جسمانى ايشلىرىنى بجرىش انسان گودەسى، ھەمدە برچە اعضاسىنى كوچلى و مھارتلى بۇلىشىگە سببىچى دىر.

انسان توغىلگىنى بىلن يىغلىش، قىمىرلىش و قۇل- اىاق حرىكتلىرى بىلن بدننى نىنگ كوچى و مھارتىنى آشىرە بېرەدى. كون سىين بو حرىكتلر و فعالىتلر كۇپەيىشى و قۇل، اىاق، بۇيىن، بېل و بوتونلەي گودەنى ايشگە تىشلىش، اولىرىنى كوچلى و مھارتلى قىلەدى.

انسان گودەسى و اعضاسى كوچلى و تورلى مھارت اېگەسى بۇلىشى اوچون كوندىلىك عادى ايش و حرىكلردن تشقرى، منظم يوسوندىە تورلى سپورتلىرىنى بجرىشى كېرەك. بو نرسە، اگر ياشلر و يىگىتلرگە بدن اۋسىشى، كوچەيىشى و نىجەدە تورلى

مسابقه‌لرنى يوتىش اوچون كېرەك بۇلسە - دە، كېكسەلرگە ھەم بدننى ساغلام سىقلش و
اونى تورلى كىسلىكلەرگە قارشى چىدىملى بۇلىشى اوچون لازىم دىر.

بوگون سپورت خەلق ارا مقياسىدە بوتون جەھاندە مەھم و يوكسىك اۋرىن-گە اېگە
بۇلگن. ماھىر و ساغلام سپورتچى يىگىتلەر نە يلغوز اۋزلىرىنى، بلكە يورت و اولوسلىرىنى ھەم
جەھانگە مشھور قىلەدىلەر. بىر يورت نىنگ اتى خەلق ارا اولمپىك مسابقه‌لىرىنى يوتىپ
قەرمان بۇلگن يىگىت - قىزلار طفىلى، بوتون جەھانگە يەىرەلىپ، بىراغى اېسە، كۈككە
ھىلىپىرەيدى.

سپورت انسانلار ارەسىگە دوستلىك، ايناقلىك و تىنچلىكنى كېلتىرەدى. شونىنگ
اوچون سپورتچىلارنى تىنچلىك و دوستلىك اېلچىلىرى ھەم دېيىدۇلەر.
ھەم سپورت ارەقەلى آدملىر معنوى و جىسمانى لحاظدىن ساغلام بۇلەدى و ياشلار اېسە،
قەرمانلىك و شەھرت چۇقىلىرىنى ضبط اېتەدىلەر. نىتىجەدە، يورت ساغلام، كوچلى و
بىلىملى انسانلارگە اېگە بۇلىپ، آلغە بارەدى.

اساسى توشونچه:

برچه انسانلرگه کوچلى و ساغلام بۇلىش ضرور دىر. چونكه كوچلى و ساغلام انسانلر، حيات ترماقلىرىده فعال و اونوملى ايش قىله آلهدىلر. سپورت دوستلىك و تىنچلىك رمزى دىر. سپورتچىلر سپورت طفىلى شهرت و قهرمانلىك چۇقىلرىنى ضبط اېته آلهدىلر.

فعاليتلر:

- ۱- اۇقوچىلاردن بىرى درس متنينى يوكسك سېس بىلن اۇقىسىن، باشقەلر دقت بىلن اېشيتسىنلر.
- ۲- اۇقوچىلر تۇرت دستهگه بۇلىنىپ، سپورت نىنگ انسانلرگه قنداق روحى و جسمانى فايده يېتكىزىشى حقىده بحثلشسىنلر.
- ۳- هر دستهدن بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، اۇز دستهسى نىنگ فكرىنى ايتسىن.
- ۴- قويىدهگى سۇزلرنى معنا قىلىپ، ايگىتهسىنى تىلب، جملهلرده ايشلتسىنلر:
گوده، اولمپىك، يوسون، يلغوز، خلق ارا، توغىلگىنى بىلن - اق
- ۵- هر قطاردن ايگى كىشى نوبت بىلن تورىپ، بىرى سۇز و اونىنگ معناسى و ايگىنچىسى توزگن جملهسىنى اۇقىسىن.
- ۶- هر كىم كتاپچهسىگه سپورت نىنگ بېش تورىنى يازسىن.

اوى تاپشيريغى:

رسمى سپورتلردن تشقري، اۇز محله نىگىزده بالهلر اۋىنه يىدىگن بېشته اۋىين نىنگ آتىنى كتاپچهلر نىگىزگه يازىپ كېلتىرىنگ.

گرامر قاعدهلری:

قوییده‌گی متن‌نی اوقیب، تگیگه خط چیزیلگن سؤزلرگه دقت قیلینگ:
" . . . عزیز اۆلکه‌میز افغانستان سپورت‌چیلری تیکواندو و باشقه اویینلرده تورلی مدال‌لر آلیب، افغانستان‌نی اولمپیک مسابقه‌لریده، مدال آلگن اۆلکه‌لر قطاریگه قۇشدی. سپورت انسانلر اره‌سیگه دوستلیک، ایناقلیک و تینچلیک‌نی آلیب باره‌دی."
بو سؤزلرنی ایکی دسته‌گه اجره‌تیش ممکن:

۱- افغانستان، سپورتچی، تیکواندو، ورزش، انسان . . . . . بولرنی انیق
آتلر (اسم ذات) دبیديلر.

۲- دوستلیک، ایناقلیک و تینچلیک.
بو سؤزلرنی نانیق آتلر (اسم معنی) دبیديلر.

انیق آتلر:

بیش سزگی اعضای (بیش حس) یاردمیده سبزیلیشی ممکن بؤلگن نرسه‌لرنی
افاده‌لیدیگن آت، "انیق آت" دیبله‌دی؛ مثاللر: کتاب، تلویزیون، ایسیقلیک، سبس، هوا،
سوو، شمال، هید و باشقه‌لر.

نانیق یا معنا آت:

آنگ و توغولر یاردمیده‌گینه ادراک قیلینه‌دیگن نرسه‌لرنی افاده‌لیدیگن آت "نانیق یا
معنا آت" دیبله‌دی؛ مثاللر: غضب، توشکونلیک، محبت، خوشلیک، قیغو، کینه و باشقه‌لر.

فعالیتلر:

- ۱- قوییده‌گی آتلر اره‌سیده انیق آتلر و نانیق آتلرنی اجره‌تیب، آیری- آیری یازینگ:
وطنسپورلیک، قلم، یازووی، مهر، مکتب، بیلم، هوشیارلیک، کتابچه، اوقیتووی،
شادلیک، شیرینلیک، وجدان، غرور، کبر
- ۲- هر قطاردن بیر کیشی نوبت بیلن تخته‌گه باریب، اجره‌تگن آتلرنی ایکی ستون
گه یازسین. باشقه‌لر اونینگ تۇغریلیگی یا ناتۇغریلیگی حقیده فکر بیلدیرسینلر.

۳- بىر چوكىدە اۋلتىرگن اۋقوۋچىلار مصلحت لىشىپ، انىق و نائىق اتلردن ايگى - ايگى يىنگى مثاللار يازىپ، اولارنى آيرى مناسب جملەلردە ايشلتىسىنلار.

۴- اۋقوۋچىلاردن تۋرت كىشى نوبت بىلن تخته گە بارىپ، ھەر بىرى يازگن سۆزلەردىن اوچتەسىنى تخته گە يازسىن. باشقەلار او حققە فەكر بىلدىرسىن.

۵- قويدەگى جملەلەرنى توگللەنگ:

- آدمىلار ارەسىدە . . . جىنجال و فاجعە كېلتىرەدى.

- انسان . . . دن نازىك، . . . دن قىتىق.

- ياردەمىنگىز اوچون جودە . . . من.

- ھەمىشە اللە (جل جلاله) . . . كېرەك.

- . . . انسانلار، قازانەدىلەر.

۶- بېش كىشى نوبت بىلن تخته گە بارىپ، ھەر بىرى تۋلدىرگن جملەلەردىن فقط بىرتەسىنى يازسىن. باشقەلار او حققە فەكر بىلدىرىپ، خىتاسىنى تۋغرىلىسىنلار.

اۋى تاپشۇرىغى:

۱- انىق و نائىق اتلەرنىنگ ھەربىرىگە، درسە بۆلمەگن ايگىتە يىنگى مثال تاپىپ، ھەمدە بىر جملە "انىق ات" و بىر جملە "نائىق ات" بىلن يازىپ كېلتىرىنگ!

اۋىنىچى درس

ھەدەر:

- ۱- عدالت، يىخسى خىلىتەر و چوچوك سۆزلەر مەھۇمىنى توشونىش.
- ۲- "بىرلىك" و "كۆپلىك" آتەر بىلەن تانىشىپ، مەنلەردە بىلگىلەي آلىش.

سۇراقلەر:

- ۱- طمع سىز كىشى دەپ، كىمىنى آيتەدىلەر؟
- ۲- قىنداق كىشى يىخسى دوست بۇلە آلدەي؟

امىرالکلام عىلىشېر نوایى

علىشېر نوایى، ھجرى ۸۴۴- يىلى ھراتدە توغىلىپ، ھجرى ۹۰۶ يىلى وفات اېتگن. او، اۋزېك تىلىنىڭ بويوك شاعر، اديب و متفكرى دير. نوایى ۳۰ دن آرتىق نظم و نثر اثرلەر يرهتگن. خزائن المعانى، خمسه، مجالس النفایس، محبوب القلوب و محاکمة اللغتين اونىڭ مشهور اثرلرىدن دير.

سۆز اينجولرى

اوچ كىشى دىن اوچ ايش يامان كۈرونور   سېنگە عرض ايلاي اهل دنيادين
شاه دىن تندلوغ، غنى دىن بخل   مال غە ميل و حرص دانادين
قوياشدېك شه عدالت پېشه قىلسه   جهان ملكىنى بير دمده ياروتقهى
اگر ظلم اېتسه آقشام ظلمتى دېك   هم اول دم تيرهلىك عالمىنى توتقهى
حق سېنى سېوگاي اېل بىلا بۇلسانگ   تىل و كۈنگلىنگ نى بير قىليب بير روى
نكتە سۇرسانگ شگفته و خندان   زىست قىلسانگ كشاده و خوش روى
يارى كه تبگر بىراو كه آزارى آنىنگ   عقل اېلېده تېنگ دورور يۇق و بارى آنىنگ
يارى كه اېرور حميده اطوارى آنىنگ   كۇرماققە غنىمت اۋلدى رخسارى آنىنگ
كىمكه مومن دور او چچان چىداغاي   كىم اۋزى تۇق و قۇشنى بۇلغاي آچ
آنگا داغى كېراك يېتورسه نصيب   خوانينده گر كۇلاچ و گر اۋماچ

ای خردمند عالمی که سپنگا علمدین اؤزی ایلادی صانع
کیشی اؤرگانسا قیلماغیل محروم یا که نفع آلسه بؤلماغیل مانع
امیرالکلام علیشیر نوایی

اساسی توشونچه:

بخیلیک و طمع یمان دیر. کیشیلر بونداق خصلتلردن اوزاق بؤلیشلری کبرهک. ظلم،
جامعهگه بربادلیک و عدالت اېسه، سعادت کېلتیرهدی. شیرین تیللی و چوچوک سؤزلی
بؤلیش، برچه انسانلر اوچون کبرهک.

فعالیتلر:

- الف: عزیز اؤقووچیلر، شعرنی جیم اؤقیب، بو سؤراقلرگه قیسقه جواب بېرىنگلر:
- ۱- شعر کیم نیکى دیر؟
  - ۲- درس نیمه حقدە دیر؟
  - ۳- بو شعرده ذکر اېتىلگن یمان خصلتلردن بیرینی آیتینگ!
  - ۴- بو شعرده بیان قىلىنگن یخشی خصلتلردن بیرینی آیتینگ!
- ب: اؤقووچیلردن بېش کیشی نوبت بیلن سؤز اینجولریدن بیر- بیر بیتنى دیکلمه
قیلسین.
- ج: اؤقووچیلردن ایکیتهسى اؤرنیدن توریب، درس نینگ اساسی توشونچهسى حقیده
صنفاشلریگه سؤزلەسین.
- د: اؤقووچیلر، قوییده گى ینگى لغتلرنى اؤز کتابچهلریگه کؤچیریب، معناسینی تاپسین.
جمله دن ایکی ینگى سؤزگه گپ تۈزەتسین.
- ياروتماق، شرف، طمع، حمیده، اطوار، اغیار

اوی تاپشیریغی:

قوییده گى شعرنی نثرگه اؤزگرتیریب، کتابچهلرینگیزگه یازیب کېلتیرینگ!

روضة جنت و جـــــنان باغی	آنالرنینگ ایاغی آســـــتیدا دور
بۇل آنالار ایاغی تۈپـــــراغی	روضة باغی وصالین ایستار اېسانگ

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنىڭ تىگىگە خط چىزىلگەن سۆزلەرگە دقت قىلىڭ:

۱- بىلىم، كىشى گە كتاب آرقەلى مىسر بۆلەدى.

۲- عدالتلى شاھ، قوياش يىڭلىغ بۆلەدى.

۳- كتاب، قلم بىلەن يازىلەدى.

۴- يازىش اوچون قلم و كاغذ تيارلىشىمىز كېرەك.

يوقارىدەگى تىگىگە خط چىزىلگەن سۆزلەر "بىرلىك آت" لار دىر.

بىرلىك آت: بىر نرسە يا بىر كىشى گە دلالت قىلەدىگەن آت گە "بىرلىك آت"

دېيىلەدى؛

مثاللىر: قلم، كىتابچە، مىز، اۋقووچى، قىز و باشقەلەر.

قويىدەگى مثاللىرگە دقت قىلىڭ:

- بىز كتابلەر آرقەلى، جەھاندەگى نرسەلەر بىلەن تانىشەمىز.

- كۆكەم دە، درختلەر كۆم-كۆك كىيىملەر كىيىپەدى. دلەلەر يم- يشىل بۆلەدى.

- يوقارىدەگى جملەلەرنىڭ تىگىگە خط چىزىلگەن سۆزلەرى "كۆپلىك آتلار" دىر.

كۆپلىك آتلار: بىردىن كۆپراق نرسە يا كىشى گە دلالت قىلەدىگەن آت، (كۆپلىك

آت) دېيىلەدى؛ مثاللىر: بالەلەر، يولدوزلەر، گلەر، اۋرتاقلار، بىلىملەر و باشقەلەر.

فعالیتلار:

عزیز اۇقۇوچىلار:

- ۱- بىرلىك و كۈپلىك آتلىرىنىڭ ھەر بىرىگە اوچتە مثال يازىڭ.
۲. قۇيىدەكى مەننى بىرلىك و كۈپلىك آتلىرىنىڭ تىگىگە خەت چىزىپ، بېلگىلەڭ:
"نەپەس ئۇزىپ كەلگەن بىر كىشى شەئەر و مەفكەرى دەر. او، كۆپ ئەرلەر يازىپ، بىرچە تۈرك خەللىرىگە مەرات قالدۇرگەن. خەمسە، مەحبۇب القلوب و لسان الطير اونىڭ مەشھۇر ئەرلىرىدىن دەر.
- ۳- "بىرلىك آت" ايشلە تىلگەن اىككى جەملە يازىڭ.
- ۴- "كۈپلىك آت" ايشلە تىلگەن اىككى جەملە يازىڭ.
۵. ھەرقەتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تۈرۈپ، يازگەن جەملەلىرىنى تەختەگە يازسىن و باشقەلەر او خەدە فەكر بىلدۈرسىن.
- ۶- املا: اۇقۇتۇۋچىڭىز اۇقى ياتگەن مەننى انىق و تۈزۈك يازىڭ.

اۋى تاپشۇرىقى:

الف) امىرالكام عىشېر نەپەس قەيدە "بىرلىك" و كۈپلىك "آتلىر ايشلە تىلگەن قىسقىچە مەن يازىپ كەلتۈرىڭ!

اۋن بىرىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- مسووليت مفھومىنى توشونىپ، حياتدە مسووليتلى بۇلىش.
- ۲- "اېگەلىك قۇشىمچە" لرىنى بىلىپ، جملەلردە اېشلتە آلىش.

سۇراقلىر:

- ۱- مسووليت دېگندە نىمەنى توشونەسىز؟
- ۲- مسووليتسىز دېپ، قنداق كىشىنى آيتىش ممكن؟

مسووليت نىمە دىر؟

- بىر كۈن اۋقۇتوۋچى اوكتاي خان، اۋقۇوچىلاردىن سۇرەدى:
- عزيز اۋقۇوچىلر، بوگون درسىنگىز نىمە حقەدەلىگىنى بېلەسىزمى؟
- صنف باشلىغى اۋتكىر، اۋرنىدىن تورىپ دېدى:
- ھە معلم صاحب! بوگونكى اۋقىلەدىگن درسىمىز مسووليت نىمە دىر؟ دېگن حقىدە دىر.

- اۋقۇتوۋچى اۋتكىردىن بوگپنى اېشىتىپ، اۋقۇوچىلارگە آيتدى:
- ھە! بوگون درسىنگىز "مسووليت" حقىدە دىر. كېيىن اۋقۇتوۋچى، اېل بېك اتلى اۋقۇوچىدىن سۇرەدى:
- مسووليت دېپ، نىمەنى آيتەدى؟
- اېل بېك دېدى:

- ھەركىمگە بىر مەقام ۋە يا كىشى تەمەنەن تاپشۇرىلغان ئىش، ئونىڭ مەسئۇلىيىتى دىر .
 ۋەقەتوۋچى، كۆپ يىخشى دەپ، شۇ سۇراقنى باتۇردىن سۇرەدى. باتۇر ئېسە دەپ:
 - ئۆيىدە يا كە مەكتەپ ۋە يا ئادارەلەردە قىلىنە دەپكىن ئىشلەر، مەسئۇلىيەت دەپلەدى.
 ۋەقەتوۋچى، يىخشى دەپ، شۇ سۇراقنى بابردىن ھەم سۇرەدى، ئۇ ئېسە:
 - قىشلاق، مەكتەپ، مەھەلە ۋە گەز، شەھەر ۋە نەھەيتدە بوتۇن ئۆلكە ئۈچۈن تاپشۇرىلغان
 ئىشلەر ۋە فەئالىيەتلەر بىرچەمەز نىڭ مەسئۇلىيەتمىز سەھە سىگە كىرەدى، دەپ.
 ئوكتاي خان، ۋەقەتوۋچىلار ئىتگەن سۆزلەر ۋە تەرىقلەرنى يىخشى ۋە تۇغرى دەپ، ئۆلەردىن
 تەشكەر قىلدى، كېيىن دەپ:

غەزىز ۋەقەتوۋچىلار! سەنئەتدە ئىتلىگەن سۆزلەرنىڭ بىرچەسى قىزىق ۋە مەھەم ئېدى. چىندىن
 ھەم ئۆيىمىز، مەكتىپىمىز، گەزىمىز ۋە ئادارەمىزدە بىرگە يۈرگەن ئىشلەرىمىز "مەسئۇلىيەت"
 دەپلەدى. مەسئۇلىيەت، ھەقىقەتدە كىشىنىڭ ئەمە سىگە قۇيىلغان ۋەزىپە يا بۇرچ دىر. بۇ
 ۋەزىپە يا بۇرچ نىڭ بىرلىشىشىگە ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆزى مەسئۇل دىر. بىراق ئىنسانلار
 جەمئەي مەۋجۇد بۇلىپ، ئۆلەر بىرگە يىش، بىرگە ئىشلەيدىلەر. شۇ سەۋەب، ئۆلەر شەخسى، رەسمى
 ۋە ئايەلەۋى مەسئۇلىيەتلەردىن تەشقىرى قوم- قەينداشلەر، قۇشنىلەر، مەھەلە ئاشلەر، ھەم شەھەرلەر ۋە
 بوتۇن ئۆلكە ئاشلارنى تۇغرىسىدە ھەم مەيىن بۇرچ ۋە مەسئۇلىيەتگە ئېگە دىرلەر. بۇ
 مەسئۇلىيەتلەرنىڭ كۆپلىرى تۇغرىدىن- تۇغرى كىشىنىڭ ئەمەسىگە بۇلمەسە ھەم، بىراق
 اخلاق، ۋەجدان، دىن ۋە جەمئەي ھايات تەلەپلەرگە كۆرە بىرلىشىشى زۆرۈر دىر؛ مەثال
 ئۈچۈن، قانۇن گە ئىتىراپ ۋە ئەمەل قىلىش، يىش جايلىرىنى پاكىزە اسرەش، قۇشنىلەر بىلەن
 يىخشى مەناسەتدە بۇلىپ، كېرەك بۇلغاندە ياردەم بېرىش، مەھىت، ئۆلكە كۆرگەملىكى ۋە
 سەرسىزلىكىنى اسرەش ۋە كۆرگەملىشىش گە فەئەل ھەسە ئالىش، ئۆلكە تەرقىياتى، ئېركىنلىكى
 ۋە تۇپراق بوتۇنلىكىنى سەقلىشەدە ئىتلىشىش كېيى فەئالىيەتلەر ھەم ئىنسانلارنىڭ مەنەۋى
 مەسئۇلىيەتلەرگە كىرەدى.

شۇ ئاساسدە شەخسى، رەسمى ۋە ئايەلەۋى ئىشلەردىن ئايىپ، مەھەلە، شەھەر، جەمئەيەت ۋە
 ئۆلكەگە تېگىشلى بىرچە رەسمى، دىنى، اخلاقى ۋە جەمئەيە فەئالىيەتلەر ئىنسانلارنىڭ "مەسئۇلىيەتى"
 ۋە "بۇرچى" دەپلەدى. بۇ مەسئۇلىيەتلەرنىڭ بىر قەچەسى تۇغرىدىن تۇغرى مەجبۇرى بۇلسە،
 ئېرىملىرى ئېسە اخلاقى، دىنى ۋە ۋەجدانى بۇرچلەردىن ھەسەلەندە.

اساسى توشونچە:

جامعەدە ھەر بىر كىشى نىنگ اۋزىگە يرهشە مسووليتى بار. انسان اجتماعى موجود صفتىدە عايلە، محلە، شەھر، مکتەب، ادارە و اۋلكەدە معين مسووليتلرگە اېگە دىر. بو مسووليتلردن ايرىملرى نىنگ بجرىلىشى مجبورى بۇلسە، ايرىملرى وجدانى و اخلاقى دىر.

فعاليتلر:

۱- درس متنىنى جىم اۋقىنگلر، كېين ايگى كىشى نوبتدە قويىدەگى سۇراقلرگە قىسقە جواب بېرسىن:

- نىمەلرنى مسووليت دېب اۋىلەى سىز؟

- نېچىتە اخلاقى مسووليتنى ايتىنگ.

- محىط پاكىزەلىگى قنداق مسووليت دىر؟

۲- اۋقوۋچىلر ايگى گروپگە بۇلىنىب، اۋز ارا درس مفھومى حقىدە فكر المشتىرسىنلر، كېين ھر گروپدن بىر كىشى تورىب، اۋز گروپى نىنگ نظرىنى ايتسىن.

۳- قويىدەگى لغتلر معناسىنى يازىب، ھر قىسى سىنى جملەلدە ايشلەتىنگ:

كۈركم، حصە قۇشيش، توپراق بوتونلىگى، ايتتىلماق، ذمە

اۋى تاپشىرىغى:

اخلاقى مسووليتلردن بىرىنى تىلەب، او حقەدە بېش سطرلىك بىر متن يازىب كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

اېگەلىك قۇشىمچەلىرى:

قويىدەگى مثاللارگە دقت قىلىنگ:

قلمىم = قلم + يم، قلمىمىز = قلم + يىمىز، آتەنگ = آتە + نگ، قلمىنگ = قلم + يىنگ،
آتەنگىز = آتە + نكىز، قلمىنگىز = قلم + يىنگىز، آتەسى = آتە + سى، قلم = قلم + ى، آتەلىرى =
آتە + لىرى،

قلملىرى = قلم + لىرى.

يوقارىدەگى "م"، "يم"، "مىز"، "يىمىز"، "نگ"، "ىنگ"، "نگىز"، "ىنگىز"، "سى"، "ى"، "لىرى"،
آتلردەگى "اېگەلىك قۇشىمچەلىرى" دىيىلەدى. اېگەلىك قۇشىمچەلىرى قويىدەگىچە
تەرىفلەندى:

آتلارگە قۇشىلىپ، نرسە يا كە پدىدە توشونچەسىنىنگ اوچ شىخىدن بىرىگە
تېگىشلىلىگىنى، قرەشلىگىنى يا كە مناسبلىگىنى كۇرستووچى قۇشىمچەلىرى، اېگەلىك
قۇشىمچەلىرى دىيىلەدى. قويىدەگى مثاللارگە دقت قىلىنگ:

- آتەم اۇقتووچى ابدىلر.

- كىتايىم، اويدە ابسىم دن چىقىپ قالگن اېكن.

- بىز آتەمىزنى سېۋەمىز.

- سېنگە مىنگ رحمت، قنچە هم يىشى ايش بجردىنگ!

- همەنگىز ياشى اولوغلارگە حرمت قىلىنگلر.

- ارسلان قلىپى پاك بالە دىر.

فعالیتلار:

۱- قويدىگى جملەلەردە كېلتىرىلگن "اېگەلىك قۇشىمچە"لر تېگىگە چىزىق چىزىپ كۆرسەتىڭ:

- مېن آتە و آنەمگە حرمت قىلەمن.
- مەكتەپ، ايكىنچى اويىمىز دىر.
- مېن اۆلكىم نى چىن قىلىمەن سېۋەمن.
- مېن تېمورنى كۆرىپ، اونگە آتەنگە رحمت! دېدىم.
- سلطان مراد، او كەسى اولوغ بېككە، كىتابىنىڭ نى اۇقىدىنىڭمى؟ دېدى.
- چۆلپان او كەسىنى جودە ھەم سېۋەدى.
- ۲- قويدىگى مەتتە "اېگەلىك قۇشىمچە" لرىنى اىشلەتىڭ:
- بىر كۈن استاد اوكتاي خان اۇقۇۋچى . . . دن سۆرەدى.
- عزيز اۇقۇۋچىلار، بوگونگى درسى . . . نىمە خەدەلىگىنى بىلەسىزلىرىمى؟
- افغانستان بىز . . . يورتىمىز دىر.
- بايسكىل . . . تۈزەلدىمى؟
- او كە . . . سفردن كېلدى.
- ۳- تۈرتتە اېگەلىك قۇشىمچەسى بۆلگن سۆز يازىپ، بىر تەسىدىن جملە تۈزىڭ.
- ۴- ايكى كىشى نوبت بىلەن تۈرىپ، بىرى يازگن سۆزلىرى و ايكىنچىسى اېسە، تۈزگن جملەسىنى اۇقىسىن.
- ۵. املا: اۇقۇتۇۋچىڭىز اۇقى ياتگن مەتنى تۇغرى و انىق يازىڭ.

اۋى تاپشۇرىقى:

مسووليت خەيدە "اېگەلىك قۇشىمچەلىرى" اىشلەتلىگن بىر قىسقىقە مەتن يازىپ كېلتىرىڭ!

اۋن ايگىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- "بابرنامە" نىڭ، اۋزىپىك ادبىياتىدە تۇتۇنغان اۋرنى و اهمىيىتىنى بىلىش.
- ۲- اۋرنىڭ تورلىشىشىنى اۋرۇگىنىپ، جملەلەردە ايشلىتە الىش.

سۇراقلار:

- ۱- بابر حقيقەدە نىمەلەرنى بىلەسىز؟
- ۲- بابرنىڭ يازغان كىتابلىرىدىن بىرانتەسىنى بىلەسىزمۇ؟

بابر نامە

ظھىرالدىن محمدبابرشاھ اۋزىپىك ادبىياتى رواجىگە اولكن حصە قۇشكن مشھور ادبى سىما و او اۋلكەمىزدە بويوك دولت قورگن سىياسى شىخىتىلردن بىرى دىر. بابر دىن بىزگە، اۋزىپىك و درى تىللىرىدە يازگن شعر دېوانى، بابرنامە، مېن، عروض و والدىە رسالەلىرى يېتىپ كېلگن. بو اثرلر جملەسىدە، اونىڭ "بابرنامە"سى يىرىك بىر تارىخى اثر دىر. "بابرنامە" اۋتە بدىعى مھارت بىلن يازىلگن. بو اثرنى اۋزىپىك نثرى نىڭ شھكارى دېسك، ارزىيدى. "بابرنامە" نى "توزوك" ھم دېگنلر، اما بابرنىڭ اۋزى "وقايە" دېب يازەدى. او بىر رباعى سىدە دىيدى:

بو عالم ارا عجب الملىر كۆردىم
عالم اېلىدن طرفە ستملىر كۆردىم
ھركىم بو وقايەنى اۋقور، بىلگەى كىم
نې رنج و نې محنت و نې غملىر كۆردىم

بابر "بابرنامە"دە، اۋز كۆزى بىلن كۆرگن و باشىدىن كېچىرگن ھجرى ۹-۱۰-نچى عصرگە تېگىشلى تارىخى واقەلەرنى انىق و چىن يازەدى. شونىڭدېك عزيز اۋلكەمىز

افغانستان، ماوراءالنهر، هند و پاکستانگه قره‌شلی تورلی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی، تاریخی، جغرافیایی، دینی و اتنوگرافیک چوقور، کهنک و تۇلیق معلوماتلرنی عکس اېتتیره‌دی، اینیقسه اۆلکه‌میز افغانستان واقعه‌لری و کابل‌گه تېگیشلی نرسه‌لرگه علیحده اۇرین بېره‌دی؛ چونکه او کابل‌نی چین کۇنگولدن سېوردی.

"بابرنامه" اۇزبېک ادبی تیلی نینگ چیرایلی نمونه‌سی صفتیده هم کتّه اهمیتگه اېگه دیر. اثر بو نقطه نظرده هم، اۇزبېک ادبی تیلی نینگ رواجی و اۇسیشیده مهم اۇرین توتکن.

بابر اۆلکه‌میزنینگ هر بیر شهری، قیشلاق و ییلاق، یۇلی، تاغی، دلّه و اۇرمانلری، دریا و سالی‌لرینی گېزيب چیققن؛ هر بیر اۆت، گل، درخت و اۇسیملیک‌لرینی اۇز قۇلی بیلن اوشلب کۆرگن؛ تورلی قوم‌لری بیلن یقیندن گېریب، اولرنینگ عادت‌لری و رسم-رواج‌لرینی اۇرگنگن.

او، برچه معلوماتلرنی "بابرنامه"ده جوده چیرایلی و سېزیرلی قیلیب، تصویرله‌یدی. بو تصویرلر شونچه‌لیک انیق و آیدین بېریلگن که، کتابنی اۇقیگن کیشی اۇزینی بابر زمانیده‌گی یېرلر و واقعه‌لرده تاپه‌دی. "بابرنامه" انه شو خصوصیت‌لری اوچون، حاضرگچه جهان‌نینگ برچه مهم تیللریگه ترجمه قیلینیب، باسیلگن. قوییده، سیز "بابرنامه" دن کابل حقیده‌گی قیسقه بیر پارچه نی اۇقیسیز:

"کابل نینگ بسیار لطیف هواسی بار، کابل هواسیدېک هوالیق یېر عالمده معلوم اېمس کیم بۇلغای. یازلرده کېچه‌لری پۇستین سیز یاتیب بۇلمس، قیشلری اگرچه قاری اکثر اولوغ توشر؛ ولی مفرط ساووغی یۇقتور. سمرقند و تبریز هم خوش هوالیققه مشهور دور؛ ولی مفرط ساووقلری باردور. اطرافیده تۇرت اۆلنگ واقع بۇلوتور...."

اساسى توشونچە:

"بابرنامە"، بابر نىنگ باشدىن كېچىرگن و كۆزى يىلن كۆرگن واقىئەلر و نرسەلرى نىنگ بيانى دىر. اوندە، عزيز اۆلكەمىز افغانستان، ماوراءالنهر، هند و پاكستان نىنگ ۹-۱۰نچى عصر دەگى سىياسى، اقتصادى، فرهنگى، تارىخى، جغرافىيى، دىنى و اتنوگرافىك معلوماتى چوقور و انىق بيان اېتىلگن. "بابرنامە" اۆزبېك ادبى نثرى نىنگ چىرايلى نمونهسى دىر.

فعاليتلر:

- ۱- درس متنينى آلتى دقيقه ده جيم اۋقىنگ.
- ۲- تۇرت گروپگە بۆلىنىپ، "بابرنامە" بارەسىدە بحثلشىنگ، كېين هرگروپدن بىر كىشى توريب "بابرنامە" حقيده يازىلگن متن نىنگ بىر پراگرافى موضوعىنى باشقەلرگە سۆزلەسسين.
- ۳- قويىدەگى يىنگى لغتلر معناسىنى سۆزلىكدن تاپىپ، اولردن تۇرتتەسىنى مناسب جملەلردە ايشلەتىنگ. كېين اۋقيتووچى بىر نېچىتە اۋقووچى نىنگ يازگن لرىنى كۆرىپ، ختالرىنى تۈزەتسين.
- سىما، عايد، وقايع، شهكار، توزوك، اۋشيش، يىلاق، دلە، سېزىلرلى، اتنوگرافىك، اۋتە، اۋلنگ، مفرط، مېين، رساله
- ۴- هرگروپدن بىر كىشى نوبتدە توريب، توزگن جملەلريدن بىرىنى اۋقىسين. باشقەلر تۇغرى يا ناتۇغرى ليگى حقيده فكرلرىنى بېلدىرسين لر.
- ۵- بابر رباعى سىنى بىر كىشى دىكلەمە قىلسين، كېين اونىنگ مفھومىنى يىنە بىر كىشى توريب ايتسين.

اۋى تاپشيريغى:

- ۱- بابر رباعى سىنىنگ مضمونى حقيده بېش سطرلىك بىر متن ترتىب بېرىپ، ھمدە بابرنامە نىنگ كابل حقيدهگى معلوماتى دېك، هر بىرىنگىز اۋز محلەنگىز حقيده ۵ سطرلىك معلومات يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە توجە قىلىنىڭ:

- احمد كتابىنى مېزدن آلدى.
- محمود صنفدە درسىنى دقت بىلن اېشىتەدى.
- يولدوز، آيدىن گە كۆپگىنە مهربانلىك كۆرسەتەتتى، اونىڭ درسلىرىگە ياردەم بېردى.
- جاندىن سېنى كۆپ سېۋرمن، اې عمر عزيز
- ساندىن سېنى كۆپ سېۋرمن، اې عمر عزيز
- ھرنى نى كىم سېۋمك آندىن آرتوق بۇلماس
- آندىن سېنى كۆپ سېۋرمن، اې عمر عزيز
- (امير علىشېر نوايى)

يوقارىدەگى جملەلەردە تىگىگە خط چىزىلگن سۆزلەر، آلترىنىڭ تورلىنىش (اۋزگىرىش شەكلى) كۆرسەتەلگن.

آلترىنىڭ تورلىنىشى (اۋزگىرىش شەكلى):

اۋزبېك تىلىدە آلترىنىڭ كېلىشىك شەكلىرى (اضافت حرفلىرى يا پېشىنە) (نىڭ، نى، دىن، گە و دە) بىلن اۋزگىرىش تورلىنىش دېيەلەدى، كېلىشىك لرلىنىڭ برچەسى، آت (اسم) دىن كېيىن كېلەدى و اولرلىنىڭ باشقە سۆز توركومى گە مثلاً فەلگە، صفتگە، ... روش مناسبتى و تابەلىگىنى بىلدۈرەدى. آلتر، كېلىشىك قۇشىمچەسىنى آلىپ، اۋزگرەدى. كېلىشىك قۇشىمچەلىرى تورلاۋچى قۇشىمچەلەر سەلەلەدى. اۋزبېك تىلىدە آلتىتە تورلاۋچى قۇشىمچە بار:

- ۱- باش كېلىشىك قۇشىمچەسى (بېلگىسى يۇق)،
- ۲- قرەتقىچ كېلىشك قۇشىمچەسى (نىڭ)،
- ۳- توشوم كېلىشك قۇشىمچەسى (نى)،
- ۴- جۈنەلىش كېلىشك قۇشىمچەسى (گە)،
- ۵- اۋرىن - پىت كېلىشك قۇشىمچەسى (دە)،
- ۶- چىقىش كېلىشك قۇشىمچەسى (دىن).

فعالیتلر:

۱- قوییده گی جمله لرنی دقت بیلن اؤقیب، آتلر نینگ تورلنیش (اؤزگیش) شکل لرنی کؤرسه تینگ:

- شفیق کیم گه اؤز کتابینی بېردی؟ سېن اونى تانیی سن می؟
- تېمور تونا کون باتور گه بیر قلم ساوغه قیلدی.
- افغانستانده حاضرچه دموکراسی اوچون ینگى ادىملر کؤته ریلماقده.
- تیل بیر ملت نینگ بېلگىسى، خلق نینگ اؤتمیشی، ترقیات و کېله جگى نینگ کؤزگوسى دیر.

- کوشانیلر میلادی بیرینچی عصر دن آلدین یشردیلر.
- تورکی خلقلر مدنی حیاتیده، عرب یازووی نینگ اؤرنی و اهمیتی کتّه دیر.
۲- درس متنی نی کؤزدن کېچیریب، اونده گی آتلر نینگ تورلنیشی (اؤزگیشی) نی کتابچه نگیز گه کؤچیرینگ.

۳- هر قطاردن بیر کیشی توریب، کؤچیرگن تورلنگن آتلرنی اؤقیسین. باشقه لر اونینگ تۇغرى يا ناتۇغرىلگى حقیده فکر بېلدىرسین لر.

۴- یانمه-یان اؤلتیرگن اؤقو وچیلر، مصلحت لشیب قوییده گی جمله لرنی اؤقیب، مناسب سؤزلر بیلن توغللنگ:

- انسان ... حیوان ... نیمه فرقى بار؟
- آز بېماق و آز گېيرماق ... عادت قیل.
- بو تۇلقون ... اویى دیر.
- بابرنامه ... بابر ... اؤزى وقایع دېب، یازهدى.
- بابر، بابرنامه ... عزیز اؤلكه ميز حقیده تۇلیق معلومات بېره دى.
- بو حکایه لر تۇپلمینی سېن ... ساوغه قیله من.

۵- آتلر نینگ تورلنیش (اؤزگیش) شکل لرنی نظرده توتیب، ایکیته جمله یازینگ.

۶- املاء: اؤقیتو وچینگیز اینگن متن نی توزوک املاء بیلن یازینگ.

اوی تاپشیریغى:

بېش سطرلیک بیر متنده، آتلر نینگ تورلنیش شکل لرنی ایشله تیب کېلتیرینگ!

اۋن اوچىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- تۇغرىلىك و چىن سۆزلىك بۇلىش اهمىيىتىنى توشونىش.
- ۲- حياتىدە، ايش و محنت مھملىگىنى بىلىش.
- ۳- كېلىشىكلر و باش كېلىشىك توشونچەسىنى بىلىش و متنلردە بېلگىلىب، جملەلردە ايشلىتەلىش.

سۇراقلىرى:

- ۱- يلغان دېب نىمەنى آيتەدى؟
- ۲- تۇغرىلىك بارەسىدە سۆزلەي آلەسىزمى؟

يلغانسىز شېھر

روايت قىلىشلىرىچە اۋتگن زمانلردە جودە كۆركم بىر شېھر بار اېدى. اوشبو شېھرنىنگ اولوسى آز؛ لېكن برچە سى باي و دولتى اېدى. بو شېھردە ھېچكىم ايشسىز و كسل اېمىدى؛ برچە اېل - اولوس بىر - بىرلىرى بىلن بىر عايىلە اعضاسىدېك يىشردىلر.

بو شېھرنىنگ ياش و قرىسى، اېركك - عيالى، حتى پادشاه و بېكە سى ھىم دايم اۇقىب، اۋرگىب، ايشلردىلر. شونىنگ اوچون، ھېچكىم ھېچ نرسەگە محتاج اېمىدى و محتاجلىك يۇقلىگى سببلى بو شېھردە اۋغرىلىك، الداچىلىك، تىلمچىلىك، خيانت و ياووزلىك ھىم يۇق اېدى. بو شېھر، "يلغانسىز شېھر" آتى بىلن دانگ ترەتگن اېدى. الله ﷻ بو شېھر اولوسىگە خىر و بركەسىنى ياغدىرر اېدى.

بو شېھرنىنگ يانىدە باشقە بىر شېھر بار اېدى. بو شېھرنىنگ پادشاه و بېكە سىدن، سراي اھلى و اولوسىگچە برچەسى تنبللىك، بېكارلىك، يلغانچىلىك، خيانت، گناھ و جنايتگە عادت قىلگن اېدىلر. شونىنگ اوچون، تېنگرى تعالى اولردن ناراض بۇلىپ، خىر و بركەسىنى اولرگە ياغدىرمىدى. بو شېھرنىنگ بىرى قوروق و اولوسى قشاق اېدى. بو شېھر "يلغان شېھرى" گە آت چىقرگن اېدى.

اساسى توشونچە:

تۇغرلىك، صداقت، ايناقلىك، محنت سېۋرلىك و بىلىم ھەر بىر اولوسنى سعادەت، تىنچلىك و يوكسەلىش تمانگە آلىب بارەدى. عكسىنچە، تىنبللىك، بېكارلىك، يلغانچىلىك، خىانت، اۋغرلىك و ياۋوزلىك آدملىرىنى تۇغرى يۇلدىن آزدىرىپ، بخت سىزلىك، قشاقلىك، محتاجلىك كىي بالارگە يۇلىقتىرەدى.

ابزگو خصلت و عمللار، انسانلرگە قوتقروچى بۇلسە، عكسىنچە يمان خصلت و عمللر بختسىز قىلووچى دىر.

فعاليتلر:

- ۱- عزيز اۋقووچىلر، درس متنىنى ۶ دىققەدە جىم اۋقىنگلر.
- ۲- سىزگە متن نىنگ قىسى جملەسى جودە ياقدى؟ نىمە اوچون؟
- ۳- سىزگە متن نىنگ قىسى بىر جملەسى ياقمەدى؟ نىمە اوچون؟
- ۴- اۋقووچىلر تۇرت دستەگە بۇلىنىپ، حكاىە نىنگ مضمونى و يلغانسىز شېھرنى قىتە قورىش يۇللىرى حقىدە بحث لىشىنلر.
- ۵- بىر دستەدن بىر كىشى توريپ، حكاىە نىنگ نتيجهسى و باشقە دستەدن بىر كىشى يلغانسىز شېھرنى قىتە تىكلش اوچون تاپگن يۇللىرى حقىدە فكرينى ايتسىن.
- ۶- قالگن ايگى دستەدن بىر- بىر كىشى ايگى دستە نىنگ فكرلىرىنى اۋز فكرلىرى بىلن تۇلدىرسىنلر.
- ۷- قويدەگى سۇزلىرىنى سۇزلىك ياردەمدە معنا قىلىپ، ايگىتەسىنى تىلب، مناسب جملە توزىنگ:
- روايت، بېكە، الداچىلىك، تىلمچىلىك، دانگ ترەتگن، سراى، سالىق، تۇكىن- ساچىن، چېچكتو، تىكانتو
- ۸- ھر قطاردن بىر كىشى نوبت بىلن توريپ، سۇزلىرىنىڭ معناسى، ھمدە توزگن جملەلىرىنى باشقەلرگە اۋقىپ، ابشيتتىرسىن.

اۋى تاپشيريغى:

حكاىە متنىنى يىخسى يادلب، حكاىە سۇنكىدەگى ايگى سۇرايىگە كمىدە آلتى سطرلىك جواب يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنى اۋقىنىڭ و تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:

- اېركىن شوبوگون سفردىن كېلرمىش.
  - دىھقانلارنىڭ اېكىنى اونچەلىك يىخشى بۆلمەدى.
  - ايكەلە تىم مسابقە اوچون ميدان گە چىقىدىلار.
  - كسل بالە اغزىنى آچىپ، زۇرغە نفس آلردى.
  - مەكتەپدىن كېلىپ، تاغەم نىكى گە كېتىدىم.
  - آھاي، اوىدە كىم بار؟
- يوقارىدەگى تگىگە خط چىزىلگن دن، نىڭ، گە، نى، دە سۆزلەرى كېلىشىكلەر دېيەلەدى.

كېلىشىكلەر:

آت يا كە آتلىگن سۆزىنىڭ فعلگە يا آتگە بۆلگن مناسبتى و تابعلىگىنى افادەلەيدىگن شەكللەرنىڭ بىرچەسى كېلىشىك توركومى يا درجەسى دېيەلەدى.

كېلىشىك جملەنىڭ سۆزلەرنى بىر- بىرىگە باغلىب، اۋرتەدەگى مناسبتىنى كۆرسەتەدى.

اۋزىبىك تىلىدە آلتىتە كېلىشىك بۆلىپ، اولر بىرلىك و كۆپلىك دەگى آتلەرگە قۇشىلەلەيدىلار.

مثاللار:

- "يىلغان سۆز، اوزاققە (گە) چۆزىلمىس".
- بو جملەدەگى "اوزاق قە" سۆزىدەگى "قە = گە" قۇشۇمچەسى "يىلغان سۆز" نى "اوزاق" سۆزىگە تابعلىگىنى انىكلەتەدى.
- "ايندەمسەن، اوى دېك چىقىر!".
- بو جملەدە "دن"، "ايندەمس" سۆزىنى "اوى دېك چىقماق" عبارەسىگە تابع قىلەدى.
- "سوۋنى كۆرمەي، اېتىكىنى چىقىرمە!".

بو يېردە "سوونى" و "اېتىكنى" سۆزلىرىدەگى "نى" قۇشىمچەسى اولرنى "كۇرماق" و "چىقماق" فعللرىگە باغلايدى.

قويىدەگى جملەلرنى دقت بىلن اۇقىنگ:

- تۇلقون شو حاضر كېلدى.

- شمال جودە قتيق اېسىدى.

ايكەلە جملەدەگى "تولقون" و "شمال" سۆزلىرى باش كېلىشىك حسابلەندى.

كېلىشىكلر جدولى

كېلىشىكلر نىنگ آتى	قۇشىمچە سى	سۇراقلىرى
باش كېلىشىك	-	كىم؟، نىمە؟، قەيىر؟
قرەتقىچ كېلىشىك	نىنگ	كىم نىنگ؟، نىمە نىنگ؟
توشوم كېلىشىك	نى	كىم نى؟، نىمە نى؟، قەيىرنى؟
جۈنەلىش كېلىشىك	گە، -كە، -قە	كىم گە؟، نىمە گە؟، قەيىر گە؟
اۋرىن - پىت كېلىشىك	دە	كىم دە؟، نىمە دە؟، قە يېردە، قچان؟
چىقىش كېلىشىك	دن	كىم دن؟، نىمە دن؟، قەيىردن؟

باش كېلىشىك:

باش كېلىشىك آت نىنگ گپ (جملە) دە اېگە (فاعل، مسند) اېكنلىگىنى انگلەتەدى. اونىنگ كۇرستگىچ قۇشىمچەسى يۇق و كىم؟، نىمە؟ سۇراقلىرىدن بىرىگە جواب بۇلەدى؛ مثال: سۇلمس كتابلرنى كېلتىردى. بو يېردە "كىم كتابلرنى كېلتىردى؟" دىگن سۇراققە "سۇلمس" دېب جواب بېرىلەدى، دېمك "سۇلمس" باش كېلىشىك دىر.

فعالیتلار:

- ۱- "یوغانسيز شهر" داستانیده گي كېلىشىكلردن بير نېچه باش كېلىشىك نمونه لرنى بېلگىلىب، كىتابچە نىگىزگە يازىنگ؛ مثال: اولر "اۈز شهرلىگە قىتدىلر".
- ۲- بېش كىشى نوبت بىلن توريب، هر بيرى تاپگن باش كېلىشىكلردن بير-بىر تە جملەنى تخته گە يازىب، باش كېلىشىگىنى كۆرسىتىن، باشقەلر اونى تصديق لىسین يا تۇغرى لىسین.
- ۳- يولدوز و اۆتكىر بېگنى باش كېلىشىك اۈرنىدە ايرى جملەلردە ایشلەتىنگ.
- ۴- هر قطاردن بير كىشى توريب، توزگن جملەلرىنى اۋقىسىن و باشقەلر فكر بىلدىرسىنلر.

اۋى تاپشیریغى:

آلتیته جملە يازىب، هر بير جملەدە باش كېلىشىكنى كۆرسەتىنگ!

اۋن تۇرتىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- موسىقى و اۋزبېك چالغۇ اسبابلىرى حقىدە مەلۇمات تاپىش.
- ۳- گرامردن "قرەتقىچ و توشوم" كېلىشىگىنى اۋرگىنىش و جملەلردە ايشلەتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- اۋزبېك موسىقى اسبابى حقىدە نىمە بىلەسىز؟
- ۲- قىسى بىرىنگىز بىرار موسىقى آلەسىنى كۆرىپ، چالگن مىسىز؟

موسىقى

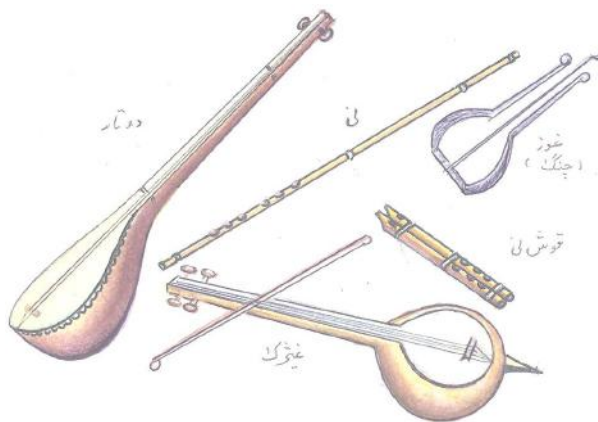
"موسىقى، يونانچە "موزىك" سۆزىدن آلىنگن بۇلىپ، تاووشلر و آوازلىر دېگن معنانى انگلەتەدى. شونىڭدېك، موسىقىنى "كوپلر" علمى دېدىلر. موسىقى علمى اساسىدە، كوى و آھنگلر نىڭ تورى، تارىخى، چالغۇ اسبابى تورلىرى و موسىقى گە تېگىشلى برچە موضوعلر اۋرگىنەلىدى.

بويوك فىلسوف ارسطو، موسىقىنى رياضى قىسملرىدىن بىرى دېگن. اسلام فىلسوفلىرى ھم ارسطو سۆزىنى تصدىق لەگنلر.

موسىقى، انسان نىڭ روح و قلىبگە تسكىن بېرەدىگن و قووانچ بغيشلەيدىگن گۈزەل

بىر نرسە دىر. موسىقى، انساننى كوى و آھنگلر نىڭ عجايب دىنياسىگە يېتكەلىدى و حس-تويغولرنى نازك لشتىرەلىدى. قىسقىسى، "موسىقى، روح غذاسى دىر"

موسىقى ھر بىر خەلق نىڭ مىلى بايلىگى دىر. خېلمە-خېل

چالغو اسبابلر و اولر ارقه‌لی جرن‌گلب کبله‌یاتگن ملی کوی و نوالر، انه شو معنوی بایلیک نینگ اجره‌لمس قسمی سنه‌له‌دی.

اؤزبېک اولوسی‌نینگ باشقه خلقلر کبی اؤزبېگه خاص موسیقی‌سی و چالغو اسبابلری بار. اؤزبېک چالغو اسبابلری اوچ دسته‌گه بۆلینه‌دی:

۱- تارلی چالغولر: (دوتار، عود، غژک، قانون، قۇشقارچه، تنبور، دمبوره، رباب ...

۲- پوفلنه‌دیگان چالغولر: (نی، سورنی، کرنی، توله ...

۳- ضرب بیلن چالینه‌دیگان چالغولر: (زیربغلی، تبله، دف، دهل، قۇبیز، زنگ، تاس ...

...

اؤزبېک چالغو اسبابلری دوتار، دومبوره، غژک، دف (دایره)، زیربغلی، تبله، قۇبیز، نی، سورنی، کرنی، عود، تنبور، تاس، زنگ و قۇشقارچه (رباب نینگ بیر توری) دن عبارت دیر. بولر بیرلیک و کۆپلیک حالتده چلینه‌دی.

اؤزبېک موسیقی‌سی ایکی تورده: محلی یا فولکلوری و رسمی شکلده بۆلینگن. افغانستان اؤزبېکلری اره‌سیده محلی قۇشیق‌لر جوده کۆپ تورلرگه اېگه. اولر جۇره قۇزوم، گله‌باغ، مک‌ه‌یلی، دانه-دانه، الپ اک‌ه‌دن، تۇره، قدوس بای و باشقه‌لر دیر. بو کوی و قۇشیق‌لرنی اساساً ابرککلر اجرا اېته‌دی‌لر. قۇشیق‌لرنینگ بیر قسمی اساساً تورلی مراسم یا ایش جریانیده کویله‌دی.

خاتین- قیزلر اره‌سیده هم کوی و قۇشیق‌لرنینگ کۆپ تورلری بار. اولردن نای-نای، اؤلنگلر، یار- یارلر، کپلین سلام، یازی- زیبا، طاهر- زهره، الهلر کبیلر دیر. بولر بیرلیک یا کۆپلیکده، ساز بیلن یا سازسز ایتیله‌دی.

بو قۇشیق و کوی‌لر عموماً بیره‌ملر و تۇیلرده ماهر قۇشیقچیلر و نوازنده‌لر ارقه‌لی اؤقیله‌دی.

مکتبلرده اېسه، موسیقی تورلی ترانه و قۇشیق‌لر و نمایشلر ارقه‌لی اؤقووچیلر تمانیدن اجرا ایتیله‌دی.

عليشېر نوایى "محبوب القلوب" اثریده موسیقى و مطرب حقیده شونداق یازگن:
 "مطرب طرب افزا، مغنى غم زدا. ايكالاسیگا حال و درد اهلى جان قیلورلار فدا. أول
 كه كۆرگوزگای ملایم ترانه و نغم، اگر اېشیتگوجى نینگ حیاتی نقدى آنکا فدا بولسه نې
 غم؟ كۆنگول قوتى خوش نوازدين، روح قوتى خوش آوازدين..."

اۋزېك خلقى نینگ بويوك سيمالرى موسيقينى چوقور تينگلب، اونگه يوقارى بها
 بېرىپ، ماهر چالغۇچىلر و اشولەچىلرنى حرمت قىلر اېكنلر. اۋتميشده اتاقلى موسيقي
 بىلىمدانلرى و استاد موسيقيچىلر يىمىزنى اۋتگن و اۋزلريدن بويوك ات و منگو اثرلر
 قالدیرگنلر. امير خسرو بلخى - دهلوى، قل محمد شبرغانى، حسين عوديلر موسيقي
 اوچون اثرلر يازيب، ينگى كويلر ايجاد قیلگنلر. اۋزېك کلاسیک موسيقيسى اولده ۱۲
 مقام اېدى و كېين شش مقام و ۱۲ آوازگه قيسقيرتيریلدى.

قويیده گى بابر نینگ موسيقي مقاملرى و آوازهلرى حقیده یازگن شعرینی كېلتيره میز:

گر اۋن ايگى "مقام" توتسانگ ياد
 قىلايىن بارچه سىن سىنگا تعداد

بار "صفاهان"، "نوا"، "بزرگ"، "عراق"
 "راهوى"، "راست"، "زنگوله"، "عشاق"

"زيرافگند"، "بوسلىك" يانا
 چون "حسينى"، "حجاز" اۋن ايگى سانا

بۇلدى مذكور بو اۋن ايگى مقام
 بارچه سى يينه - يينه، نام به نام

اولین حرف هر مقام، ای یار،
"نص" دور و "زرع" و "حب" نی قیل تکرار

ایمدی شرح ایلایین "شش آوازه"
بیر- ایگی بیت آتایین تازه:

"مایه" "نوروز"، یانا "سلمک" بیل
یانا "گردانیه"، "گواشت" دېگیل

یانا "شهناز" بارچه بۆلدى شش
باری نینگ جمع حرفی "من سگگش"

اساسی توشونچه:

موسیقی انسانلر اوچون روحی غذا همده گۆزهل و ظریف ذوق و سلیقه‌لرینی عکس
اېتتیروچی هنر دیر. موسیقی انسانلرنینگ گۆزهل لیک ایستکلری و چنقاقلرینی قاندىریش
بیلن بیرگه، محنت و ایش پیتلریده اولرگه تورتنکی بۆلیب یا که چرچاق و هاردیق‌لرینی
چيقهره‌دی.

فعالیتلر:

- ۱- درس متن‌نی بېش دقیقه انیق اؤقیب، بو سؤراقلرگه قیسقه جواب بېرىنگلر:
  - موسیقی قیسی سۆزدن کېلیب چیقن؟
  - ایکیته اؤزبېک چالغو اسبابینی آت توتینگ!
  - قیسی چالغو آلەلرنی فقط خاتین- قیزلر چالەدیلر؟
  - جۆره و نای- نای قۇشیلریدن قەى بیرینی عیاللر و قەى بیرینی اېركکلر
کویله‌یدیلر؟
- ۲- بیرارته‌نگیز قۇشیلردن بیرینی بیلسه، باشقه‌لرگه آیتیپ بېرسین.

- ۳- قويىدەگى سۆزلرنى معنا قىلىپ، اوچ- تورتتەسىنى مناسب جملەلردە ايشلەتىنگ: موسىقى، كوى، تسكىن، اشولە، مطرب، طرب، اُل، نغم، قوت
- ۴- هر قطاردن بىر كىشى توريپ، سۆزلرنىنگ معناسى، همده توزگن جملەلريدن بىرىنى اۇقيسين.

اوى تابشيريغى:

هر بيرىنگيز عايله ياردميده، ابرككلر و عياللر كويلەيدگان قۇشيقلردن تۇرتەسىنىنگ
آتىنى يازيب كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەر تەگىگە خەت چىزىلگەن سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:

- ئەنەنىڭ مەھرە قىلىمىزنىڭ تەسلىسى دەر.
  - ئۆلەكەمىزنىڭ كۆپراق مەنقەسى تاغلى دەر.
  - مەكتەپمىزنىڭ ئابدالىگى ۋە گۈزەللىگى ئوقۇغۇچىلەرگە باغلىق دەر.
  - ئۆلەكە مەھبەتى ھەردەيم كۈنگىلىمىزنىڭ ئوۋىچىسى دەر.
- يوقارىدەگى تەگىگە خەت چىزىلگەن سۆزلەر "قەتەتچى كەلىشەك" دېيەلەدى. "قەتەتچى" قويىدەگىچە تەرىپلەنەلەدى:

قەتەتچى:

- قەتەتچى كەلىشەكلى (ئەسەت) ئەتەن كەپەن كەلگەن نەرسەنى ئەلەنىڭى ئەتە تەگىشەلەگىنى بىلەلەرەدى. قەتەتچى كەلىشەكلى (نەنگ) قۇشەمچەسى بىلەن كۇرسەتەلەدى؛ مەتال: كەتەن نەنگ ۋەقەلرى = كەتەب + نەنگ + ۋەقەلرى، مەنەنگ كەتەبەم = مەن + نەنگ + كەتەبەم.
- قويىدەگى جملەلەرنى ئوقۇپ، تەگىگە خەت چىزىلگەن كەلىشەكلەرگە دقت قىلىنىڭ:
- ئۆزەدىنى بەلگەن، ھەرىمەس.
  - زەقەرىنى، زەرگەر بىلەر.
  - ئەزەنى بىلەمەگەن، كۆپەنى ھەم بىلەمس.
  - بىرلەشكەن، يەۋەنى قەتەرەر.
- يوقارىدەگى تەگىگە خەت چىزىلگەن "كەلىشەكلىلەر"، "تەشۋەم كەلىشەكلى" (دەرى تەلەدە پەسەنە) دېيەلەدى.

تەشۋەم كەلىشەكلى:

- بە كەلىشەكلى، سۆزەنەنگ مەفەۋەلەلەگىنى كۇرسەتەدى ۋە كەمەنى؟ نەمەنى؟ قەپەرنە؟ سۇراقلىرەگە جەۋەب بۇلەپ، "ئە" قۇشەمچەسى بىلەن كۇرسەتەلەدى.

مەتاللەر:

- دەرسنى ئوقۇدەيم.
- سەزە كەمەنى كۇردەنگەز؟
- بە يەرنە قەزەنگە!

ارسلان، اوى تاپشيريغىنى بجردى.
چۇلپان، اورتاغىنى چقىردى.
اوكتەم، كابل شەھرىنى كۆرگن اېكن.

فعاليتلار:

- ۱- جملەلەردەگى "قرە تقيچ" و "توشوم" كېلىشىكلرنى خط چيزىپ، بېلگىلەنگ:
  - كىتاب نىنگ رىسملرى چىرايلى اېكن.
  - اونىنگ قرضىنى قچان بېرەسن؟
  - مېنىنگ سېوگن تىمىم، مسابقەنى يوتدى.
  - قىشلاق دەگىلرنى، بىزنىنگ خىراتىمىزگە چارلەنگلر.
- ۲- مەندەگى بۇش يەرلرنى قرە تقيچ و توشوم كېلىشىگى بىلەن تۇلدىرىنگ:

"بوئوك فىلسوف ارسطو، موسيقى . . . رياضى . . . قىسملرىدىن بىرى دېگن. اسلام فىلسوفلرى ھەم ارسطو سۆزى . . . تصدىقلەنگلر. شەرىمىزدە بىر عامە كىتابخانە بار. بىر كۈن ئەنەم، بىز . . . . . كىتابخانە گە آلىپ باردىلر، كىتابخانە . . . . . كىتابلىرى كۆپ اېكن. كىتابچىدىن بىر- بىر كىتاب . . . . . امانت آلىپ، اۋقىدىك. اېندى اولر . . . . . كىتابخانە گە قىتەرەمىز.
- ۳- اىگى كىشى نوبت بىلەن تورىپ، تۇلدىرىلگن جملەلرنى اۋقىسىنلر.
- ۴- "نىنگ" و "نى" كېلىشىكلرىنى اىگى جملەدە ايشلە تىنگ.
- ۵- تۇرت كىشى نوبت بىلەن تورىپ، تۈزگن جملەلرىنى اۋقىسىن و باشقەلر او حق دە فەكر بىلدىرسىنلر.

اوى تاپشيريغى:

- الف) درس مەندىن تۇرتتە قرە تقيچ و بېشتە توشوم كېلىشىكلرنى تاپىپ، آيرى- آيرى كىتابچەلرىنگىزگە كۆچىرىپ كېلتىرىنگ!
- ب) اىگى جملەدە قرە تقيچ و اوچ جملە دە توشوم كېلىشىگىنى يازىپ كېلتىرىنگ!

اۋن بېشىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- ايتارنىڭ مەھۇمى و ھاياتدە اھمىيىتىنى بىلىش.
- ۲- جۈنەلىش و اۋرىن-پيت كېلىشىكلرىنى بىلىپ، جملەلردە بېلگىلەپ، ايشلەتەلىش.

سۇراق:

- ۱- اگر بىر كىشى سووگە باتىپ، غرق بۇلەدىگن بۇلسە يا اۋت اىچىدە قالگن بۇلسە، نىمە قىلماق كېرەك؟

ايتارچى عايىلە

ھكاىە قىلەدىلر كە، عبدالله ابن عباس (رضى الله عنه) بىر يىلى كعبەنى زىارت قىلماق اوچون مگە مكرمەگە جۈنەدىلر و قوللرىدن ھم نېچىتەسىنى اۋزلىرى بىلن يۇلداش ادىلر. بىر قوروق چۇل و بىباندىن اۋتەياتگن چاغلىدە، كۇپ آچ قالىپ ھارىدىلر. اۋشندە كارواننى تۇختەتەپ، يېمكىنى تيارلشگە بويوردىلر، لېكن قوللرىنىڭ يۈزلىرى آقەرىپ كېتىدى و ھىران و سرسان بىر- بىرلىگە باقىپ قالدىلر. حضرت عبدالله ابن عباس (رضى الله عنه) اولردن سببىنى سۈرەدىلر. قوللر: يېمگىمىز توگىدى، يېماققە نانيمىز ھم يۇق دېدىلر. ابن عباس (رضى الله عنه) ايلجەيىپ، دېدىلر:

- يېمك تاپماق اوچون
يان- اطرافگە بارىنگ. الله ﷻ بو
قىين چىلىگىمىزنى آسان قىلەدى.
قوللر بوتون چۇلنى، كۇپ
چرچىپ- ھارىپ، آچ و سووسىز
كېزدىلر. تۈستىن قوللردن بىرى
بقىرىپ دېدى:

- آو، او يېرگه قرهنگ، او يېرده بير اۋتاو كۈرينهدى!
قول لر قووانيب، اۋتاو تمانگه چاپدىلر اۋتاوگه يقينلشگن لريده، اۋتاو تشقريسيدە بير
خاتين نى كۈردىلر.

قول لردن بيرى: اي اولوغوار خاتين! بيزنى آچلىك و ايسىغ هوا تاليقتيرگن. سېزنىڭ
ساتەدىگن يېمگىنگىز بارمى؟ دېدى.

خاتين قول نىڭ سۈزلىرىنى اېشىتگندىن سۈنگ:
- ساتىلەدىگن يېمگىم يۇق؛ لېكىن بالەلرېم نىڭ يېمگى بار، شونى آلىب بارىڭ،
دېدى.

قوللر، خاتىنگە دېدىلر:
- يېمگىنگىز نىڭ يېمىنى آلەمىز. يېمى اېسە، بالەلرېمگىزگە قالسىن.
خاتين اۋىلىب، اۋزىگە دېدى:

يېمكىنىڭ يېمىنى بېرسىمى؟ شو يېمى بولرگە يېتەرلى مېكىن؟ يېغىمىمىز
بويروغلىرىگە كۈرە، بو بېرەدىگىم قۇناق حقى بۇلرمېكىن؟
شوندە او، قىلرگە قرەب: يۇق - يۇق، بوتون يېمكىنى آلىنگلر، دېب اصرار قىلدى.
حضرت ابن عباس (رضى الله عنه) بو موضوعدن خبر بۇلىپ، خاتين نى اۋز قاشلىرىگە
چارلەدىلر.

ابن عباس (رضى الله عنه) اۋز - اۋزلىرىگە:
- بو خاتين نىڭ ايثارى و سخى ليگىگە آفرىن! بو مىسە - اۋتسىز قوروق چۇل و
بيابانده، بار يېمگىنى بىزلرگە بېرەدىمى؟ ايثار چىندىن ھم شونداق بۇلەدى، دېدىلر.
ابن عباس، مېن بو خاتين قىلگن ايشى نىڭ مكافاتىنى بېرەمن، دېدىلر.
ابن عباس (رضى الله عنه) خاتيننى اوزاقدىن كۈرىپ، اۋرىنلريدن توردىلر و اونگە يقين بارىپ،
احوال سۈرەشدىلر.

خاتين، حياتىمدىن راضى من و ھر ھالىگە شكر قىلەمن؛ دايم قانع من؛ تىنچلىكىدە
اوخلەيمىن؛ ھېچ قىنداق غم و قىغونى كۈنگىلىمگە يۇل بېرمەيمىن. شونىڭ اوچون، الله ﷻ گە
توكل قىلىپ، دايم تىنچلىكىدە ىشەيمىن.

حضرت عبدالله ابن عباس (رضى الله عنه) خاتىن نىنگ سۆزلىرىدىن قىغورىپ:

- بالەلرىنىڭ كېلىپ يېمىك سۈرەسەلەر، اولرگە نېمە بېرەسن؟ دېب سۈرەدىلەر.

خاتىن نىنگ رىنگى اوچىپ، اوياتچن:

خدانىنگ اۋزى مەربان، بىر گپ بۇلر، دېب جواب بېردى.

حضرت ابن عباس:

- سىزلىرگە اتەگن ساوغەم بار. اولر، سىزنىنگ قىلگن يىخشى لىگىنگىز بھاسى

بۇلالمەيدى، بىراق ھەر حالدە اولرنى بىزدن قبول قىلەسىز دېگن امىددەمن، دېدىلەر.

- بو گپنى ايتىمىڭ! مېنىڭ ايتارىمىنى يۇققە چىقرەسىز. مېن بولرنى آلالمەيمىن،

دېدى.

ابن عباس (رضى الله عنه) خاتىن نىنگ بالەلرىنى ھەم يانلىرىگە چارلىب، اولرگە ھەدىلەلرىنى

تەقدىم اېتىدىلەر.

خاتىن نىنگ بالەلرى ھەدىنى كۆرىپ:

- بو نېمە؟ بو قىچە كۆپ! بىز، آنەمىز قىلگن خىدمەتلىرى اۋرنىگە آلەيلىكىمى؟ يۇق -

يۇق، بو ھەدىنى ھېچ قىچان قبول قىلالمەيمىز، دېب ابن عباس (رضى الله عنه) گە جواب بېردىلەر.

اولر ھەدىنى آلەمىلىككە و ابن عباس (رضى الله عنه) بېرىشكە تىرىشىدىلەر. اداغدە، خاتىن

ھەدىنى قبول قىلىپ، بالەلرىگە بۇلىپ بېردى.

حضرت عبدالله ابن عباس (رضى الله عنه) بو عايلەنىنگ احسان و ايتارىدىن جودە خوش

بۇلىپ، ھەقىرىگە دعا قىلدىلەر.

اساسى توشونچە:

اۈز جان و مالينى خطرگە تشلب، باشقەلرنى قىيىنچىلىك، محتاجلىك يا ھلاكتدن قوتقورماقچى بۇلگن كىشى، درواقع ايثار يا فداكارلىك قىلگن بۇلەدى. بو، اېنگ يوكسك انسانسېورلىك دىر.

فعاليتلار:

۱- درس متنينى اۇقتووچىدن سۇنگ، ايگى كىشى تمثيلى شكلده اۇقيسين و باشقەلر دقت بىلن اېشيتسين. سۇنگ، اۇقووچىلردن ايگى كىشى نوبتده، شو حكايهنى بىلگنلرچە باشقەلرگە ايتسينلر.

۲- اۇقووچىلردن ھر بيرى، ايثار و يا سخىلىك حقيده بيرار حكايه بىلسە، تورىب ايتسين.

۳- ھر بير اۇقووچى قويىدەگى ينگى سۇزلارنىڭ معناسىنى تاپىپ، ايگىتەسىگە مناسب جملەلر توزسين:

ايثار، ھاريماق، ايلجەيىش، تاليقماق، اۋتاو، اولوغوار، ھلاكت، كېزماق

اۋى تاپشيريغى:

ميرغليشېرنواينىڭ قويىدەگى سۇزلارنى كىتابچەلرينگىزگە يىخى خط بىلن يازىپ، سۇنگ اساسى توشونچەسىنى يازىپ كېلتىرىڭ:

"كرم و فتوت طريقىدا: كرم بير جفاكش نىڭ شدت يوكىن كۇتارماك دور و آنى اۇل صعبوتدين اۋتكارماك دور. بيراونىڭ محنت خار حملين قبول قىلماق و اۇل تىكان نۇكىدىن گلدېك اچىلماق و اۇل قىلغاننى تىلگا كېلتورماق و اغىزغە الماماق و اۇل كىشىگا منت قۇيماق و اۋنىڭ يوزىگا كۇز سالماق، كرم صفتى اكرم الاكرمىن ايشى دور، صاحب كرم كىشى حق نىڭ بو نوع صفتىغە متابع كىشى دور."

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنى اۋقىب، تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:

- يىخشى سۆزگە قولاق سال، يمان سۆزگە اولاق سال. (مقال)
  - برچە اۋقووچىلر صنفگە كېلگندىن سۇنگ، درس باشلىدى.
  - بىز اېرتەلب وقتلى دلەگە چىقديك.
  - يىخشى آتگە بىر قمچى، يمان آتگە مىنگ قمچى. (مقال)
- يوقارىدەگى جملەلەردە "گە" قۇشىمچەسى، "جۇنەلىش كېلىشىك" قۇشىمچەسى دېلەدى و تعريفى قويىدەگىچە:

جۇنەلىش كېلىشىگى:

حركت و فعاليت كىمەن كىمگە اۋتگىنىنى بىلدىرەدىگن قۇشىمچە دىر. "گە" بو كېلىشىك نىنگ قۇشىمچەسى دىر.

اېسلتمە:

الف: "ك" و "گ" تاووشلىرى بىلن توگەگن نېگىزلەرگە جۇنەلىش كېلىشىگى قۇشىمچەسى "كە" شكىلدە قۇشىلىپ، تلفظ قىلىنەدى؛ مثاللر: يورەك-يورەككە، اېشىك-اېشىككە، تاك-تاككە

ب: "ق" و "غ" تاووشلىرى بىلن توگەگن نېگىزلەرگە جۇنەلىش كېلىشىك قۇشىمچەسى قۇشىلسە، "قە" شكىلدە تلفظ بۇلەدى؛ مثاللر: باغ-باققە، تاغ-تاققە، قىشلاق-قىشلاققە.

اۋرىن-پىت كېلىشىك قۇشىمچەسى:

قويىدەگى جملەلەرنى اۋقىب، بېلگىلنگن قۇشىمچەلەرگە دقت قىلىنگ:

- تانگ آتمىسدن، كۈچەلەردە حركت باشلىدى.
  - كۈكە، قوياش پارلب تورىدى.
  - هوا بىرلحظە دە يىتىپ، ياغە باشلەدى.
  - محنت، يېرە قالمس.
  - يقىندە امتحانلر باشلەدى.
- يوقارىدەگى جملەلەردە تگىگە خط چىزىلگن "دە" قۇشىمچەسى، "اۋرىن-پىت كېلىشىگى" دېلەدى و تعريفى قويىدەگىچە:

ايش-حرکت حالتىنىڭ بىر ۋاقىت يا بىر يېردە بىرلىگىنى يا يۈز بېرىگىنىنى انگلەتەدى.
"دە" اۋرىن-پىت كېلىشىگىنىنىڭ قۇشىمچەسى دىر.

فعاليتلار:

- ۱- قويدىگى جملەلەردە "جۈنەلىش كېلىشىك" و "اۋرىن- پىت كېلىشىك" لرىنىڭ تىگىگە خط چىزىپ، كۆرسەتىڭ:
  - آھى، اويدە كىم بار؟
  - آتەم، بوگون سفرگە كېتەدىلر.
  - برق خوفلى، اونگە قۇل اورمىڭ!
  - سىزدە قىزىل قلم بارمى؟
- ۲- قويدىگى بۇش جايلارنى مناسب جملەلر بىلن تۇلدۇرىڭ:
  - قىش فصلى ... هوا ساووق بۇلەدى.
  - يولدوز مەكتەپ ... كېتدى.
  - درخت، بىر يېر ... كۆكرەدى. (مقال)
  - اېرگىش ساعت سىكىز ... ايش ... بارەدى.
- ۳- تۇرت كىشى نوبەت بىلن تاختەگە بارىپ، تۈگللەگەن جملەلرە بىر تەسەببۇپ يازسىن. باشقەلر او حقەدە فەكر بىلدۈرسىنلر.
- ۴- درس مەتبەدە ايشلەتەلگەن جۈنەلىش كېلىشىك و اۋرىن- پىت كېلىشىك قۇشىمچەسى سۆزلەرنى كىتابچەلرە بىرلىكتە كۆچۈرىڭ، سۇنگ اۋقۇچىلەردن اىككى كىشى يازگەنلەرنى باشقەلەرگە اۋقىسىنلر.
- ۵- املا: سىزگە اۋقىلەدىگەن مەتبەدە تۇغرى و ائىق يازىڭ.

اۋى تاپشۇرىغى:

جۈنەلىش و اۋرىن پىت كېلىشىك قۇشىمچەلەرنى اۋچ- اۋچ جملە دە ايشلەتەپ كېلتىرىڭ!

اۋن آلتىنچى درس

ھدفلىر:

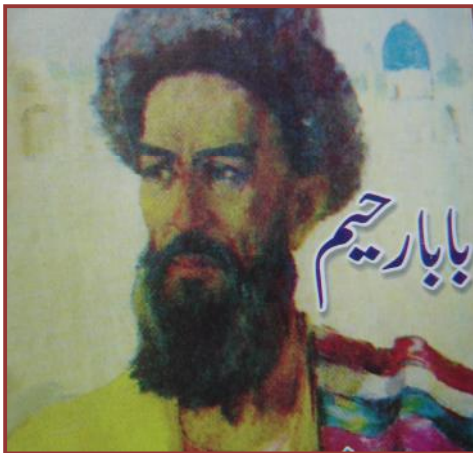
- ۱- مشرب و اونىنگ شعرلىرى بىلن تانىشىش.
- ۲- "چىقىش كېلىشىگى" نى بىلىپ، اولرنى جملەلەردە بېلگىلەپ، تۇغرى ایشلتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- مشرب نىنگ آئىنى اېشىتگن سىزمى؟
- ۲- مشرب شعرلىرىنى اۇقىگن سىزمى؟ اېسىنگىزدە بۇلسە، بىرارتەسىنى اۇقىنگ.

بابارحيم مشرب

ملا ولى اۋغلى بابا رحيم مشرب، اتاقلى اۋزبېك شاعرلىرىدىن بىرى دىر. او، ھجرى ۱۰۶۸-نچى يىلى "اندىجان" شەھرىدە، بىر كىمىغل عايلەدە توغىلدى. بىر مدتدن سۇنگ، او آتە-آنەسى بىلن نىمگان شەھرىگە كېلدى و شو يېردە ملا بازار آخوند دېگن بىر عالم قۇلىدە تعليم و تربىيە كۆردى و يىگىرمە بېش يىل اونىنگ خىدمىتىدە بۇلدى. مشرب بوگونكى اۋرتە آسیانىنگ كۇپگىنە قىشلاق و شەھەرلىرىنى گېزىپ، بلخ و ھىندوستان گچە باردى. او، اۋزىنىنگ كوچلى و النگەلى شعرلىرى طفىلى اېل ارەسىدە كتە داۋروق قازاندى.

مشرب، زمانەسىنىنگ ایلغار و حساس شاعرلىرىدىن اېدى. او جفا كۆرگن و الم چېككن انسانلرنىنگ درد و رنجىنى اۋز شعرلىرىدە عكس اېتتىرگن. اونىنگ شعرلىرىنى افغانستان و باشقە يورتلرنىنگ تورک خلقلىرى سېویب اۇقىيدىلر. شونىنگدېك، مشرب شعرلىرى تورلى ادبى و هنرى محفللر و مجلسلەردە جودە شوق و ذوق بىلن

اشولەچیلر تمانیدن کویلنەدی.

مشربنینگ تورلی شعرلیردن بیر دېوانی و اونگە منسوب "مبداء نور" اتلی اثر قالگن. مشرب دېوانی اۆلکەمیز، ھمدە باشقە یورتلردە کۆپ مرتبە چاپ اېتیلگن. مشرب دېوانی، مدرسلەر و اوۋلردە اینیقسە اوغیل و قیزلرگە آخوندلر و بی بی آتونلر تمانیدن درسلیک کتابی صفتیدە اۇقتیلردی. بو نرسە حالی ھم دوام اېتماقده. شونینگ اوچون، مشرب دېوانی کۆپلەب عایلەلردە سقلەنیب، اېرکک-عیاللر تمانیدن مراق بیلن اۇقیلەدی.

مشرب اۋز شعرلیردە، ظالم حکمرانلرنینگ ظلم و ستملرینی قتیق قرەلب، آچیق-آیدین آیتردی. شونینگ اوچون، اۋشە زمان بلخ حاکمی، محمود بېک قطنن حکمی بیلن ھجری ۱۱۲۳- نچی ییلی قندوزدە دارگە آسیلیب، شھید قیلیندی. مشربنینگ قبری تخار ولایتی نینگ حاضرگی اشکمش اولوسوال لیگیدە دیر. مشرب شعرلیردن بیر نمونه:

راز دل زاریم

مېنى راز دل زاریم فراوان دیر، ایتیب بۇلمس
کە عشق افسانەسینی دفتر اوزرە شرح ایتیب بۇلمس
تیکان سیز گل، صدف سیز دُر، مشقت سیز ھنر بۇلمس
ریاضت چېکمە گونچە یار وصلیغە یېتیب بۇلمس
کۆزوم توشدی یوزیغە، تېلموروب حیران بۇلیب قالدیم
فلککا قۇل اوزاتیب شمس انورنى توتیب بۇلمس
خدنگ تیر مژگانینگ مېنینگ سینه مغه جا بۇلدى
کۈنگۈل زخمین آچیب بېدرلرگە کۈرسە تیب بۇلمس
اوزاق اېرمیش اۋشل زیبا صنم نینگ قصرى، اې مشرب
اگر یوز ییل جدل قیلسنگ، بو منزلغە یېتیب بۇلمس

اساسی توشونچه:

بابارحيم مشرب آتاقلى اۋزبېك شاعرى و زمانهسى نىنگ حساس و ايلغار شخصيتلريدن اېدى. او، جفا كۈرگن انسانلر نىنگ درد و رنجىنى اۋز شعرلريده عكس اېتتيريب، ظالمير و ستمكارلرنى قتيق قره لردى. اونىنگ شعرلرىنى اۋزبېك كتابخوانلرى سېويب اۋقيديلر.

فعاليتلر:

- ۱- درس متنينى دقت بيلن جيم اۋقيب، قوييده گى سۇراقلرگه قيسقه جواب بېرىنگ:
  - درس نىنگ عنوانى نيمه دير؟
  - مشرب قه پېرده توغىلگن؟
  - افغانستانده مشرب دېوانى چاپ اېتىلگن مى؟
  - مشرب نيمه اوچون شهيد اېتىلدى؟
- ۲- قوييده گى لغتلر نىنگ معناسىنى سۇزلىكدن تاپيب، تۇرتتەسىنى مناسب جمله لردە ايشله تىنگ:
- آخوند، داوروق، آچىق - آيدىن، ارادتمند، رياضت، شمس انور، خدنگ، صنم، جدل
- ۳- هر قطاردن بير كيشى توريب، توزگن جمله سىنى اۋقيسين. باشقه لر تۇغرى و ناتۇغرىلىگى حقيده اۋز فكرلرىنى بېلديرسينلر.
- ۴- ايگى كيشى نوبت بيلن توريب، مشرب شعرىنى باشقه لرگه ديكلمه قىلسين.

اۋى تاپشيريغى:

مشرب نىنگ اوشبو شعرىدن بير نېچه بيتىنى يادلب، همده نثرگه اۋزگريب كېلتىرىنگ!

گرامر قاعده لری:

قوییده گی جمله لرنی اؤقیب، تگیگه خط چیزیلگن سؤزلرگه دقت قیلینگ:

- مېن بازاردن، تۇغرى مکتب گه بارهمن.
- بو يېردن چىقىب، قه يېرگه بارماقچى سىز؟
- سىز اېل بېكدن قنچه پول قرضدارسىز؟
- ياغمىردن قاچىب، ناوه گه توتىلدىم.
- يوقارىده گى جمله لرده "دن" سؤزى، "چىقىش كېلىشىگى" دىر.

چىقىش كېلىشىگى:

- چىقىش كېلىشىگى، ايش - حركت كىمدن و قه يېردن صادر بۇلگىنى كۆرسته دى.
- "دن" بو كېلىشىكنىڭ قۇشىمچەسى دىر. "چىقىش كېلىشىگى" اېسكى ادبى تىلدە "دىن" و "تىن" شكىللىرىدە هم اىشلەتىلگن. مثاللار:
- او، ارىق دن سكره ب اۋتدى.
  - تگىن حاضر شو يېردن اۋتدى.
  - يخشىدن شرافت، يماندن كثافت.
  - ياتىب اۋلگندن كۈره، آتىب اۋل!
  - احمد دشتدن كېلدى.

فعاليتلار:

۱. قوییده گی متندن "چىقىش كېلىشىگى" قۇشىلگن سؤزلرنى بېلگىلەپ، كىتابچە لرىنگىزگە كۆچىرىنگ. كېىن ايككى كىشى نوبت بىلەن بېلگى لگن سؤزلرىنى اۋقىسىن:

"ادب و تواضع اوستونلۇغ كۆزگوسىغە جالا بېرور و ايككى جانبدىن ياروغلۇق تىكورور . . . محبت قه زىب و پىرايه، ادبدن يېتر و مۇدت قه رونق و بهاء، ترك ادبدىن كېتر".

(نوايى - محبوب القلوب)

۲- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلار بىرگەلىكدە، چىقىش كېلىشىگى اىشلەتلىگن ايكى جملە يازسىنلار و تگىگە خط چىزىپ بىلگىلىسىنلار.

۳- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبىت بىلەن تۇرىپ، يازگن جملەسىنى تاختەگە يازسىن. باشقەلار اېسە، او حققە فكىر بىلدىرسىنلار.

۴. قويدەگى ناقص جملەلەرنى توگلىگن:

- آتەنگىز سفر... قىتدىلەرمى؟

- سىز، مېن... قنچە قرضدارسىز؟

- او، آت... توشىپ، اېگر... توشمەگن!

- اۋغلىم، مەكتەپ... چىقىپ، تۇغرى اويگە كېل!

۵. تۇرت كىشى نوبىت بىلەن تۇرىپ، ھەربىرى توگلىگەن جملەلەردىن بىر- بىر جملە اۋقىسىن. اكر ناتۇغرىلىگى بۇلسە، باشقەلار تۇغرىلەسىنلار.

اۋى تاپشىرىغى:

الف) قويدەگى بىتلەردەگى چىقىش كېلىشىگىنى چىزىق بىلەن بېلگىلەنگن:

احباب، يىگىتلىك نى غنىمەت تۇتۇنگىز

اۋزنى قىرلىك مەنتى دىن قۇرقۇتۇنگىز

اىين عداۋەت و حسددىن اۋتۇنگىز

ھەر نۇع ايلە اۋزنى نېچە كۈن اۋۇتۇنگىز

(نۋاىى)

ب) نۋاىىنىنگ رىباعىسىنى يادلىپ، ھەمدە چىقىش كېلىشىگى بىلەن بېش جملە يازىپ كېلتىرىنگ!

اۋن يېتىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- قانون نېمەلىكى و اونى رعايت قىلىشنى توشونىپ، تورموشدە اوندىن فايدهلىنىش.
- ۲- آتلىرىنىڭ يىسەلىشى، ھمدە قۇشمە آتلىرىنى اۋرگىنىپ، جملەلردە بېلگىلىپ، ايشلەتەلىش.

سۇراق

- ۱- قانون دېپ، نېمەنى توشونەيسىز؟

قانوننى رعايت اېتىش

انسان بىر اجتماعى موجود دىر. شونىڭ اوچون، تورموشدە باشقىلار بىلەن رابطة و علاقه اۋرەتىشكە مجبور دىر. اولر بو رابطةلر ارقەلى اۋز تورموش ضرورتلىرىنى برطرف قىلەدىلر. جماعتچىلىكدە بو رابطةلر ايرىم قاعدەلر و يۇرىقلر تىزىمى ارقەلى بېلگىلەندى. شو قاعدەلر و يۇرىقلر تىزىمى "قانون" دېلەندى.

حقيقتدە، قانون ايرىم بويروقلر، حق و حقوق، بورچلر و مسووليتلر تىزىمىدىن توزىلگن بىر تۈپلەم دىر. قانونلر، دولتىنىڭ قانون توزووچى (تقنين) ادارەسى تمانىدىن توزىلىپ، تصويب اېتىلماق اوچون پارلمانگە يىبارىلەندى.

قانون، اولوس نىڭ جامەدەگى حقوقى، صلاحيتى و بورچلىرىنى بېلگىلەندى؛ يورتنىڭ اقتصادى، اجتماعى، سياسى و حقوقى فعاليتلىرى و رابطةلر يوسونىنى منظم صورتدە انىقلىق بېرەندى. قىسقىسى، قانون ھر بىر جامەنىڭ مدنى حيات كۈزگۈسى و يۇللاروچىسى دىر.

قانوننى عملگە آشىرماق و نظارت قىلماق دولتىنىڭ ذمەسىگە دىر. قانون سىندىرووچىلر قانون مادەلرگە كۈرە اۋز جرم و خطالىرگە يەرەشە جزالەندىلر، چونكە جامەدەگى ھرقنداق ناتىنچىلىك، بوزوقچىلىك و يەرەمس ايشلر فقط قانوننى رعايت

قىلمسلىك، اۋز باشىمچەلىك و اۋزگەلرنىڭ حق - حقوقىنى اياق آستى قىلماقەدن كېلىپ چىققەدى.

جامعەدەگى ھەر بىر كىشى قانۇنلاردىن يېتەرلىچە باخىر بۇلماغى كېرەك. قانۇننى بىلمسلىك اۋزى خىئا و گىناھ سەنەلەدى. كىشى جىرم قىلىپ، اۋنى قانۇننى بىلمسلىگىگە خىوالە قىلماقچى بۇلسە، خىئا قىلگەن بۇلەدى. شۇنىڭ اۋچۇن، ھەر بىرىمىز اۋلكەمىزنىڭ تورلى قانۇنلاردىن يېتەرلىچە آگاہ بۇلىپ، اۋنى رعاىت قىلىشىمىز كېرەك. عكس خالەدە، ىشب تورگەن جامعەمىزدە تورلى تىرتىبسىزلىك، نائىنچلىك و جنائىتلار يۈز بېرىشى مەكەن. اېركىن و دموكراتىك توزۇمنى ىرەتىش فقط قانۇن حاكىمىتى طفىلى مىسر بۇلەآلەدى. قانۇن حاكىمىتى اۋچۇن اولۇس نىڭ باسۋادلىگى، بىلىملىلىگى و قانۇنلاردىن خىبردارلىگى كىتە ياردەم بېرەدى.

قانۇن جامعەنىڭ ھەر بىر عضۋى گە تېڭ و بب برابر تطبىق اېتىلەدى، ھېچكىم قانۇندىن مستىنى بۇلە آلمەيدى. حكومت قانۇن نىڭ تطبىق اېتىشى دە مؤظف و مكلف دىر.

اساسى توشونچە:

قانۇن، انسانلار تورمۇشى ۋە تورلى سىياسى، اجتماعى، اقتصادى ۋە فرهنگى فعاليتلىرىنى نەزم ۋە ترتىبگە سالماق اوچون توزىلگن. جامعه نىنگ تىنچ ۋە چقان اۋنىب-اۋسماغى ۋە يشنه ماغى، قالدېرسە برچە نىنگ حقوقى تامين لىشى فقط قانۇن نى حرمت، رعايت ۋە عملى قىلماق ارقەلى مىسر بۇلالەدى.

فعاليتلار:

- ۱- درس متنىنى جىم ۋە دقيق اۋقنىگ ۋە قويىدەگى سۇراقلرگە قىسقه جواب بېرىنگ:
  - قانۇن دېب نىمەنى ايتەدىلر؟
  - قانۇن جامعه دهگى كىشىلر اوچون نىمەلرنى بېلگىلەيدى؟
  - قانۇن حاكم بۇلگن بىر جامعه ده، نىمە يوز بېرەدى؟
  - قانۇن حاكم بۇلمەگن بىر جامعه ده، نىمە بۇلەدى؟
  - قانۇن نى رعايت قىلماق بىلن نىمەگە اېرىشه مىز؟
  - قانۇن بېلگى لگن بىرار حقىنگىزنى ايتە آلەسىز مى؟
- ۲- ايگى گروپگە بۇلىنىپ، قانۇن نى رعايت قىلىش ۋە رعايت قىلمسلىك نىنگ عاقبتى حقيده فكر المشتىرىپ، ايكله سىگە تېگىشلى مثال لر يازىنگ.
- ۳- هر گروپدن بىر كىشى نوبت بىلن تورىپ، اۋز فكرىنى باشقه لرگە بىلدىرسىن.
- ۴- قويىدەگى سۇزلرنىنگ معنالرىنى سۇزلىكدن تاپىپ، اولرنىنگ اوچ-تۇرتتەسىنى مناسب جملەلردە ايشلەتىنگ:
  - دستور، جامعه، صلاحيت، مدنى، يېترلىچە، جرم، رعايت، اۋزباشىمچەلىك، تىزىم، قالدېرسە
- ۵- هر قطاردن بىر كىشى تورىپ، توزگن جملەلرىنى اۋقىسىن. اگر ناتۇغرى بۇلسە، باشقه لر اونى تۇغرى لسىن.

اۋى تاپشىرىغى:

قانۇن نىنگ فايدهلرى حقيده بېش مثال يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

آتلارنىڭ يىسەلىشى:

ۈزبېك تىلىدە آتلار ايگى طريقەدە يىسەلەدى:

۱- آتلار سۆز يىساوچى قۇشىمچەلارنىڭ قۇشىلىشى بىلەن يىسەلەدى؛

مثاللىرى:

- چى:

ايش+چى=ايشچى، قۇر+چى=قۇرچى، ساق+چى=ساقچى، ساو+چى=ساوچى

- ليك:

شهر+ليك=شهرليك، تۇغرى+ليك=تۇغرىليك، كابل+ليك=كابىللىك،

اېركىن+ليك=اېركىنلىك كى؛

- چك:

كېلىن+چك=كېلىنچك، تىلم+چك=تىلمچك؛

- چە:

قلم+چە=قلمچە، قىزىل+چە=قىزىلچە، رۇمال+چە=رۇمالچە؛

- گىنە، قىنە، كىنە:

قىز+گىنە=قىزگىنە، آق+قىنە=آققىنە (آقىنە)، بالە+گىنە=بالەگىنە،

تۈزۈك+كىنە=تۈزۈككىنە؛

- چىلىك:

دەقان+چىلىك=دەقانچىلىك، قورۇق+چىلىك=قورۇقچىلىك،

آبادان+چىلىك=آبادانچىلىك؛

- لاق:

چقە+لاق=چقەلاق، اۋت+لاق=اۋتلاق، قىش+لاق=قىشلان كىلىرى.

۲- بۇ طريقەدە آتلار، سۆزنى سۆزگە قۇشىش ئارقىلىق يىسەلەدى:

مثاللىرى:

تاش+بقە=تاشبقە، تېز+پىشەر=تېزپىشەر، آى+سولو=آىسولو، بېش+ارىق=بېشارىق،

آش+پىچاق=آشپىچاق، كۈن+باتر=كۈنباتر، كۈن+چىقر=كۈنچىقر، بېك+تاش=

بېكتاش، يۇل+داش=يۇلداس، يورت+داش=يورتداس، قرىن+داش=قرىنداش و باشقەلىرى.

فعالیتلار:

- ۱- يانمە-يان اۋلتىرگىنلار بىرگەلىشىپ، قويىدەگى سۆزلەرنى اۋقۇپ، اولردە قۇشىمچەلەر و ايگى سۆز يا اوندىن آرتىق بىلەن يىلگەن آتلىرىنى انىقلىگەن:
بېلباغ، بالارى، بېدە پايە، كۆك بولاق، مال باقر، اۋرتە آسىيا، خلىق ارا، يوويندىق، ايشانچ، سېوينچ، اۋراق، قاچاق، كۆرىك، مەكتىداس، كۆپلىك، اېگەلىك، آچى و آقساى
- ۲- ھرقىتاردىن بىرىكىشى توريى، انىقلىگەن سۆزلەردىن اوچتەسىنى اۋقىسىن.
- ۳- يانمە-يان اۋلتىرگىنلار بىرگە، قويىدەگى جەملەلەرنىڭ بۇش يەرلىرىنى مەنسەب قۇشىمچەلەر و قۇشمە آتلىرى بىلەن تۇلدىرىنەن:
- بىز ھەركۈن اېكىن... لەرگە چىقىپ، تەماشە قىلەمىز.
- آنەم آش... دە يېمەك تيارلەيدىلەر.
- شەرق... لەر اۋلەكەمىز بارەسىدە كۆپگىنە كىتابلەر يازگىلەر.
- زىر... دىن آلىنەن اوزوك، يەشى اوزوك اېكەن.
- سەعت... سەعتىمنى يەشى تۈزەتتىدى.
- مەنت... خلىق نىڭ قۇلى گل دىر.
- يۇل... ھەركۈن مەكتەپكە كېتەدى.
- ۴- يېتتى كىشى نوبەت بىلەن توريى، تۇلدىرگەن بىر جەملەسىنى اۋقىسىن و اكر نەتۇغرى بۇلسە، باشقەلەرنى تۇغرىلەسىن.
- ۵- قويىدەگى قۇشمە سۆزلەرنى مەنسەب جەملەلەردە ايشلەتىنەن:
ايرى تەم، طلا تېپە، بېلباغ، آق كۈنگۈل، شۇر تېپە، آق بولاق
- ۶- ايگى كىشى نوبەت بىلەن توريى، تۈزگەن ايگى جەملەسىنى اۋقىسىن.

اۋى تەپشىرىغى:

- ۱- بىرىنچى بۇلەم مەنتىدەگى قۇشىمچەلەر و قۇشمە آتلىرى بىلەن يىلگەن آتلىرىنى الىدە ستونلەردە كىتەپلەرنىڭ كۆچىرىپ، ھەمدە قۇشىمچەلەر و قۇشمە آتلىرى بىلەن تۈزەلگەن بېشتە مەثال يازىپ كېلتىرىنەن!

اۋن سگيزينچى درس

هدفلر:

- ۱- اېركينلىك مفھومىنى توشونىپ، اونى اسرەش يۇل و يوسىن لرىنى بىلىش.
- ۲- "جفت آتلىر" و "قيسقرتمە آتلىر" نى بىلىپ، جملەلردە بېلگىلەپ ايشلەتە آلىش.

سۇراقلر:

- ۱- اېركينلىك دېگندە نىمەنى توشونە سىز؟
- ۲- افغانستان، قيسى يىلدە اېركينلىككە اېرىشگن؟

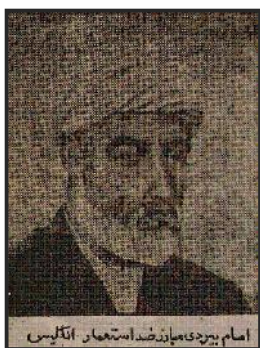
اېركينلىك

تېنگرى تعالى انسانلرنى اېركين يره تگن دير. اېركينلىك و اېركين ىشش هر بير انسان نىنگ طبعى حقى سنەلەدى. تورموشدە برچە انسانلر اوشبو حققە اېگە بۇلماق اوچون اينتىلەدىلر. دنيا اۋلكەلرى و خلقلرى اونى جانبازلىك بىلن اسرەيدىلر. ايركىنلىك انسانلر قلىبىگە اېنگ ايزگو قووانچ بغشلەيدى. حاضركى و كېلەجك حيات گە اميدوار اېتەدى. چونكە اېركينلىك و استقلال هر بير اۋلكەنىنگ بېلگىسى، اعتبارى و اونوتيلمىس افتخارى دير.

عزیز اۆلكەمىز افغانستان اولوسى، اېرك سېورلىك و اېركىن ىشش گە دانگ ترەتگن.

آتە - بابالريمىز اۆز شيرين جانلريدن كېچىب، اېركىنلىكنى قۇلگە كىرىتگن دىرلر، ھجرى ۱۲۹۸ - يىلى اسد آيى نىنگ ۲۸ - دە اۆلكەمىز نىنگ قەرمان و باتور اۇغلانلرى، غازى اميرمان الله خان باشچىلىگىدە اۆلكە اېركىنلىگىنى انگلىس استعمارچىلردن قۇلگە كىرىتدىلر. اوشبو مقدس كورەش دە،

وطنىمىزدە ىشەياتگن برچە قوم و ابلاتلر اولكن حصە قۇشدىلر. اولر جملەسىدن وزير محمد اكبر خان، ميرمسجدى خان، ميرزا امام بېردى خان، نايب امين الله لوگرى، ملامشك عالم و باشقەلردن بو مقدس كورەش رەھبەرلىرى صفتىدە ات توتىش ممكن. حاضرگى و كېلەجك نسللر، ھردايم بولر نىنگ اتى و كورەشلىرىگە فخرلنەدىلر و خاطرەلرىنى منگو سقلەيدىلر.

اېركىنلىكنى قولگە كىرىتىش و اونگە اېرىشىش قنچەلر قىين و عين حالده ارزشلى بۇلسە - دە، اونى اسرەش و اۋەيلىش اوندىن ھم قىين راق و مھمراق دىر. شونىنگ اوچون حاضرگى نسللر اينىقسە يىگىتلر تمانىدن قەرمان و كورەشچن آتە - بابالرى دېك شونداق بى بهاء بىر مىراثنى سقلەشى اوچون و اۆلكەمىز نىنگ ىشنەشى و آلغە بارىشى مقصدىدە چرچەمسدن ايشلشلىرى لازم دىر.

اساسى توشونچه:

اېركىنلىك، ھەر بىر انسان نىڭ طىبعى ھوقۇقى بۇلىپ ۋ ھەر بىر اۆلكە نىڭ بېلگىسى، اعتبارى ۋ اونوتىلمىس افتخارى جملەسىدىن سنەلەدى. اوندە يشەيدىگن كىشىلرنى ھازىرگى ۋ كېلەجەك ھاياتگە امىدوار اېتەدى.

فعاليتلار:

۱- اۆقتووچى درس متنىنى اۆقىياتگندە، اۆقووچىلار دقت بىلن اېشىتىپ، بو سۇراقلارگە ھىجاب بېرىنلار:

- افغانستان قىسى يىلدە اېركىنلىككە اېرىشگن؟
- اۆلكە اېركىنلىگى كورەشىدە اۆزبېك ايلغار رھبرى كىم اېدى؟
- سىزنىڭچە، درس متنىدە اېنگ چىرايلى سۆز قىسى سۆز دىر؟
- اۆلكەمىز اېركىنلىگى كىمنىڭ باشچىلىگىدە قۆلگە كىرىتىلدى؟
- ۲- اۆقووچىلار بىر نېچە گروپكە بۆلىنىپ، اېركىنلىك ھقىدە فكر المىشتىرسىنلار، كېيىن ھەرگروپىدىن بىر كىشى توريپ، اۆز گروپىنىڭ فكرىنى ايتسىن.
- ۳- قوبىدەگى يىڭى سۆزلرنىڭ معناسىنى يازىپ، اولرنى جملەلردە ايشلەتىڭ:
- اېركىنلىك، اېرك، كېلەجەك، ارداقلە ھاق، گواھ، اېسدەلىك، مىڭو، ايتىلماق

اوى تاپشۇرىقى:

اېركىنلىك ھقىدە بىر كىچىكىنە متن يازىپ كېلتىرىڭ!

گرامر قاعده‌لری:

جفت آت‌لر و قیسقرتمه آت‌لر:

قوییده‌گی جمله‌لر نینگ تگیگه خط چیزیلگن سؤزلریگه دقت قیلینگ:
- توناکون هوا بولوتلی ابدی، یاغمیر اېسه میده- میده یاغردی.
- ارسلان مکتب تمانگه کتّه- کتّه آدیم باسیب بارردی.
- بیز هر دایم آتّه- آتّه میزنی حرمت قیلیشیمیز کبره‌ک.
- یولدوز هر آقشام قران- تباق یوویشده، آتّه سی بیلن یاردم‌لشه‌دی.
یوقاریده‌گی تگیگه چیزیق چیزیلگن سؤزلر "جفت آت‌لر" دپيله‌دی. جفت آت‌لر قوییده‌گیچه تعریف‌لنه‌دی:

ایکی هرخیل یا بیرخیل معنالی سؤزلر نینگ باغله‌نیشیدن تشکیل تاپگن آت، "جفت آت" دپيله‌دی؛ بو سؤزلر گرامر جهتیدن تېنگ دورلر. مثاللر: تامچی- تامچی، چاپه- چاپه، استه- سېکین، اکه- اوکه، اؤزاق- یقین، کلتّه- اوزون، باش- اداغ و باشقه‌لر.

قیسقرتمه آت‌لر:

قوییده‌گی جمله‌لر نینگ تگیگه چیزیق چیزیلگن سؤزلریگه دقت قیلینگ:
- بیز ا.ا.ج. اؤلکه‌سینینگ تبعه‌سی میز.
- بوگون ب.م.ت. نینگ عمومی ییغیلیشی بۇلیب اؤتدی.
یوقاریده‌گی جمله‌لرده "ا.ا.ج." (افغانستان اسلامی جمهوریتی) و "ب.م.ت." (بیرلشگن ملت‌لر تشکیلاتی) قیسقرتمه آت‌لر دیر.

"قیسقرتمه آت‌لر" قوییده‌گیچه تعریف‌لنه‌دی:

آت‌لر، نطق و یازوو ده ایخچم‌لیککه اېریشماق ضرورتی بیلن قیسقرتیریلده‌دی. اولر اوزون و چوزاق آت‌لر نینگ باش حرف‌لرینی آلیش بیلن یسه‌له‌دی. قیسقرتمه سؤزلر، اساساً آت تورکومیگه خاص بۇلیب، باشقه سؤز تورکوم‌لریده اوچره‌مه‌یدی. قیسقرتمه آت‌لر آغزه‌کی و یازمه نطقده خیلمه-خیل شکله بۇله‌دی. ایریم قیسقرتمه آت‌لر، سیاسی، حزبی اوپوشمه‌لر، مدنی نهادلر، دولتی و علمی مؤسسە‌لرنی بیلدیره‌دی.

فعالیتلار:

۱- قوییده گی "جفت آتلر" و "قیسقرتمه آتلر" دن جمله توزینگ:
باردی- کېلدى، یؤل- یۇریق، ابرکک- عیال، "ا.ج.ا." (افغانستان جمهورى اردوسى)،
(صلعم) یا (ص) (صلی الله علیه وسلم)، (ک) (کرم الله وجهه)، (رض) (رضی الله عنه)،
(رح) (رحمة الله علیه)، (ع) (علیه السلام).

۲- قوییده گی متنده "جفت آتلر" و "قیسقرتمه آتلر" نى کؤرسه تینگ:
اۆلکه آبادانلیگی اوچون کېچه-کوندوز ایشلش کبرهک. اۆلکه گه خدمت قیلیش هر
بیر کتّه-کیچیک، ابرکک- عیال و یاش- قری نینگ اساسی وظیفه سی دیر. هر بیریمیز
قیشین- یازین ایشله شیمیز لازم. ا.ا.ج. اساسی قانونیگه بناء، اۆزبک تیلی، اؤچینچی
رسمی تیل دېب تن آلینگن، ب.م.ت. نینگ ییلگی ییغینیده، افغانستان موضوع سی هم
بحث گه قۇییلدی.

۳. ایکی کیشی نوبت بیلن توریب، بیرى بېلگی لگن "جفت آتلر" و ایکینجیسی
"قیسقرتمه آتلرنی" ایتسین.

۴- "جفت آتلر" و "قیسقرتمه آتلر" بیلن تۇرت جمله یازینگلر.
۵- ایکی کیشی نوبت بیلن توریب، یازگن جمله سینی اۇقیسین و باشقه لر او حقده
فکر بیلدیرسینلر.

۶- املاء: اۇقیله دیگن متن نى اېشیتینگ و اونى تۇغرى یازینگ.

اوی تاپشیریغی:

کۇنگلینگیز ایسته گن موضوعده تۇرت- بېش سطرلیک بیر متن یازیب، اوندە بیر
نېچه جفت آتلر و قیسقرتمه آتلرنی ایشله تیپ کېلتیرینگ!

اۈن تۇقىزىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- نادىرە بېگىم نىنگ ھاياتى ۋە ھەيلىتلىرى بىلەن تانىشىش، اونىنگ شەرلىرى ھەقىدە مەلۇمات تاپىش.
- ۲- سەفتىنى اۋرگىنىپ، مەنلەردە بېلگىلەپ، جەملەلەردە ایشلەتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- نادىرە بېگىم نىنگ آتىنى اېشىتگەن مى سىز؟ بېلگىنىگىزنى سۇزلىگ!
- ۲- كىم بىرەر عىال شاعرنى تانىيدى؟

نادىرە بېگىم

نادىرە بېگىم اندىجان ھاكىمى رھمانقىلى خان نىنگ قىزى اېدى. شونىنگ اوچون، اونى نادىرە اندىجانى دېدىلەر. او، عايلەسىدە ناز ۋە نەمەتدە اۋسىپ، اولغەيدى ۋە عقللى اېنەگەلەر ۋە بىلىملى اۋقىتوۋچىلارنىنگ تەلىم ۋە تەربىيەسى آستىدە اۋسدى.

نادىرە بېگىم نىنگ اصل آتى "ماھلر آيىم" دىر. ماھلر آيىم كىچىك لىگىدن اۋتكىر ذھنلى، نازك طبعلى، چىرايلى ۋە ستارەسى ايسىق قىز اېدى. اونىنگ مەربى لرىدن بىرى تانىقلى اۋزبېك شاعرەسى "اويسى" تەلخسى "جەھان آتون" اېدى. او، اويسى يانىدە علمى، ادبى

كەتابلەر، اينىقسە شاعرلەر دېوان لرىنى اۋقىب، شەر عالمى نىنگ گلزارىگە كىرىپ باردى.

قوۋند ھاكىمى امىر عمرخان، نادىرە بېگىم نىنگ چىرايى ۋە بىلىمى گە مەقتون بۇلىپ، او بىلەن اولىندى. امىر عمرخان ھەم آتاقلى شاعر اېدى ۋە امىر تەلخسى بىلەن درى ۋە اۋزبېكچە شەرلەر يازردى. اونىنگ تۇلىق بىر دېوانى، "امىرى دېوانى" بىلەن شەھرت قازانگەن.

نادره بېگىمىنىڭ اېرى امير عمر خان ھجرى ۱۲۳۹ يىلدا تۇستىدىن وفات اېتدى و اونىڭ اۋرنىڭە ياش اۋغلى محمدعلى خان حاكم بۇلدى؛ بيراق دولت باشقروى اساساً بىلىملى آنەسى نادره بېگىم قۇلىدە اېدى.

نادره بېگىم شو فرصتىن فايدهلىنىپ، كۇپلىب شاعر، اديب، عالم و ھنرمندلرنى اۋز خدمتىگە اآلدى. او بير باى كىتابخانى تۈزىپ، اوندا خوشنويسلر، مڈھىلر، رساملر و صحاflرنى تۇپلەدى. بولردن تشقري اولوس آسايشى اوچون كۇپگىنە خيرىە بنالر ھم قوردىردى.

ماھلر آيىم يا نادره بېگىمدن ايگى اۋزبېكچە و درى دېوان قالگن. اولردە شعرىنىڭ تورلى قالبلرىدن نمونەلر بار؛ بيراق كۇپراق بۇلىمى غزل دىر. نادره بېگىم ھجرى ۱۲۵۸ يىلدا دنيان كۇز يومدى. او "نادره" دن تشقري "مكىننە" و "كاملە" تخلصلرىنى ھم اۋز شعرلىرىدە قۇلەگن.

نادره اۋزبېك شعرلىرى بىلن اۋزبېك ادبىياتى تارىخىدە، اينىقسە اۋزبېك عىال شاعرلىرى ارەسىدە يوكسك و يىتكىچى اۋرىنگە اېگە دىر. اونىڭ شعرلىرىدە تورلى اجتماعى، تربىوى، دىنى و عاطفى موضوعلر كويلنگن. نادره بېگىمىنىڭ اۋزبېكچە دېوانى "نادره و شعرھاي او" عنوانى آستىدە ھجرى ۱۳۶۸ يىلى كابىلدە باسىلگن. قويدەگى غزل اونىڭ شعرلىرىدن بير نمونە دىر.

كېل، دھرنى امتحان اېتىپ كېت
سىر چمن جھان اېتىپ كېت
بېدردلرنىڭ جفا لرىدن
فرياد چېكىپ، فغان اېتىپ كېت
دنيا چمنىنى بلىلى سېن
گل شاخىدە آشان اېتىپ كېت
مقصدنى اېدى جھانە كېلدىڭ؟
كىفيتىنى بيان اېتىپ كېت
كېل عشق يۇلىدە كۇزلرىڭنى
اې نادره، دۇرڧشان اېتىپ كېت

اساسى توشونچه:

ماھلر آيىم نادره بېگىم ۱۳- نچى ھجرى عصرىنىڭ ئۆزبېك شاعرەسى دىر. اونىڭ ئۆزبېكچە ۋە درىچە تۇلىق دېۋانى بار. نادره شەرلەيدە سېۋىگى، ئېزگۈلىك ۋە انسانى فۇئىلتلار عكس ئېتتىرىلگن. ئو، ئۆزبېك شاعرەسى سۇقتىدە ئۆزبېك ادىياتى تارىخىنىڭ پارلاق سىمالرىدىن دىر.

فعاليتلار:

- ۱- درس مەتنىنى دقت بىلن ئوقۇي، قۇيىدەگى سۇراقلارگە جواب بېرىڭ:
  - نادره بېگىم شەرلەرىنىڭ اساسى موضوعلرى نىمەلەردن عبارت دىر؟
  - نېچە تىللى شاعر اېدى؟
  - قىسى عصرده يىشەگن؟
  - نادره بېگىمىنىڭ اصل آتى نىمە؟
- ۲- مەندەگى شەرنى اختىيارى روشدە ايگى كىشى نوبتدە تۇرىپ، دىكلەمە قىلسىن.
- ۳- آلدىن كېيىن ايگى چوكىدە ئولتۇرگنلر بىر- بىر گروپ بۇلىپ، قۇيىدەگى شەرنىڭ مۇمۋونى حقىدە فكر المىشتىرسىنلر. سۇنگ ھەر گروپدن بىر كىشى تۇرىپ، فكرلرىنى ايتسىن:

مقصد نە اېدى جھانە كېلدىڭ؟

كىفەيتىنى بيان اېتىپ كېت

- ۴- قۇيىدەگى سۇزلارنىڭ مەنالىرىنى سۇزلىكدن تاپىپ، تۇرتتەسىگە مەنسەب جملە تۇزىڭ:

اېنەگە، ئۆتكىر، مېرى، تانىقلى، قىرە، استعداد، مشاعرە، تۇستدن، سېۋىملى، باشقروو، مۇدەب، صحاف، قالب، يېتكىچى، عاطفى، آشيان، كىفەيت

اوى تاپشۇرىغى:

ئۆزبېك عىال شاعرلىرىدىن يەنە بىرى حقىدە بىر كېچىككىنە مەن يازىپ، ھەمدە شەرىنى تۇلىق يا نېچە يېتىنى يادلى كېلىڭلر!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە دقت قىلىنىڭ:

- مېۋەلى درختنى كۆپ اېكماق كېرەك.
  - سۈادسىز آدم، يىرىم آدم دىر.
  - مېن، كېچە و كۈندۈز اىزچىل اىشلىب، يىخشى گىنە اوى قورىب آلدىم.
  - الداچى آدملىرىن احتىاط قىلىنىڭ.
  - كۈزگى يۈنىگىن قالىن توقىلىسە، كىش قىلمەيدى.
  - تۇرە، كۈچلى پھلۋانلىرىن دىر.
  - بدخشان ولايتى، اۋلكەمىزىنىڭ سېرسوۋ ولايتلىرىن دىر.
- يوقارىدەگى جملەلەرنىڭ تىگىگە خىت چىزىلگىن سۆزلىرى صىفت دېيىلەدى. صىفت تەرىفى قويىدەگىچە:

صىفت:

آت نىڭ خىصوصىتلىرىنى بىان اېتۈۋچى سۆز صىفت دىر، تۇلىق راق قىلىپ ايتىگىندە نىرسەلەرنىڭ، رىنگى، جىمى، شىكلى، مەزەسى، اۋرنى، وقت مەناسىتى و كىفىتىنى بىلدۈرۈچى مەستقل سۆز تۈركۈمى صىفت دېيىلەدى؛ مەثاللىر: گۈزەل، علمى، كىچىك، قىزىق، شىرىن، آغىر، يىنىگىل، كۈزگى، يازگى، چىگىل

صىفتلىر، (قنداق، قندەى) سۇراغىگە جۋاب بېرەدى. صىفتلىر نىرسەلەر بېلگىسىنى درجەلەب، گاهىدە كۈچەيتىرىپ يا كە كەمتىرىپ كۇرسەتەدى؛ مەثاللىر: يىخشى راق، اېنىڭ يىخشى درجە، يمان راق، اېنىڭ يمان درجە، سب- سىرىق، سىرغىش صىفتلىر، آتگە باغلىەنىپ كېلەدى.

فعالیتلر:

۱- قویده گی جمله لرنی کتابچه لرینگیزگه کؤچیریب، کبین صفتلرنی چیزیق بیلن کؤرسه تینگ:

- تال مېوه سیز بیر درخت دیر؛ لېکن امه، مېوه لی دیر.
- داو یوره ک ییگیتلر هیچ نرسه دن قورقمه یدیلر.
- تېمور، اپپچیل ییگیت دیر، هر ایشنی بجره آله دی.
- مظلوم آدم لرنی هر دایم حمایت قیلماق کبره ک.
- بیلملی آدم لر بیلن صحبتده بؤل، اولردن بیر نرسه اؤرگنه سن.
- نامرد بیلن دوست بؤلمه.

۲- آلتی کیشی نوبت بیلن توریب، هر بیر ی بیر جمله ده گی بېلگیلنگن صفتنی ایتسین. باشقه لر اونینگ تۇغری یا ناتۇغرلیگی حقیده فکر بیلدیرسینلر.

۳- یانمه-یان اؤلتیرگن اؤقو وچیلر بیرگه لشیب، صفت بیلن ایگی جمله یازسینلر. کبین هر قطاردن بیر کیشی توریب، یازگن جمله سینى اؤقیب، اونده گی صفتنی ایتسین.

۴- قویده گی جمله لرینینگ بؤش یېرلرنی مناسب صفتلر بیلن تۆلدیرینگ:

- بو مېوه لر ... اېکن.
- هندوکش اؤلکه میز نینگ ... تاغی دیر.
- ... کیشی، امانتگه خیانت قیلمه یدی.
- اېلبېک، ... بؤیلی ییگیت اېدی. او، تیم نینگ ... اعضاسیدن اېدی.

۵- تۆرت کیشی نوبت بیلن توریب، هر بیر ی تۆلدیرگن بیر جمله سینى اؤقیسین.

اوی تاپشیریغی:

درس نینگ بیرینچی بۆلیمیده گی متن نی انیق اؤقیب، اوندن سکیزته صفتنی کتابچه لرینگیزگه کؤچیریب، اوچته سیگه مناسب جمله توزیب کېلتیرینگ!

بیگیرمه نچی درس

هدفلر:

- ۱- عالی همت و حلال لیک نینگ ماهیتی گه توشینیش.
- ۳- "آرتتیرمه و قیاس صفت" نی بیلیب، جمله لرده ایشلته آلیش.

سؤراقلر:

- ۱- حاتم طایی حقیده قیسی حکایت و یا مثل بیله سیزمی؟
- ۲- کیم گه عالی همت و جوانمرد دېب آیته سیز؟

عالی همت

دېدی که ای همتینگ آزاده کش
کوردونگ ایکین مو بیر اوزونگ دېک کیشی
اینداب اېدیم بادیه اهلین تمام
قؤی و قؤزی بیحد و پایان اېدی
کسب هوا ایلاماک ایتیم هوس
بیر قوچاق ارقاسیغه یوکلای تیکن
تیرکابان اول او ی گاه عصادین ستون
بیر نفس اورغونچه اؤتوب فرصتی
لطف و ترحم بیله قیلدیم خطاب
جسمیدا غم خاری نشست ایلاگان
حاتم اویی ساری گذر قیلما دینگ
قیلیدی یمان یخشی نی مهمان بوکون

حاتم طایی غه بیر آزاده وش
تاکه سخا بؤلدی کفینگ ورزشی
دېدی که بیر کون قیلیبان جشن عام
مطبخ ارا یوز تبوه قربان اېدی
بزم ایچیدین دشت سری بیر نفس
سیردا کوردوم بیر اسیر محن
جسمی اویین ایلابان اول یوک نگون
بیر قدم آغونچه یبتیب مدتی
سالدی اول اېمکاک اؤتی کؤنگلومغه تاب
کای قدین اېمکاک یوکی پست ایلاگان
دشت ارا گویا که خبر بیلما دینگ
دعوت اېتیب اسرو فراوان بوکون

تاشلاتيكن گلشن عزت قه يبت
ميندا چو فهم اېتى بو نوع اضطراب
كاي ساليبان حرص اياغينگه بند
وادي غيرتغه قدم اورمغان
سېن داغى چېكيل بوتيكن محتين
بيردرم آلاق چېكيبان دسترنج
اول كه بو ينگليغ سؤزي موزون اېدى
همت اكر بؤلسه نوايى سېنگا

چېكمه مشقت قوت دعوت قه يبت
باش کوتاريب كولدې و بېردى جواب
آز و طمع بؤينونگا باغلاب كمند
كُنگر همت قه علم اورمغان
تارتماغيل حاتم طى متين
يخشيراك اندين كه بيراو بېرسه گنج
مېندن انينگ همتى افزون اېدى
بنده دورور حاتم طايى سېنگا
(نوايى مخزن الاسرايدن)

اساسى توشونچە:

حاتم طايبى عربلاردىن بۇلىب ھمدە سخاوت وجوانمردلىك دە آوازەسى ترقەلىپ، بوتون اۋرتە شرق و اۋرتە آسيا و مسلمان مملكتلر اۋرتەسىدەگى ادبياتلردە قۇللە نىب، دانگ چىقرگن سىمالاردىن بۇلگن، و او ھركون تېوھلر قۇى و قۇزىلر سۇيىب، اولوسگە ضيافت بېرر اېكن. بىر كون اوندىن سۇرەيدىلر اۋزىنگدن عالى ھمتراق كىشىنى كۇرگن سنىمى؟ جواب دە آيتەدى ھە! مېندىن كۇرە عالى ھمتراق تىكن تشىدىگن بىر چال ابدى كە اونى مېمانلىككە اوندىگنمىدە مېنگە باقىب دېدى:

بىر درم الماق چېكىيان دسترنج
يخشىراق اندىن كە بىراو بېرسە گنج

فعاليتلر:

- ۱- اۋقوچىلاردىن بىر كىشى شعرنى اۋقىسىن، باشقەلر انىق اېشىتسىنلر.
- ۲- قويدەگى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ:
  - شعر نىمە حقەدە يازىلگن دىر؟
  - شعر كىم نىكى دىر؟
  - تىكن تشىدىگن محنتچى چال نىمە ايشنى اۋزىگە افضل بىلدى؟
  - انسان گە بلند ھمتلىك قىسى حسلرنى توغدىرە دى؟
- ۳- قويدەگى سۇزلر نىنگ معناسىنى يازىب، بىر- ايكىتەسىگە جملە توزىنگ:
  - ثمر، نخل، اېمكاك، تىركابان، اينداب، ساليبان، دعوت، اضطراب و حرص
- ۴- يانمە- يان اۋلتىرگنلر قويدەگى بيت نىنگ مضمونى حقىدە فكر المشتىرسىنلر:
  - بىردم الماق چېكىيان دسترنج
  - يخشىراق اندىن كە بىراو بېرسە گنج
- ۵- ايكى كىشى نوبت بىلن شعر مضمونى حقىدە فكرلرىنى ايتسىنلر.

اۋى تابشىرىغى:

عالى ھمت حقىدە كمىدە بېش سطرلىك بىر متن يازىب كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدہ لری:

قوييده گى جملەلر نىنگ تگىگە خط چىزىلگن سۆزلىرىگە دقت قىلىنگ:

- مېن آته- آنه، همده اؤزيمدن اولوغ کيشيلرني جوده حرمت قيلهمن.

– عادت‌لرنینگ اېنگ يمانی، يلغان ایتماق دیر.

- امیرعلیشېرنوایی سۆزلری، غایت سېر معنا و حکمتلی دیر.

- تاشقین نہایتدہ یخشی اوقوچی دیر.

یوقاریده گی تگیگه خط چیزیلگن سؤزلر آرتیرمه صفت (عالی صفت) دیر. آرتیرمه

صفت قوییده گیچه تعریف لنه دی:

بیر نرسه‌نینگ اونگه اؤخسه‌گن بیر قنچه نرسه‌لردن مقدار و کیفیت جهتیدن انچه

كۆپ و يوقارى يا آز و قويىلىگىنى كۆرستووچى درجه، آرتتىرمه درجه دېيله دى؛ مثالر:

جوده زور، اۋتە چقان، كۆپ چوقور اېنگ چيرايلى و باشقەلر.

یوقاریده گی جمله لرنینگ تگیگه خط چیزیلگن سؤزلری آرتیرمه درجه (عالی صفت)

دپيله دى.

قوييده گي جمله لرنينگ تگيگه خط چيزيلگن سۆزلريگه دقت قيلينگ:

- بېگ نظرنینگ اوی بیزنینگ اویمیزدن کته راق دیر.

– المہنینگ یخشی راغی نی آلینگ!

یوقاریده گی تگیگه خط چیزیلگن سؤزلر، قیاسی (تفضیلی صفت) دبیله دی:

بیر نرسه‌نینگ باشقه بیر اوخشش نرسه‌دن مقدار و کیفیت جهتیدن آرتیق یا که

آزلیگینی کۆرستووچی درجه، قیاسی درجه دیله دی. بو صفت "راق" قوشیمچه سی بیلن

یسہ لہدی؛ مثالر: کلته راق، آق راق، قتیق راق، ...

فعالیتلر:

۱. قوییده گی جمله لرنینگ بۇش يېرلرینی "آرتتیرمه" و "قیاسی" درجه لی صفتلر بېلگی لری بیلن تۆلدیرینگ:

- ارسلان ... استعدادلی اۇقووچی دیر.
  - سنجرنینگ اۇقیتووچی سی ... حرمت لی کیشی دیر.
  - علیشېرنوایی ... آتاقلی شاعرلردن بیرى دیر.
  - مېن صنفداشلریم نینگ کیچیک ... من.
  - مکتبیمیز اوییمیزدن اوزاق ... ده جایلشگن.
- ۲- بو سۆزلرنی مناسب جمله لرده ایشله تینگ: قره راق، اېنگ چیرایلی، جوده یومشاق، قویى راق.

۳. تۇرت کیشی نوبت بیلن توریب، توزگن جمله لریدن بیر- بیر جمله سینى اۇقیسین.

۴. قوییده گی متنده آرتتیرمه و قیاسی درجه لی صفتلرنی تاپیب، تگیگه خط چیزینگ:

"بیز نینگ جوده کۇپ ملی و تاریخی شخصیتلریمیز بار. اولر تاریخیمیز نینگ اېنگ پارلاق سیمالریدن سنه له دیلر. اولر نینگ آتلى تاریخ صفحه لریده اېنگ چیرایلی و اۇچمس آلتین خط بیلن یازیلگن. اولرگه آقیشلر بۇلسین! اولر نینگ مشهور راغینی خلقیمیز تانییدی."

اوی تاپشیریغی:

آرتتیرمه و قیاسی درجه لی صفتلر بیلن آلتی جمله یازیب کېلتیرینگ!

يىگىرمە بىرىنچى درس

ھەدفلىرى:

- ۱- كىمپيوتېر ۋە اونىڭ اھمىيىتىنى توشۇنىپ، حىاتىدە اوندىن توزوك فايىدەلىنىشگە قىزىقىش.
- ۲- سان ۋە توب (سادە) سانى بىلىپ، جملەلردە ايشلىتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- كىم كىمپيوتېرنى يقىندىن كۆرىپ، او بىلەن ايشلىگەن؟
- ۲- نېگە كىمپيوتېردىن فايىدەلىنىش كېرەك؟

كىمپيوتېر

كىمپيوتېر، كىمپوت (Compute) يعنى سەنەماق سۆزىدىن آلىنگەن دىر. (r يا ر) حرفى قۇشلىگەندە فاعلگە اۇزگىرىپ، سىناقچى معناسىنى افادەلەيدى. كىمپيوتېر بىر الكترونىك اوسكونە بۇلىپ، تاپشىرىلگەن معلوماتنى مەسسىدە اسرەيدى ۋە كېرەكلى پىتدە معلوماتلارنى چقان اختيارىمىزگە قۇيەدى.

حاضر كىمپيوتېردىن تجارت، مخابرات، صنعت، بىلىم اۋرگىنىش، رىسانەلەر، طبابت، حسابلىش، تىكلالوجى، معلوماتلارنى المشتىرىش، تفرىح ۋ باشقە تورلى ساحەلردە خىلمە-خىل پروگراملەر ارقەلى فايىدەلىنەدى.

يىگىرمە بىرىنچى عصرده كىمپيوتېر انسانلەر تورموشىدە كېنگ اۋرىنىنى آلگەن دىر، اينىقسە كىمپيوتېر انترنتگە باغلەنىپ، كېنگ جەھاننى بىر كىچىك قىشلاققە ايلنتىرگەن.

حاضر انترنت آرقه‌لی دنیانینگ خواهله‌گن نقطه‌سی بیلن علاقه اؤرتته آله‌میز و قیسقه مدته دنیاده یوز بېرگن واقعه‌لر و ینگى خبرلردن آگاه بؤله‌آله‌میز. شو اساسده، حاضرگى عصرنینگ بیلیم و تکنالوژى یوتوقلريدن کمپیوترسيز فايده‌لنیش ممکن اېمس. شونینگ اوچون، ییگیرمه بیرینچى عصرنى کمپیوتر عصرى، دېب هم ایتهدیلر. بو عصرده کمپیوتر و انترنتنى اؤرگنیش و اوندن فايده‌لنیش هر بیرکیشى گه ضرور دیر.

اساسى توشونچه:

کمپیوتر، الکترونیک اوسکونه بؤلیب، اوندن تجارت، مخابرات، صنعت، بیلیم اؤرگنیش عاموى اخبار واسطه‌لرى، طبابت، تکنالوژى، معلومات المشتیریش، حسابلش، تفریح و باشقه ساحه‌لرده فايده‌لنيله‌دى. کمپیوتر اؤرگنیش و اوندن فايده‌لنیش، برچه‌گه ضرور دیر.

فعالیتلر:

- ۱- درس نینگ هر پاراگرافینی بیر اۇقوچى اۇقیسین. باشقه اۇقوچیلر دقت بیلن اېشیتیپ، قوییده گى سۇراقلرگه قیسقه جواب بېرسین:
  - * كمپيوتر قیسی سۇزدن آلینگن دیر؟
  - * كمپيوتر قنداق بیر اوسكونه دیر؟
  - * كمپيوتردن قیسی ساحه لردە فايده آلینه دی؟
  - * تورموشده كمپيوترنینگ قنداق اۇرنی بار؟
  - * كمپيوتر نیمه أرقه لی ییزنی دنیا بیلن باغلهیدی؟
  - * ییگیرمه بیرینچی عصر، نیمه نینگ عصری دیله دی؟
- ۲- كمپيوترنی بیله دیگن و ایشلته آله دیگن بیر اۇقوچى، باشقه اۇقوچیلرگه بیر آز معلومات بېرسین.
  - ۳- قوییده گى بۇش جايلرنی تۇلديرینگ:
    - كمپيوتر . . . اوسكونه بۇلیب، . . . میه سیده اسرهیدی.
    - حاضر كمپيوتردن . . . معلوماتلرنی المشتیریش، تفریح و باشقه ساحه لردە فايده لنیله دی.
    - بو عصرده . . . بیلیش و اوندن . . . هر بیر کیشی گه . . . دیر.
  - ۴- قوییده گى لغتلرنی معنا قیلیب، جمله لردە ایشله تینگ:
    - الکترونیک، مخابرات، طبابت، انترنت، المشتیرماق

اوی تاپشیرینی:

- ۱- یشه دیدگن جايلرينگیزده كمپيوتر كورسی قوریلگن بۇلسه، كورس و كمپيوتر اۇقیتوویچیسی نینگ آتی نی یازیپ، همده كمپيوترنینگ كېره کلی لیگی حقیده قیسقه بیر مقاله یازیپ كېلتیرینگ!

گرامر قاعدەلىرى:

سان و توب (سادە) سان:

قويىدەگى تەگىگە خط چىزىلگەن سۆزلەرگە دقت قىلىن:

* بىر كۆرگەن بىلىش، ايكى كۆرگەن تانىش. (مقال)

* يېتتى اۋلچى، بىر كېس. (مقال)

* مرد بىر مرتە اۋلەدى، قۇرقاق يوز مرتە. (مقال)

* بىر ورق كاغىزگە بېش جملە يازگىمىچە، مىنگ قىتلە اۋىلەيمىن.

* بىزنىڭ صنفىمىز دە اۋتيز تۇرت كىشى اۋقوۋچى بار.

يوقارىدەگى جملەلەردە بىر، ايكى، يېتتى، يوز، بېش، مىنگ، اۋتيز تۇرت سۆزلىرى

"سان" دېيىلەدى. بىر خىل نرسەلەرنىڭ نېچىتەلىگى و ترتىيىنى بىلدىرۈچى سۆز، "سان"

دېيىلەدى، دېمك "سان"، ترتىيىنى بىلدىرىپ، نېچە؟، نېچىنچى؟ نېچى تە؟ قنچە؟ كى

سۇراقلاردىن بىرىگە جواب بۇلەدىگەن مستقل سۆزلەر "سان" دېيىلەدى. سانلار كۋىنچە رقم

بىلەن يازىلەدى:

الف - عرب رقملىرى: ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹

ب - روم رقملىرى: I، II، III، IV، V، VI، VII، VIII، IX، X

ايشلەتيلەدىگەن سانلار ۲۳ تە سادە سان بۇلىپ، باشقە سانلار شو سانلارگە قۇشپىلىش

حاصل بۇلەدى.

توب سانلار بولردىن عبارت: صفر، بىر، ايكى، اۋچ، تۇرت، بېش، آلتى، يېتتى، سكيز،

تۇقىز، اۋن، يىگىرمە، اۋتيز، قىرق، اېلىك، آلتىمىش، يېتتىمىش، سكسان، تۇقسان، يوز، مىنگ،

لک، مىليون، مىليارد

سانلار توزىلىشىگە كۆرە، سادە، قۇشمە و جفت تورلارگە بۇلىنەدى.

توب (سادە) سانلار: بىر نېگىزدىن توزىلگەن سانلار توب (سادە) سان دېيىلەدى.

مثال: ۱، ۲، ۳، ۴ . . . ۹

فعالیتلار:

قويىدەگى جملەلەردە سانلارنى كۆرسەتتىڭ:

* حلىمە بازاردىن اوچ جلد كىتاب ساتىپ آلدى.

* بابىرشاه مەكتىبى دە ۲۰۰۰ اۋقۇۋچى درس اۋقىيىدى.

* بىز ھەركون سەككىز ساعەت ايشلەيمىز.

* اۋزى بىرەتە، كۆزى مىنگەتە. (جوماق جۋابى: غرىيل)

* بىر يىل تۆرت فەسلدىن عبارت دىر.

۲- ھەركىم ايشلەتەلگەن سانلاردىن اىككى جملە يازسىن، كېيىن ھەرقەلاردىن بىر اۋقۇۋچى

تورىپ، يازگەن جملەلەرنى باشقەلەرگە اۋقىسىن.

۳- قويىدەگى جملەلەرنىڭ بۇش يەرلەرنى مەنسەب سانلار بىلەن تۈلدەيتىڭ:

- بىر يىل . . . آى بۇلەدى.

- بىر آى . . . ھەفتە بۇلەدى.

- بىر ھەفتە . . . كون بۇلەدى.

- بىر آى . . . كون بۇلەدى.

- بىر يىل . . . كون بۇلەدى.

- ھەفتە دە . . . كون دم آلىش كونى دىر.

۴- املاء: اۋقىلەدەيگەن مەتنى تۇغرى و انىق يازىڭ.

اۋى تابشىرىغى:

كىتابچەلەرنىڭ بىرە، سان ايشلەتەلگەن تۆرت- بېش جملە يازىپ كېلتەيتىڭ!

يىگرمە ايگىنچى درس

ھدفلىر:

- ۱- شھريار و اونىنگ اثرلىرى بىلن تانىشىش.
- ۲- مركب سان يىسمە سان و جفت ساننى اۇرگنىش و اولرنى ايشلته آليش.

سۇراقلىر:

- ۱- شھريارنىنگ آتى و شعرلىرىدىن بىرار نمونه نى हालيگچه اېشىتگن مى سىز؟
- ۲- شھريار قەي يېرلىك دىر؟ قيسى زمانده يىشرا اېدى؟

شھريار

استاد محمد حسين شھريار ايران آذربايجانى نىنگ آتاقلى و بويوك شاعرلىرىدىن بىرى دىر. او آذربايجان نىنگ خشكناب دېگن منطقه سىده توغىلدى و اوشه يېرده باله لىك دورىنى اۇتكزدى، كېيىنچە لىك تهرانگه كېلىپ، فارسى تىلىده شعر يازە باشلەدى و بو تىلده اۇز وقتىده گى فارسى شاعرلردىن كۇره يخشى راق شعرلر يازدى. شونىنگ اوچون اونى بو تىلده اۇز وقتى نىنگ حافظى دېب لقب بېردىلر. شھريار اول لرده اۇز آنه تىلى يعنى تركى

آذرى ده يازمسدى، لېكن كېيىنچە لىك، بو تىلده ايجاد قىلە باشلەدى و كۇپگىنە اثرلر يازدى. بو اثرلر نىنگ كتە بۇلگى شاهی سلطنت استبدادىنى قرەلەيدى و اولرده طنز چاشنى سىنى كۇپراق كۇره آله مىز. طنز ژانرى تنقيد مسئلەلر يده جوده هم اۇتكىر تىلگە ايلنەدى و هنرمندگە كېسكىن قورال بۇلەدى.

شھريار، مشهور آذرى شاعر سھند (بولوت قرە چورلو) نىنگ توجه سى و

آنه‌سی‌نینگ فارسی تیلینی توشونمەگنی اوچون کینچەلیک اۋز آنە تیلی‌گە کۆپ بەها بېردی و حیدرباباگە سلام ناملی شەکارینی آنە تیلیدە یرەتدی. شەریار بو اثرنی هجری ۱۳۳۲نچی ییل دە یازدی. حیدر بابا اثری‌نینگ حجمی کیچیک، لېکن مضمون نقطه نظریدن تۈلیق و بای دیر. شەریارنینگ، "حیدرباباگە سلام" اثری بوتون ایرانده شەرت قازاندی و برچە خلق علاقه‌سی و محبتینی اۋزی سری تارتیب، همده ایران سرحدلریدن آشیب، بوتون تورک خلقلری اۋرتەسیدە یاییلدی؛ یوزلب نظیره‌لر بیلن قرشیلنەدی؛ حافظ‌لر آهنگ‌لری و مغنی‌لر آواز‌لریده ینگرەدی. بو اثردن سۈنگ، شەریار آنە تیلیدە کۆپ اثرلر یرەتدی.

بو معجزەلی اثر، طاغوتی قانونلر بویوک بیر خلق‌نینگ تیلی‌گە قفل اورگن بیر زمانده یرەتیلدی. شەریار، حیدربابا سیماسیدە غل و زنجیرلی وطنگە سلام و قارانغولردن چیقەیاتگن آنە تیلی‌گە یاروغ تانگ مژدەسینی بېردی و بو سلام‌گە هر تماندن علیک السلام سېسی کېلدی.

حیدر باباگە سلام

حیدر بابا، چقماقلرینگ چاققندە   سېللر - سوولر شقیللەشیب آققندە
 قیزلر اونده صف باغله‌شیب باققندە   سلام بۈلسین شوکتینگە، اېلینگە
 مېنینگ هم بیر آتیم کېلسین تیلینگە
 حیدر بابا، ککلیکلرینگ اوچگندە   تون آستیدن قویان توریب قاچگندە
 باغلرینگە گلر گلبرگ آچگندە   بیزلرنی هم ممکن بۈلسە، یاد ایلە
 آچیلمه گن یوره‌کلرنی شاد ایلە
 "حیدر باباگە سلام" نینگ اۋزبېکچە ترجمەسیدن

اساسى توشونچە:

استاد محمد حسين شهريار ايران آذربايجان نينگ آتاقلى و بويوك شاعرلريدن بيرى دير. آنه تىلى توركى آذرى ابدى. اوللرده آنه تىلى گه يازمسدى. كېيىنچە ليكده اؤز آنه تىلى گه ايجاد قىله باشلەدى و كۆپگينه اثرلر يازدى. بو اثرلرده سلطنت استبدادىنى قرەلەيدى. ۱۳۳۲نچى هجرى شمسى يىلدە حيدر باباگە سلام آتلى شهكارىنى آنه تىليده يرهلەدى. بو اثرى بوتون ايرانده شهرت قازاندى و خلق محبتىنى اؤزىگە تارتىب، ايران سرحدلريدن آشيب، برچه تورك خلقلرى اؤرتەسىدە يايىلدى.

فعاليتلر:

- ۱- متن نى بېش دقيقەدە جيم اۋقىنگ.
- ۲- قويىدەگى سۇراقلرگە جواب بېرىنگ:
  - شهريار قەي يېردە توغىلدى؟
  - او، قيسى تىللردە شعر يازر ابدى؟
  - اونگە نيمە دېب لقب بېرگنلر؟
  - نيمە اوچون آنه تىليده اثرلر يازە باشلەدى؟
  - قيسى اثرىنى شهكار دېب بىلەدىلر؟
  - حيدر باباگە سلام اثرى قيسى زمانده يره تىلدى؟
- ۳- قويىدەگى لغتلر نينگ معنالرىنى لغتنامەدن تاپىپ، تۇرتتەسىگە مناسب جملەلر توزىنگ:
  - ۱- ايجاد، ۲- استبداد، ۳- ماهيت، ۴- طنز، ۵- چاشنى، ۶- ژانر، ۷- تنقيد، ۸- اۋتكير، ۹- كېسكىن، ۱۰- حجم، ۱۱- نظيره، ۱۲- قرشىلش، ۱۳- طاغوتى
  - ۴- تۇرت گروپگە بۆلىنىپ، حيدر باباگە سلام شعرىنى اۋقىنگ، اوندىن كېين هر گروپدن بير كيشى توريپ، شعر مضمونى حقيده باشقەلرگە سۆزلەسكىن و اولر تۇغرى و ناتۇغرىلىگى حقيده فكر بېلدىرسىنلر.
  - ۵- هر قطاردن بير- بير كيشى توريپ، توزگن جملەلريدن بيرىنى باشقەلرگە اۋقيب بېرسىن و لغتلر توگەگىنچە دوام اېتتىرىلسىن.

اۋى تاپشيريغى:

حيدر باباگە سلام شعرىنى اۋزىكچە نثرگە اۋزگريپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرگە توجە قىلىنىڭ:

۱- چو تارىخ يىلىن ايلەى دىدىم توز

سكىز يوز سىكىس اېردى و داغى يوز (نوايى)

۲- نىكتە تارىخى كە احسن دېدى

يوز و سكىز يوز و سىكىس دېدى (نوايى)

۳- ساعت اۋن ايگى دە رحمان مەكتەپ دىن كېلەدى، بىرگەلىشىپ درس اۋقىمىز.

۴- مىلادى بىر مىنگ و تۇقوز يوز و اۋن تۇرتىنچى يىلدە اۋلكەمىز اۋز استىلالىنى

قۇلگە كېرىتىدى.

۵- بىر كۈن دە اوچ- تۇرت درس نى اۋقىدىم.

۶- گللىرىنى اول اۋنتە- اۋنتەگە بۇلىپ، كېيىن دىستەلىگ.

۷- ايلغارنىنگ اويىگە بېش- اۋن كىشى مېھمان كېلگن.

۸- ارسلان، باغىدىن ھەر كۈن بېش- اۋنتە آلمە بىزگە كېلىتەرەدى.

قۇشمە سان:

ايگى و اوندىن آرتىق سان اۋزەگىدىن توزىلەدى، مىثال: اۋن ايگى، اۋن ايگى يىرىم، بىر

يوز و اۋن تۇرت، بىر مىنگ و سكىز يوز و سىكىس كېلىر.

جفت سان:

ايكىتە ھەر خىل اۋزەك ساننىنگ كېتمە- كېت كېلىشىدىن يا كە بىر خىل اۋزەك

ساننىنگ تىكرارلىشىدىن توزىلەدى. بېش- اۋنتە، اوچ- تۇرت، بېش- اۋن، تۇرتتە- تۇرتتە

فعالیتلر:

۱- تۇرت گروپگە بۆلىنىپ، جفت سان و قۇشمە سانلارنى انىقلاوچى تۇرت-بېش جملە توزىنگ.

۲- ھەر گروپدىن بىر كىشى توريپ، اۆز جملەلرىنى باشقەلرگە اۆقيپ بېرسىن و اولر فكر بىلدىرسىنلر.

۳- قويىدەگى جملەلرنى مناسب جفت سان و قۇشمە سان بىلن تۇلدىرىنگ:
- مېن . . . . . يىلدىن بېرى امريكادە درس اۆقيىمن. بىرىنچى بار او يېرگە . . . . .
يىلدە بارگن اېدىم. . . . . يىلدىن كېيىن فاكولتەدىن فارغ بۇلەمن.

اوى تاپشيريغى:

جفت سان و قۇشمە ساننى انىقلاوچى كىچىككىنە مطلب يازىپ كېلتىرىنگ!

يېگىرمە اوچىنچى درس

ھدفلىرى:

- 1- اينتېلىش نىنگ تورموشىدە گى اھمىتى و فايدهلىرىنى توشونىش.
- 2- سناق سانلر و ترتيب سانلر نىنگ مفھومى و قندەى ايشلە تېلىشىنى بېلىش.

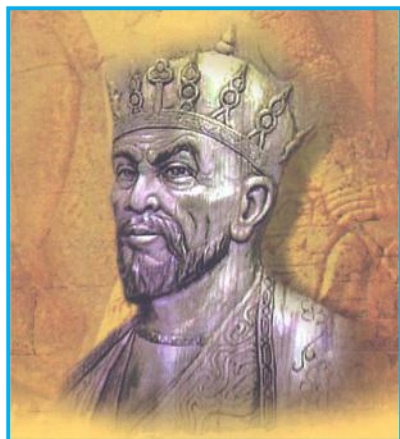
سۇراقلىرى:

- 1- انسان قندەى قىلىپ، مقصدگە يېتەدى؟
- 2- اۆز حياتى نىنگ يىخشىلىشى اوچون اينتېلىمە گن كىشى نىنگ عاقبتى نىمە بۇلەدى؟

اينتېلىگن، مقصدگە يېتەر!

امير تېمور صاحبقران سمرقندە تېمورى دولتىنى قوريشدە قنچەلر محنت چېكىپ، قىين چېلىكلرنى باشىدن كېچىردى. ھمدە يۇلىدە گى بار تۇسۇقلرنى عاقلانە تدبىر و محكم عزم بىلن كۈتەرىپ تشلەدى و كۆپ سەى و اينتېلىش نتيجه سىدە تېمورى امپراتورلىگىنى آسيا و بىرقنچە عرب اۆلكەلىرىدە اۋرنتدى.

روايت قىلىش لىرىچە، امير تېمور چىرىك تۇپلې، ماوراءالنهر و خراسان نىنگ ايرىم شەھەرلىرى و ولايتلىرىنى قۇلگە كىرىتىشەدە كۆپگىنە مخالفلىرى بىلن دوچ كېلدى. جملەدن بدخشان منطقەسىدە مخالفلىرى اونگە اوستون بۇلدى. امير تېمور اېسە، بىرقنچە

مصابىرلىرى و يقىن كىشىلىرى بىلن بىرگە بىر ويرانەگە كىردى. خرابەدە دېوارگە دان االىب چىقە ياتگن بىر چومالىگە كۆزى توشدى. چومالى دانەنى آغزىگە تىشلىپ، آلتىمىش تۇقىز قتلە يوقارى چىقماقچى بۇلىپ، قويىگە يېقىلدى. نھايت، يېتمىشىنچى قتلەدە، آغزىدە گى دانەنى دېوار

اوستىگە چىقىرىشكە بېرىشنى. امير تېمور بونى كۆرگەچ، ئۆزىگە ئۆزى:

- بىرگىنە چومالىنى كۆرەسنمى، ئۆز مقصدىگە بېرىشنى ئۈچۈن قىچەلبايتىلدى
و اداغدا ئۆز ھەدىگە يېتىدى. دېمەك ھەر بىر ئادەم ئۆز مەقسەت- مقصدىگە بېرىشنى ئۈچۈن
ئۆز چومالىدىن ئالماشماق كېرەك. امير تېمور چومالىنىڭ ئۆزىدىن ئۆزىگە بېرىشنى، ئۆز
مقصدىگە بېرىشنى ئۈچۈن كۆپ تالاش و ئىنتىلىشقا مەھكەم بېل باغلايدى. شۇ
لەۋھەدىن باشلاپ، كۆپلىرى ئۆزىگە يېزىلغان يولداشلىرى بىرگەلىگىدە، يولغا قاراشنى
يۈرۈش قىلىپ، نەزەردە تۇتقان مەھەللەلەرنى قۇلغا كىرگۈزۈپ. ئۇ، مەھكەم ئۆزىگە بېرىشنى
و ئىنتىلىش بىلەن بۈيۈك ئىمپېراتورلىقنى قۇردى.

خەلقىمىز ئۆزىگە قىزىقارلىق قىلغان، "يۈرۈش ئۆزىگە، ئۆزىگە بېرىش،
"ھەرىكەت بىلەن" و "بىلەن ھەرىكەت، بىلەن ھەرىكەت" دېگەن مەنىلەر ئارىسىدا
مەسىلەنى ئاچىۋاتىدۇ.

اساسى توشونچە:

انسان نىنگ حيات مضمونى اينتيليش و تلاش دير. برچە بىلىم و تخنيك يوتوقلىرى هم انسانلارنىنگ اينتيليشى طفلى قۇلگە كېلگن. شوباعث، هر بير انسان اينتيليش آرقەلى اۆز مقصدلرگە اېرىشە آلىشى ممكن.

فعاليت:

- ۱- درس متننى دقت بىلن اۇقىپ، قويىدەگى سۇراقلرگە قىسقه جواب بېرىنگ:
  - حكاية نيمه حقيده يازيلگن اېدى؟
  - اميرتېمور نيمه نىنگ اينتيليشى نى كۆردى؟
  - درس متنيدە اينتيليش تۇغرىسىدە نېچە آتەلر سۆزى يا حكمتلى سۆزلر كېلتىرىلگن؟
  - بىز قندە قىلىپ، موفقيت و هدفگە اېرىشە آلمىز؟
- ۲- قويىدەگى لغتلر معناسىنى سۆزلىكدن تاپىپ، اولردن بير نېچتەسىگە جمله توزىنگ:
  - تۇسۇق، عزم، اينتيليش، امپراتورلىك، عظمتلى، روايت، چىرىك، اوستون، مصاحب، مرام، الهام، ايزچىل، قير
- ۳- هر قطاردن بير- بير كىشى نوبت بىلن توريپ، توزگن جملهلرلردن بىرىنى اۇقىسىن.
- ۴- يانمە-يان اۇلتىرگنلر "حرکت گە برکت" دېگن آتەلر سۆزى حقيده فکر المشتىرىپ، نېچتەلرلى بو حقدە سۆزلەسىن.
- ۵- هر بير اۇقووچى، شو مقال حقيده اۆز فكرىنى بېش سطرلىك بير متنده عيان قىلسىن.

اوى تابشىرىغى:

"يورىگن دريا، اۇلتىرگن بۇريا" مقال نىنگ مضمونى حقيده تۇرت سطرلىك بير متن يازىپ كېلتىرىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنىڭ ئاستىگە چىزىق چىزىلگەن سۆزلەرگە دقت قىلىڭ:

- ۱- امىرتېمور صاحبقران تېمورى دولتىنى قورىشىدە قنچە محنت چېكىن؟
- ۲- تېمورلەر امپراتورلىقى ئاسيا ۋە ئەرەب دىئاسى نىڭ انچە ئۆلكەلەردە ئورنىتىلدى.
- ۳- يۇلداشلىرى سانى آز بۇلسە ھەم، بىرگەلىكىدە ياۋگە قارشى يۈرۈش قىلىپ، مۇققىتگە ئېرىشتى.

- ۴- امىرتېمور يۈزلەرچە بىنار قوردىرگەن.
- ئاستىگە چىزىق چىزىلگەن يوقارىدەگى سۆزلەر "ساق سانلار" دېيىلدى.
- ساق سانلار قويىدەگىچە تەرىپلەندى:
- نەرسەنىڭ سانى - سانغىنى ئانچە ئىتمەي بىلدۈرىدىغان سۆزلەر ۋە "قنچە؟" ۋە "نېچە؟" كىي سۇراقلارغا جاۋاب بېرىدىغان سانلار، "ساق سانلار" دېيىلدى.
- مىثال: انچە، بىرنېچە، كۆپ، ئاز، مىنگىلەرچە، يۈزلەپ، ئۈنلەپ، بىرئىچە، ئازغىنە، ئۆمۈنچە، سان - ساقسىز ۋە باشقىلەر.
- قويىدەگى جملەلەرگە قەرەڭ:

- ۱- امىرغىلىشېر نوايى تۇقىزىنچى ھىجرى عىردە ئىشەنگەن.
  - ۲- بىز، يېتتېنچى صىفدە درس ئوقىيمىز.
- يوقارىدەگى ئاستىگە چىزىق چىزىلگەن سۆزلەر، "تەرتىپ سانلار" دېيىلدى. تەرتىپ سانلار قويىدەگىچە تەرىپلەندى:

بىرخىل نەرسە - ھادىئەنىڭ تەرتىپىنى بىلدۈرىدى "نچى" ۋە "ىنچى" قۇشۇمچەسى ئارقىلىق بىلىنىدۇ؛ مىثال ئۈچۈن: ئالتىنچى صىف، بىرىنچى قاتار، تۇرتىنچى قاتلە ۋە باشقىلەر.

فعاىت:

- ۱- اىكى جملەدە "سناق سانلر" و "ترتیب سانلر"نى ایشلەتىنگ!
- ۲- اىكى كىشى يازگن جملەلردىن بىرىنى تخته گە يازسىن، باشقەر فكر بىلدىرسىنلر.
- ۳- قويدىگى جملەلر نىنگ قىسى سىدە "سناق سانلر" و قىسى سىدە "ترتیب سانلر" قۇللنگن:
  - * امىر تېمور صاحبقران، اۇنلرچە اۆلكەلرنى اۆز تصرفى گە آلدى.
  - * شاھر خ مىرزا، امىر تېمور نىنگ تۇرتىنچى اۇغلى اېدى.
  - * عمر شىخ مىرزا، امىر تېمور نىنگ اىككىنچى فرزندى بۇلىب، بىرقنچە اوروشلر گە قتنشگن.
  - * امىر تېمور، مىنگلرچە چىرىكنى تربىە قىلگن اېدى.
  - * امىر تېمور، يېتتىنچى عصر دە یشەگن بوىوك شىخصىتلردن دىر.
- ۴- متندەگى بۇش يىرلرنى "سناق سانلر" و "ترتیب سانلر" بىلن تۇلدىرىنگ:

امىر تېمور صاحبقران تېمورى دولتنى اۆرنەتىش دە . . . . . محنت چىكدى. امىر تېمور . . . . . مصاحبلىرى بىلن بىرگە بىر وىرانە گە كىردى. او . . . . . عصر دە یشردى. او . . . . . اۆلكەلرنى اۆز تصرفى گە آلگن.
- ۵- "ترتیب سانلر" نىنگ بىلگىلرنى اىتىنگ.

اوى تابشىرىغى:

بىر كوندەلىك (خاطره) لرىنگىزنى يازىب اونىنگ ضمنىدە سناق سانلر و ترتیب سانلرنى ایشلەتىب كېلتىرىنگ!

يىگىرمە تۇرتىنچى درس

ھدفلىر:

۱- استاد حرمتى و خدمتى نىنگ قدرينى بىلىش.

۲- آلاشلارنى اۋرگىنىش و اولارنى ايشلەتە آلىش.

سۇراقلىر:

۱- كۈرەش قىنداق ورزش دىر؟

۲- قىشلاق و محلەلەردە قىسى پىتلەردە كۈرەش ورزشى صورت تاپەدى؟

ھكايت

بىر كىشى كۈرەش فنىدە اېنگ ماھر و استاد اېدى. او، كۈرەش نىنگ اوچ يوز و آلتىمىش تورىنى بىلەردى و ھەركۈن بىر تورى بىلەن كۈرەش توتەردى. استاد نىنگ مەھرى شاگردلىرى نىنگ بىرىگە كۇپراق اېدى. او، شاگردىگە كۈرەش نىنگ اوچ يوز و اېلىك تۇقىز تورىنى اۋرگىتىپ؛ بىراق بىر تورىنى اۋرگەتمەدى.

بارىب- بارىب، شاگرد كوچ و قوتەدە ھەم، كۈرەش توتماقەدە ھەم بىرچەدن ممتاز بۇلدى و ھېچكىم اونگە تېنگ كېلالمىدى. او جودە مغرور بۇلىپ، شو درجەگچە يېتەدى كە، بىر كۈن پادشاھ نىنگ حەزورىدە:

"استادىم نىنگ مېندەن آرتىقلىگى، يلغوز ياشى اولوغلىگى و تربىت حقى جەھتەدن دىر. يۇق اېسە، كوچ و قوتەدە اوندىن كەم اېمىس مەن و كۈرەش فنىدە او بىلەن تېنگ مەن" دېدى.

پادشاھ گە شاگردىنىڭ بو سۆزى ياقمەدى، اما شاگردىنىڭ سىنىش اوچون، بىر كېڭ يېرنى كۈرەشگە تيارلشنى بويوردى. مسابقە تماشاسىگە دولت اركانى، يورت اعيانى و اقلىم پهلوانلرى حاضر بۇلدىلر.

اۋغلان ميدانگە جولان قىلىپ، چىقدى. او، تېمىر تاغ نى يېردن قۇپارە آلەدىگندېك شاشىلىپ كۇرىنردى. استاد، شاگردىنىڭ قوتدە اۋزىدن آرتىقراق ليگىنى سېزىپ، شاگردىدن يشىرگن، كۈرەش فىنىنىڭ اۋشە بىر نادر چلىنى ايشلەتېش پىتى كېلگىنىنى توشوندى. كۈرەش باشلەنىپ، اولر بىر- بىرلىگە ياپىشىدىلر. شاگرد اۋشە يشىرىن فىن نىڭ دىفعىنى بىلمەدى. استاد ايگى قۇلى بىلن شاگردنى يېردن كۈتەرىپ، باشىنىڭ اوستىگە آيلنتىرىپ، يېرگە اۋردى. خلقدن آفرىن و مرحبا فرىادلرى چىقدى.

پادشاھ، استادگە فاخر سرويپا و بخشش بېرىشگە بويوردى و شاگردنى قىنىپ دېدى:
- سېن اۋز استاد و ولى نعمتىڭ بىلن مقابلە دعواسىنى قىلدىڭ؛ بىراق اداغىگە يېتكىزە آلەمدىڭ.

شاگرد آيتدى: اي پادشاھ، استادىم مېڭە زۇر و قوت بىلن ظفر تاپگنى يۇق؛ بلکہ پهلوانلىك علمىدن بىر فىننى مېندن درىغ توتىپ، اۋرگتمەگن اېدى. او، شوگون، اۋشە فندن فايدهلىنىپ، مېڭە غالب بۇلدى.

استاد آيتدى: بونى انه شوكون اوچون سقلر اېدىم. شونىڭ اوچون، بىلىملى كىشىلر ايتىپ دىرلر:

- دوست گە اونچەلىك قوت بېرمە كە اگر سېن بىلن دشمنلىك قىلماقچى بۇلسە، سېڭە غالب بۇلغەى!

ابشىتمەدىڭمى كە نې سۆزلەدى اول كىمسە كە اۋز شاگردىدن جفا كۇردى:

يا وفا يۇق اېدى بو عالمده
يا كىشى بو زمانده قىلمادى
مېندن- اۋق، علمىنى بىلگن يۇق كىم
مېنى آخر نشانە قىلمادى.
(شيخ سعدى عليه الرحمه گلستانىدن)

اساسى توشونچه:

استاد، اۋز شاگردى نىنگ بىلىم آلىشى، تربيەلنىشى، ھمدە شىخسىتى نىنگ شىكل لنىشىدە مېھم اۋرنى بار. شاگرد، كمال گە يېتىپ، بىلىملى بۇلگنىدە، مغرور بۇلمىسدن، استادى نىنگ قدرىنى بىلىپ، مناسب حرمت قىلىشى كېرەك.

فعاليتلار:

- ۱- درس متنينى جيم اۋقېب، سۇنگ ايگى كىشى نوبتدە حكايدەنى بىلگنىچە، باشقەلرگە ياددن ايتسين.
- ۲- ايگى اۋقووچى نوبتدە تورىپ، حكايدەگى اۋز استادىگە قرشى تورگن مغرور شاگردىنىگ قىلمىشى حقيده اۋز فكرىنى ايتسين.
- ۳- قويىدەگى لغتلرنى معنا قىلىپ، مناسب جملەلردە ايشلەتىنگ:
ممتاز، آرتىق، قۇپارماق، قىينەماق، اۋق

اۋى تاپشيريغى:

قويىدەگى شعرنى كىتابچەلرلىنگىزگە يازىپ، مضمونى حقيده ۴ سطرلىك بىر متن يېتىپ كېلتىرىنگ!

يا وفا يۇق ابدى بو عالمده
يا كىشى بو زمانده قىلمادى
مېندن - اۋق، علمىنى بىلگن يۇق كىم
مېنى آخر نىشانە قىلمادى

گرامر قاعدەلىرى:

آلماش (ضمير):

قويىدەگى پاراگرافنى اۇقىپ، تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنگ:
بىر كىشى كورەش فنىدە اېنگ ماھر و استاد اېدى. او، كورەش نىنگ اوچ يوز و
آلمىش تورىنى بىلردى و ھر كون بىر تورى بىلن كورەش توتردى. استاد نىنگ مھرى
شاگردلرى نىنگ بىرىگە كۇپراق اېدى. او، شاگردىگە كورەش نىنگ اوچ يوز و اېللىك
تۇقوز تورىنى اۇرگتىپ؛ بىراق بىر تورىنى اۇرگتمەدى.

بارىب- بارىب، شاگرد كوچ و قوتدە و كورەش توتماقدە ھم برچەدن ممتاز بۇلدى و
ھېچكىم اونگە تېنگ كېلالمسدى. او جودە مغرور بۇلىپ، شو درجەگچە يىتدى كە،
بىر كون پادشاه نىنگ حضورىدە:

"استادىم نىنگ مېن دن آرتىقلىگى، يلغوز ياشى اولوغلىگى لحاظىدن و تربىت حقى
جەھتىدن دىر. يۇق اېسە، كوچ و قوتدە اوندىن كم اېمس من و كورەش فنىدە او بىلن
تېنگ من" دېدى.

يوقارىدەگى پاراگرافدە او، شو، ھېچكىم و مېن سۆزلىرى "آلماش" دېلەدى.

آلماش (ضمير):

تكرار بۇلمسلىك اوچون، آت اۋرنىگە كېلەدىگن مستقل سۆز، آلماش دېلەدى.

الماشلر جدولى

مثاللر	قۇشىمچەلر	سۇراقلر	سۇز تور كوملرى نامى
مېن، سېن، او، بيز، سيز، اولر	-	كىم؟	كىشىلىك
بو، شو، او، اۇشە، انه او، منەبو	-	قىسى؟	كۇرسەتیش
كىم، نېمە، قىسى، قىنداق، قنچە، نېچىنچى	-	-	سۇراق
ھركىم، ھرنېمە، بعضى، ھرقىنداق، ھرقىسى، برچە، اۋز، اۋزى	-	كىم؟ نېمە؟	بېلگىلىش
ھېچكىم، ھېچ نېمە، ھېچ قىنداق، ھېچ قچان	-	كىم؟ نېمە؟	بۇلىش سىزلىك
كىم دىر، الەكىم، بىرار، بىران، بىراو، بعضى بىر.	دىلر، الە، او، آن، آر	كىم؟ نېمە؟	گمان

الماش قويىدەگى تورلرگە بۇلىنەدى:

كىشىلىك الماشى (شخصى ضمير)، كۇرسەتیش الماشى (اشاره ضميرى) ، سۇراق
الماشى، بېلگىلىش الماشى، بۇلىش سىزلىك الماشى و گمان الماشى (مبهم).

فعالیتلر:

- ۱- قوییده گی جمله لر گه دقت قیلیب، ایشله تیلگن آماشلرنی کؤرستینگ:
  - او، خط یازیش اوچون کاغذ کپلتیردی.
  - احمدگه شو هفته اوییدن خط کپلدى.
  - سیز، بو کتابنى قيسى کتابخانه دن ساتیب آلدینگیز؟
  - مېن شوکون کتابدن بیر قیزیقرلى لطیفه نى اؤقیدیم.
- ۲- یانمه-یان اؤلتیرگن لر، قوییده گی جمله لر نینگ بؤش یېرلرینی مناسب آماشلر بیلن تۆلدیرسین لر:
  - آتەم ... کون سفردن قیتەدی.
  - بېكتاش جان، ... گە یاردەم بېرىنگ!
  - ... بازاردن حاضر کپلدىم.
  - ... شنبە کونى مسابقە قىلر اپکن لر.
  - ... بیلن ... هېچ هم کپلىشمەيدىلر.
- ۳- هر قطاردن بیرکیشى نوبت بیلن توریب، هر بیرى تۆلدیرگن بیر جمله سینی اؤقیسین.
  - ۴- (بو، سیزلر، سېن، اؤشه) آماشلرى بیلن جمله توزینگ.
  - ۵- تۆرت کیشى نوبت بیلن تخته گە باریب، هر بیرى توزگن جمله سیدن بیرته نى یازسین. باشقەلر او حقده فکر بیلدیرسین.

اوی تاپشیریغی:

- (ییز، قیسی؟، برچه، قنچه؟، بیراو، بولر، اؤز و هېچ نیمه) آماشلردن مناسب جمله لر توزیب کپلتیرینگ!

يېگىرمە بېشىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- ھىرويين ضررلىرىنى توشۇنىپ، اوندن اۆزىنى اسرەش.
- ۲- كىشى لىك و كۆرسەتىش آلماشلىرىنى جملەلردە بېلگىلەپ، ايشلەتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- تصويردە قنداق بىر كىشىنى كۆرەسىز؟
- ۲- ھىرويينگە معتاد كىشى نىنگ تورموشى قنداقلىگىنى كۆرگەن سىزمى؟

ھىرويين ضررلىرى

آيدىن آپە آقشام اوقاتىنى تيارلەپ، دسترخوان گە كېلتىردى. اپرى سىنجر اكە قۇلىنى يويىپ، اوقات يېماقچى بۇلىپ، دسترخوان تېگرەگىدە اۇلتىردى.

سىنجر اكە، او ياق- بو ياققە قرەب: خاتىن! طغرل قەيىردە؟ نىمە اوچون طعام يېگىنى كېلمەيدى؟ دېب سۇرەدى.

آيدىن آپە اۋكسىنىپ: اوچ- تۇرت كوندن بېرى، طغرل نىنگ ھالى يىخسى اېمىس. اونگە نىمە بۇلگىنىنى بىلمەيمىن، دېدى.

شو پىتتە، طغرل اياغلىرىنى اېگرى- بوكرى تشلەپ، كىرىپ كېلدى. يوزى سرغەيگەن، ساچلىرى پورپىگەن اېدى. او، تىلبەلرچە سىقى- سىقى يورىپ، ياتاقخانى سىگە كېتە بېردى.

سىنجر اكە: طغرل، يېمەك ھازىر، كېل يىز بىلەن يې، دېدى.

طغرل: نان يېگىم كېلمەيدى، تۇقمەن دېب، اتاقيگە كېتدى.

سىنجر اكە: خاتىن! بونگە نىمە بۇلىيدى؟ دېدى.

آيدىن آپە، آه تارتىپ: سىز آتەسى سىز. بونىنگ ھالىدن خبر آلىپ تورىنگ. مېن بالەلرىنگىز نىنگ آش و نانیدن چىقە آلمەيمىن، دېدى.

سىنجر اكە اېرتەسى ايشىگە كېتمەي، طغرل نىنگ يقىن اورتاغى توران نىنگ آلدىگە باردى. اوندن طغرل ھقىدە سۇرەدى. توران دېدى:

- شو كونلرده، طغرل ايگى يرهمس يمان كيشى بيلن اورتاق لشگن. اولر بيلن قۇشيليپ، مخدره مادهلرگه يۇليققن. آينىقسه، نېچه كوندن بېرى اورتاقلرى بيلن هيرويين هم چېكەدى. مېن طغرلنى بو يۇلدن قيتەريش گە انچه اورينديم؛ لېكن اونگە ياقمەدى. توران، طغرل نينگ برچه قيلميشلرينى، سنجر اكە گە ايتدى. سنجر اكە، اونينگ سۇزلىرىدن پريشان بۇليپ، بوبارەدە كۇپ اۋيلىپ، باشى آغريب، اويىگە كېلدى. او خاتىنى گە:

- خاتىن! طغرل بلاگە اوچرەبدى. او، ايگى يرهمس و يمان كيشى بيلن قۇشيليپ، هيرويين چېكر اېميش، دېدى.

آيدىن آپەنينگ كۇزى ياشدن تۇليپ، يىغى سيره ب: واي! اېندى قنداق قيله مېز؟ بالە مېز تباە بۇليدى-كو! طغرل جاننى بو بلادن قوتقەريش اوچون بيرار ايش قيلينگ آتەسى، دېدى.

سنجر اكە: مېن، سېندن كۇرە كۇپراق پريشان من. قۇليمدن كېلگن ايشنى قيله من، دېدى.

آقشام، ينە يېمك تيارلنگندە، طغرل كېليپ، نان يېمسدن ياتاقخانىسىگە كېتدى. سنجر اكە، طغرلنى آلدى گە چقىردى. طغرل، آتەسىگە سۇزلەيمەن دېسە، تىلى توتىليپ، توزوك سۇزلە آلمەدى.

سنجر اكە، طغرل گە دېدى:

"- بالەم! قيله دېگن ايشينگنى مېندن يشيرمە. مېن بوكون اۇرتاغينگ توراننى كۇرديم. اوندىن سېن قيله ياتگن ايشلرنى بىليپ آلديم. هيرويين نينگ قنچە يمان نرسە ليگىنى، شيرين حياتينگ گە آغو قۇشگىنىنى بيله سن مى؟

سۇزلىرىمگە يخشى قولاق سال، هيرويين نينگ ضررلرينى آيتىپ بېرەن:

- هيروييننى اۋزىنگ هم كۇرگن سن-كو، پودرگە اۇخشاش بير نرسە؛ لېكن بو برچه مخدر مواددن كۇرە خطرلى راق و اېنگ يمانى دير.

اقتصاد و جامعه‌دن تشقۇرى، انسان نىنگ تن و روحيگە ھەم كۆپ ضررلى دىر. بونگە يۇلىققن كىشى نىنگ قۇل - ياغى قلىتەرەب، آغىرلىك قىلەدى. آنكى جايىدە بۇلمەي، قىلەدىگن ايشىنى بىلمەيدى. معتاد بۇلگن كىشى نىنگ يورەگى اۋىنب، تنى تىترەب، ضعيفلىك سېزەدى. باشى آيلەنىپ، كۆزى و بورنىدن سوو آقە بېرەدى. قارنى آغرىپ تورەدى. كۆرىش قابىلىتى كمەيىپ، وجودى نىنگ دىفاعى سىستىمى يىخشى ايشلەمەي قالەدى. تېرىسى قورىپ، اېتى جىمىرلەپ، قىچىيدى. ھەر قىنداق كىسللىككە تېز يۇلىقەدى و تېز آرەدە ساغەيمەيدى. قىسقىسى، معتاد كىشى آدملىر قىتارىدن چىقىپ، جىمىتىدن اجرەلەدى.

منە، بو دىر چېكەياتگن نرسەنگ نىنگ نىتىجەسى!

اۋزىنگە يورەگىنگ كويسىن! الله بىرگن ساغلىكنى بېھودە قۇلدن بېرمە! طغىل جان! بو عملىنگدن آگاھ بۇلگنىم يىخشى بۇلدى. شىكر، ھالى سېن معتاد بۇلگە نىنگ يۇق. بىرىنچىدن اۋشە ايكى يىرەمس اۋرتاغىنگدن اجرەلىشىنگ كېرەك. دايم يىخشى كىشىلر بىلن يانداشىپ، اولردن يىخشى ايشلرنى اۋرگن!

بو ھقەدە بابالرىمىز ايتگنلر: "يىخشى بىلن يورسنگ، يېتەرسن مرادگە، يىمان بىلن يورسنگ، قالرسن اويات گە". بو بلادن قوتىلىشىنگ اوچون، خدا خواھلسە، اېرتەگە سېنى شىفاخانەگە آلىپ بارە من...."

اېرتەسى سىنجر اكە، طغىلنى شىفاخانەگە آلىپ باردى. داكتر، طغىلنى دوالش اوچون بىرىنچىدن تىصمىمى گە مىھم تورىشى و قىلەياتگن ايشىدن واز كېچىشىنى بويوردى. طغىل، قىلگن ايشىدن كۆپ پشيمان بۇلىپ، داكتر ھىزورىدە، بوندن بويان يىرەمس كىشىلر بىلن اۋرتاق بۇلمىسلىك و ھىرويين چېكىمسلىككە وعدە بېردى.

اساسى توشونچە:

يىمان و يىرەمس آدملىر، كىشىنى يۇلدن آزديرىپ، قىنغىر ايشلر و عمللرگە يىتكەلەيدى. اينىقسە، ھىرويين گە معتاد بۇلگن آدملىردن اوزاق بۇلىش ضرور دىر. ھىرويين چېكىن كىشى بىرىنچىدە ساغلىگىدن، ايكىنچىدە پولىدن، اوچىنچىدە اېل اراسىدەگى موقف و موقىعتىدن اجرەلەدى. شونىنگ اوچون يىگىتلىر محتاط بۇلىپ، ھىرويين و باشقە مىخدەرە موادگە معتاد بۇلىشىدن اۋزلىرىنى اسرەسىنلر.

فعالیتلر:

- ۱- درس متنی جیم اوقیب، بو سؤراقلرگه قیسقه جواب بېرینگ:
  - سنجر اکه، اویاق - بویاققه قرهه، نیمه دېدی؟
  - آیدین آیه، اوکسینیپ نیمه دېدی؟
  - طغرل قنداق حالتده اویگه کیریپ کېلدی؟
  - سنجر اکه، ابرتهسی ایشیگه کېتمه، قه پیرگه باردی؟
  - طغرل نینگ اورتاغی کیم ابدی؟
  - او، سنجر اکه گه نیمه دېدی؟
  - سنجر اکه طغرل نی، قه پیرگه آلیپ باردی؟
  - طغرل، داکتر حضوریده قندهی وعده بېردی؟
- ۲- آلدین و آرقه چوکی گه اؤلتیرگن صنفداشلر، بیر گروپ بؤلیپ، چلم، سگرت، ناس، چرس، تریاک و هیرویین کبی ضررلی مخدر ماده لر نینگ بیرى حقیده بحث قیلیپ، ضررلرینی بیرمه - بیر یازسینلر.
- ۳- هر گروپدن بیرکیشى توریپ، اؤشه مخدره مواد ضررلری حقیده یازگن مطلبلرینی اؤقیسین.
- ۴- قوییدهگی لغتلرنی معنا قیلیپ، ایکیته سینی مناسب جمله لرده ایشله تینگ:
اوکسینماق، سنقى - سنقى، اونده ماق، هیرویین، آغو، ایتیلماق، ییغی سیرهه، آنگ، یانداشماق
- ۵- ایکی کیشی توریپ، بیرى سؤزلرنینگ معناسی و ایکینجیسی توزگن جمله سینی اؤقیسین و باشقه لر او حقه فکر بیلدیرسینلر.

اوی تاپشیریغی:

هیرویین ضررلری حقیده بېش سطرلیک بیر متن یازیپ کېلتیرینگ!

گرامر قاعدەلىرى:

كىشىلىك (شەخسى) ۋە كۆرسەتىش (اشارە) ئالماشلىرى:

- او، اۈچ - تۆرت كۈندىن بېرى، طغرىل نىنگى ھالى يىخشى اېمىس، اونىڭە نىمە بۇلگىنىنى بېلمەيمىن، دېدى. شو يىتدە طغرىل، اياغلىرىنى اېگىرى - اېگىرى تشىلې، كىرىپ كېلدى.

- سىنجر اكە: خاتىن! بونىڭە نىمە بۇلىدى؟ دېدى.

ايدىن اېە، يۈرەگىدىن اە تارتىپ: سىز اتە سى سىز، بونىنگى ھالىدىن خىر اىلېپ تورىنگى. مېن بالەلرىنگىزنى ااش ۋە نانىدىن چىقە االمەيمىن، دېدى.

- سىنجر اكە: مېن سېندىن كۆرە كۆپراق پرىشان من. اونىڭ ھقىدە قۇلىمدىن كېلگىن ايشىنى قىلەمن، دېدى.

يوقارىدە اۇقىگىن جىملەلرىنگىزدەگى (او، شو، بو، سىز، مېن ۋە سېن) سۆزلىرى االماش دېلەدى. بو االماشلىردىن (او، مېن، سېن ۋە سىز) كىشىلىك االماشى دىر.

كىشىلىك االماشى (شەخسى زىمىر):

شەخسنى بىلدۈرەدىگىن ۋە شەخس اۈرنىگە كېلەدىگىن االماشلىرى، كىشىلىك االماشى دېلەدى. اۈچ شەخس نىنگى بىرلىك ۋە كۆپلىك شەكىللىرىدە قۇيىدەگى االماشلىرى مۇجۇد:

شەخس	بىرلىك	كۆپلىك
بىرىنچى كىشى	مېن	بىز
اىككىنچى كىشى	سېن	سىز
اۈچىنچى كىشى	او	اولر

يوقارىدەگى جىملەلردە (بو، شو) سۆزلىرى، كۆرسەتىش االماشلىرىدىن دىر.

كۆرسەتىش االماشى (اشارە زىمىرى):

نەرسە يا كە شەخسنى كۆرسەتىش اۈچۈن ايشلەتەلەدى. بو، شو، اۈشە، انە او، منە (اۈل، بول، شول، اۈشل) كىبى االماشلىرى "كۆرسەتىش االماشلىرى" دىر.

كۆرسەتىش االماشلىرى مەناسى ۋە قۇللەنىش خىسسىيىتىگە كۆرە، بىر - بىرىدىن مەلۇم درجەدە فرق قىلەدى. شۇنىڭدېك، بو االماشلىرى، سۆزلۈچىگە يىقىن يا اوزاق نەرسەنى كۆرسەتىش يا كە بىرەر نەرسە ۋە واقەنى اېسەلەتىش اۈچۈن ايشلەتەلەدى؛ مەللاً: انە ھىرمت!، بو كىشى، شو آدم، قىزىل گل پىيۈند قىلىنگىن اۈشە نىستىن، اۈچ قتەلە فلم گە اىلىندى.

فعالیتلر:

۱- قویده گی جمله لر نینگ بۇش یېرلرینی مناسب آماشلر بیلن تۇلدی رینگ:

... کون بیر یخشی اۇرتاغیم نى کۇرماقچى من.

... آتەنگ آیتگن سۇزلرنى یخشیلب میه ننگه آل!

... حلال و محتکش کیشیلر دیرلر.

... بیلگننى نى ... اۇرگتدى.

... حکایه کتاییم نى ... بېرماقچى من.

۲- قویده گی پاراگرافده ایشله تیلگن آماشلرنى، بېلگىلر کۇرسه تینگ:

سنجر اکە، ابرتەسى ایشیگە کېتمەى، طغرل نینگ یقین اۇرتاغى توران نینگ آلدیگە باردى و اوندن طغرل حقیده سۇره دی.

شو کونلرده، طغرل ایگى یرەمس یمان کیشیلر بیلن اۇرتاقلشگن؛ اولر بیلن قۇشیلب، مخدره موادگە یۇلیققن. اینیقسە، نېچە کوندن بېرى اۇرتاقلرى بیلن هیرویین چېکە دی. مېن طغرل نى بو یۇلدن قیتە ریشگە انچه اوریندیم؛ لېکن اونگە یاقمە دی.

۳- کیشیلیک و کۇرسه تیش آماشلرى ایشله تیلگن تۇرتتە جمله یازینگ.

۴- تۇرت کیشى نوبت بیلن توریب، هر بیرى بیر جمله نى اۇقیسین و باشقەر او حقده فکر بیلدیرسینلر.

۵- املاء: اۇقیله دیگن متن نى تینگلب، چیرایلى خط بیلن یازینگ و تینیش

بېلگى لرى (. ، - ، - ؛ - - - ! و باشقەر) نى اۇز اۇرنیگە قۇیینگ!

اوی تاپشیریغی:

نېچە جمله کتایچە لرینگیزگە یازیب، اونده ایشله تیلگن آماشلرنى بېلگى لب، تگیگە

خط چیزیب کېلتیرینگ!

يىگىرمە ئالتىنچى درس

ھەدەر:

- ۱- ملکہ توماریس و اونینگ حماسەسى بیلن تانیشتیش.
- ۲- سۇراق آلماشی و بېلگیش آلماشینی بیلپ، اولرنی جملەلرە ایشلته آلیش.

سۇراقلر:

- ۱- ملکہ توماریس آتینی ایشیتگن سیزمی؟
- ۲- بو ملکہ، قەی یېردە یشر ابدی و فارسلرنینگ قیسی حکمرانی بیلن عصرداش ابدی؟

ملکہ توماریس

ملکہ توماریس مساگیتلر قبیلهلرنی نینگ ملکہسى و باشلیغی ابدی. خزر دېنگیزیدن آمودریا قیرغاقلریگچە بۇلگن یورتدە حکمرانلیک قیلردی. او، اولوسى نینگ تینچلیک، آسایشدهلیک، سعادت و بختیارلیگی اوچون ایتیلیب، اؤز یورتی اېرکینلیگینی کؤز قراچیغیدیک اسرردی.

میلاددن آلدین، آلتینچی عصرده هخامنشیلر حکمرانی کوروش نېچە مملکتنى باستیریپ آلیب، اؤرتە آسیاگە هم یوریش ایتدی. مساگیتلر باشلیغی ملکہ توماریس، اؤز اولوسى، همده اؤرتە آسیا اولوسلرینی تۇلپ، باسقىنچیلرگە قرشى کورهشگە آتلنەدی.

باسقىنچیلر حکمرانی کوروش، مساگیتلرنینگ تینچ حیاتینی خطرگە سالەدی. باشده کوروش، ملکہ توماریس بیلن اویله نیش بهانه سیگە مساگیتلر قبیلهلرینی اؤزیگە قرهم قیلماقچی بۇلەدی؛ بیراق ملکہ توماریس اونینگ شوم نیتی نی بیلپ، بو ظالم و قانخور حکمران نینگ ایستەگینی قبول قیلەیدی. کوروش، اوروش یۇلیگە اؤتیب، شو یۇل بیلن اؤز ایستەگی گە ییتماقچی بۇلەدی. ملکہ توماریس، اوروش آلدینی آلیش اوچون کؤپ ایتیلەدی؛ بیراق کوروش کؤنمەى، اوروشماقچی بۇلەدی. توماریس ناچار بۇلیب، اؤز اولوسى و وطنیدن ددیل لیک بیلن دفاع گە تیارلنپ، یاوگە خطاب قیلیب آیتەدی:

"سېنینگ تینچلیک ایستمەگنینی ییز بیلردیک. اگر بیزنینگ مصلحتی میزگە قناعت قیلەى، مساگیتلر بیلن اوروشماقچی بۇلسنگ، آمودریاگە کؤپرېک قورهمن، دېب

آواره بۇلىب يورمه. بىز سېنگە خلل بېرمەي، دريادن اوچ كونلىك يۇل يىراقە كۇچىب كېتەمىز! سېن بېمىلال و دغدغەسىز دريادن اۋتەسن. كېين بىر - بىرىمىز بىلن يوزمە - يوز بۇلىب اوروشەمىز. بالفرض، اگر سېن، بىز بىلن دريا بۇيىدە اوروشماقچى بۇلسىڭ، اونى ھم بىزگە آيت. بىز اونگە ھم راضىمىز. فقط بىز بىلن نامردلىك اېتمەسىڭ، بۇلگنى."

ملكە تومارىس، مردانە اوروش باشلەدى؛ لېكن كوروش حىلە و نىرنگە باشلەب، اونىڭ اۋغلى "سېرگىنىس" باشچىلىقىدەگى بىر گروھ مساگىتلرنى مست قىلىپ، اسىر آلدى. تومارىس خانم، بونى اېشىتىپ، كوروشگە شونداق يىغام يىباردى:

"اې قانخور كوروش، قىلگن ايشىنىڭگە فخرلىنمە! سېن اۋغلىمنى يوزمە - يوز اوروشدە يېڭمەگەنسىڭ! اونى مكر و حىلە بىلن شراب اىچىرىپ، اوشلەگەنسىڭ! حاضر مېنىڭ نصيحتىمگە قولاغ سالىپ، اۋغلىمنى مېنگە تاپشېر و كېلگن يۇلىڭگە قىتىپ كېت! اگر بو سۇزلىرىمگە كىرمەسىڭ، سېنىڭ غلەموس اژدهانى قاندىن تۇيدىرەن دېب" خداگە آنت اىچەن.

كوروش، مساگىتلەر رھبرىنىڭ سۇزلىرىگە اعتناء قىلمەي، اوروشنى دوام بېردى. ملكە تومارىس رھبرىلىقىدە مساگىتلەر قىبىلەلرى اياوسىز قىتىق اوروشدىلەر. اونىڭ اردوسىنى يېڭىدىلەر و اۋزىنى اۋلدىردىلەر. خانم تومارىس، كوروشنىڭ باشىنى قاندىن تۇلە آلتىن لگن گە پىشىپ، ايتدى:

"اې نامرد، سېن اۋز صداقت و تۇغرىلىقىدىن، توزاققە توشگەن بىر اۋغىلنى مكر و فريب بىلن اۋلدىردىڭ؛ آنەنى اۋز بالەسىدىن ايسىرىپ، داغىگە كويدىردىڭ؛ سېن عمرىڭدە اوروشدىن و قان اىچىشدىن تۇيمەدىڭ! مېن، اۋز آنتىمنى عمل گە آشىرىپ، اېندى سېنى قاندىن تۇيغزدىم. آنەسىنى بالەسىدىن ايسىرىپ، باشقەلەر يورتىگە زۇر و جبر بىلن باستىرىپ كېلگەن قانخورنىڭ جىزاسى مەنە شو دىر."

اساسى توشونچە:

اۋز توپراغى و اېركىنلىگىدىن دفاع قىلىش ھەر بىر اۈلكە خلقىنىڭ مشروع ھقى دىر. بو درسە، انە شونداق بىر تارىخىي واقە بىان اېتىلگەن. اوندە، اوروش اىستەگەن ھكىمدارنى صلح و تىنچلىك اىستەگەن بىر ھكىمدار عىال، قىيغىرلىك و حىلەنى صداقت و تۇغرىلىك بىلن يېڭەدى.

فعاليتلار:

۱- درس متننى دقت بىلن جىم اۇقىپ، قويىدەگى سۇراقلارگە قىسقا جواب

بېرىنگلار:

- تومارىس كىم اېدى؟
- كوروش كىم اېدى؟
- كوروش نىمە مقصدە اوروشردى؟
- بو حماسەنىڭ اساسى مضمونى نىمە اېدى؟
- تومارىس اۋغلى نىڭ اتى نىمە اېدى؟
- او، قنداق كوروش قۇلىگە اسير بۇلدى؟
- اوروشنى كىم يوتدى؟
- تومارىس نىمە دەپ ئانت ايچدى؟
- تومارىس اۋز ئانتىنى قنداق عملگە ئشردى؟

۲- قويىدەگى سۇزلارنى سۇزلىك ياردىمىدە معنى قىلىپ، اولردن اوچ-تۇرتتەسىنى

مناسب جملەلردە ايشلەتىڭ:

قبىلە، كۆز قراچىغى، مساگىت، ھامانشى، باسقىنچى، قرەم، اىنتىلىش، خلل، يىراق، دغدغە، بالفرض، اعتناء، اياوسىز، توزاق

۳- اوچ كىشى نوبت بىلن توريپ، سۇزلارنىڭ معناسى و توزگن جملەسىنى

اۇقىسىن. باشقەلر او حقده فكر بىلدىرسىنلر.

۴- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقوۋچىلر، تومارىس حكاىەسى حقىدە فكر المشتىرسىن.

كېىن ھر قطاردن بىر كىشى نوبتدە توريپ، تومارىس حماسەسى نىڭ نتيجهسى بارەسىدە سۇزلەسىن.

اۋى ئايشىرىغى:

اېركىنلىك و تىنچلىك مھملىگى حقىدە بېش سطرلىك بىر متن يازىپ كېلتىرىڭ!

گرامر قاعده‌لری:

قوییده‌گی جمله‌لرگه توجه قیلینگ:

- هر کیم ایشله‌سه، تیشله‌یدی.
- هر نیمه قیلسنگ، وقتینگ ضایع بوله‌دی؛ اوزینگگه کبره‌ک نرسه‌نی قیل.
- بعضی وقت آدم بیرار ایش‌نی بيلمه‌ی قالدی و اونینگ وقتی اؤته‌دی.
- برچه ایش‌لرنی مصلحت بیلن قیلش کبره‌ک، مصلحت بیلن پیچیلگن تۇن، نې کیچیک بوله‌دی، نې اوزون.
- مېنگه بو ایشینگ بری بیر.
- بوگون بازارگه کیم کبتدی؟
- ترکیه گه کبتگن کیشی لر قیسی وقت کبله‌دیلر؟
- قنچه وقتدن بهری درس اؤقیسیز؟
- نېچینچی درسنى اؤقیگن سیز؟

سۇراق آماشلىرى و بېلگى لىش آماشلىرى:

نرسه، شخص، بېلگى و مقدار حقیده‌گی سۇراق‌نى بیلدیره‌دی. باشقه چه قیلیب ایتگنده سۇراق آماشلىرى آتلىر، صفتلر و روشلرگه، شونینگ دېک مقدار بیلدیروچی سۇزلر و سانلرگه نسبتاً، سۇراق‌نى افاده‌له‌یدی؛ مثلاً: سۇراق آماشلىرى، سان‌گه نسبتاً قوللنه‌دی.

بېلگى لىش آماشى:

نرسه یا که اونینگ بېلگى سینی جمع‌لب، یکه‌لب، اجره‌تیب کؤرسه‌تیش اوچون ایشله‌تيله‌دی، بری، برچه، بعضی، هرکیم، هر نیمه کبی آماش‌لر بېلگى لىش آماشلىرى حسابلنه‌دی.

قوییده‌گی جمله‌لرنی اؤقیب، سۇراق آماشلىرى و بېلگى لىش آماشلىرنی بېلگینگ:

آدمی جایزالخطا بؤلُمیش

بو خطا برچه غه روا بؤلُمیش

(نوایی)

- ھەر كىم سېنگە ايتسە عيىنىڭنى، سېن اوندىن مىتتار بۇل.
  - اسد آيى نىڭ نېچىنچى تارىخىدە استىلال بىرەمى بۇلەدى؟
  - قىچە وقتدىن بېرى آتە و آنەنگنى كۇرمەگن سىن؟
  - كىم بىلن مەكتەپ دەرس اۇقىسىن؟
  - مەھمانلار قىسى كون كېلىدۇ؟
  - اپرەتەل بىرچەدىن آلدىن طەھارت قىلىپ، نماز اۇقىمىن، كېيىن درىسلىرىمنى تەكرار
- اپتەمن.

فەالىتەر:

- ۱- گروپلەرگە بۆلىنىپ، سۇراق آماشلىرى و بېلگىلەش آماشلىرىنى انىقلاپچى تۇرت-
بېش جەملە تۈزىڭ.
- ۲- تۈزگن جەملەلەرنى ھەر گروپدىن بىر كىشى تۈزىپ، باشقەلەرگە اۇقىپ بېرسىن.
اېشىتىگنلەر تۇغرى و ناتۇغرىلىقى حەقىدە فەكر بىلدىرسىنلەر.
- ۳- قۇيىدەگى شەردە سۇراق آماشلىرى و بېلگىلەش آماشلىرىنى بېلگىلەپ
تۈلدىرىڭ:

- جەھاندە . . . . نى كىم كۇرسانگ طرىساز.
- اولوس خوشوقت و عالم عىش پرداز (حىدر خوارزمى)
- گل دورىدە ايچ بادەنى كىم عاقل اېمستور
- . . . . كە بوكون دىيادە ھوشيار تاپىلسە
- ياز بۇلدى كېرەك اول بت عيار تاپىلسە
- . . . . تاپىلور، بىزگە كېرەك يار تاپىلسە (لطفى ھەروى)

اۋى تاپشىرىغى:

سۇراق آماشلىرى و بېلگىلەش آماشلىرىنى انىقلاپچى بىرەر قىسقە شەرىا مەتن يازىپ
كېلتىرىڭ!

يېڭىرمە يېتېنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- طلا تېپە و اونىڭ تارىخى اثرلىرى بىلەن تانىشىش.
- ۲- تارىخ و تارىخى يادگارلىكلارنى اسرەش گە قىزىقىش.
- ۳- بۇلىش سىزلىك و (مىشترىك ۋىزىرلىرى) و اۋزلىك آماشلىرىنى توشونىپ، جملەلەردە كۆرستە و ايشلەتە آلىش.

سۇراقلار:

- ۱- اۋلەكمىز نىڭ تارىخى منطقەلەردىن يەنە بىرارتەسىنى آيتە آله سىز مى؟
- ۲- بو تارىخى منطقەلەردە قەندەى آبدەلر حاضىر گچە سقلەنىپ قالگن دىر؟

طلا تېپەنىڭ تارىخى اثرلىرى

سېيىملى اۋلەكمىز افغانستان جودە اېسكى تارىخ و مدنىتگە اېگە دىر. بو مدنىتىنى يەرەتلىشىدە، برچە قوم و اېلتلىرى نىڭ اولوشى بار.

اۋلەكمىز نىڭ جودە قدىمى و قىمتلى تارىخى يادگارلىكلەردىن بىرى "طلا تېپە" دن تاپىلگن خىلمە-خىل آلتىن بويوملر دىر. "طلا تېپە" جوزجان ولايتى مركزى شىرغان شەھرى نىڭ كون چىقر تمانىدە، قىرىب بېش كىلومتر اوزاقلىكدە جايلىگن. قدىمدن، آدملىر تېپەنىڭ اۋزى و تېگرەگىدن بعضى بىر آلتىن پرچەلر و بويوملر تاپىر اېكنلر. شونىڭ اۋچون، بو تېپە "طلا تېپە" آتى بىلەن مشهور بۇلگن.

ھجرى ۱۳۵۷-۱۳۵۸ يىللر دوامىدە، "طلا تېپە" دە بىر گروھ باستانشناسلر تمانىدن قازىشمە ايشلىرى آلىپ بارىلدى. قازىشمەلر نىتىجەسىدە تورىك سالالەسى كوشانىلرنىڭ شەھزادەلر و ملكەلەرگە تېگىشلى آلتىتە قېر كىشف اېتىلدى. بو ملكەلر جىسدى تورلى آلتىن تاقىنچاقلر و بېزەكلر بىلەن بىرگە كۆمىلگن اېكنلر.

آلتىتە قېرىدىن قۇلگە كېلگەن آلتىن بويۇملار سانى قىرىب ۲۴۰۰۰ تەگە يېتىشەدى. بويۇملار جودە اوستالىك بىلەن اۋتە ظريف، چىرايلى و نفيس يىلگەن. اولر چىرايلى بېلباغ، سىرغە، اوزىك، نى، شادەلر، بلداقلر، بىلرلىكلر و باشقە تورلى تاقىنچاقلر و بېزەكلردىن عبارت دىر. بويۇملارنىڭ كۆپلىرىدە ياقۇت، فىروزە، زمرد كى قىمتلى تاشلر ماھىرلىك بىلەن اۋرنەتىلگەن.

بويۇملار صنعتكار اجدادلرئىمىزنىڭ صنعتىنى اۋزىدە يىقال مجسمەلنئىرگەن. بولرىنىڭ گۈزەللىكى گە ھېچكىم بى تىفاوت قالە ائمەيدى.

"طالائىيە" دىن تاپىلگەن تارىخى اثرلرىنىڭ قىمتى بېقىاس دىر. اونى ھېچكىم مېلغ بىلەن اۋلچالەمەيدى. بو بويۇملر، اۋتمىش تارىخىمىز و مدنىتىمىزنىڭ يارقىن كۆزگۈسى صىقتىدە، اولرنى اۋرگنىش تانىشىمىزگە خىدمت قىلەدى.

"طلا تېپە" نىنگ ئلتىن بويوملىرىدىن بىر قىچە نىمۇنەلىرى امىرىكا، روسىيە ۋە اروپا مەملىكەتلىرى كۆرگەزمەلىرىدە نامايىشكە قۇيىلغان ۋە تماشچىلار ۋە عالملىرىنىڭ دىقتى ۋە تەسۋىنىنى ئۆزىگە تارتىغان. بۇ ئىشلار، ئۆلكەمىزنىڭ فخرى، ھەمدە ئۆتە قىممەتلىرى تارىخى ۋە فەھنىگى بايلىقى دىر.

اساسى توشونچە:

سېۋىملى ئۆلكەمىز ئېسكى تارىخ ۋە باي مەدەنىيەتكە ئېگە. ئونىڭ قەدىمى تارىخى يادگارلىقلاردىن بىرى تۈرك سالاھىسى كوشانىلار مەكەلىرىگە تېگىشلى دىر، جۇزجان ۋىلايىتىدەگى "طلا تېپە" دىن تاپىلغان ۲۴۰۰۰ تەگە يىقىن ئلتىن بويوملىرى ۋە تاقىنچاقلار دىر. بۇ يادگارلىقلار، ئۆلكەمىزنىڭ اولەن فەھنىگى بايلىقى ھەمدە تارىخى ھەيۋىتىنىڭ بېلگىسى دىر.

فعاليتلار:

- ۱- درس مەنبەسىنى ئۇقۇتقۇچىڭىز ئۇقى ياتىغاندا، ئونى دىقت بىلەن ئېشىتىڭىز ۋە قۇيىدەڭى سۇراقلىرىگە قىسقا جەۋاب بېرىڭىز:
  - طلا تېپە قە يېردە دېر؟
  - بو تېپەنى نېگە "طلا تېپە" دېگنلر؟
  - او يېردن نېمەلر كىشەپ ئېتىلگن؟
  - تاپىلگن بويۇملر سانى قنچە؟
  - بو تارىخى اثرلر قىسى سىلالەگە تېگىشلى؟
  - بىرارتەنگىز طلا تېپەدن تاپىلگن بويۇملر يا عكسىنى ئىلگىرى ھەم كۆرگن ئېدىڭىزمى؟ كۆرگنلردن بىر تەسى تۇرىپ سۆزلەسىن.
- ۲- درس مەنبەسىدىن ئوچتە ئالماشنى بېلگىلەپ، دىقتىڭىزگە يازىڭ. كېيىن ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تۇرىپ، يازغىنىنى ئۇقىسىن.
- ۳- بىر چوكىدە يانمە-يان ئولتۇرگنلر طلا تېپەنىڭ تارىخى حەقىدە فەكر ئىشتىرىپ، كېيىن ھەر قاتاردىن بىر كىشى باشقەلرگە فەكرىنى ئېتىپ بېرسىن.
- ۴- قۇيىدەڭى سۆزلەرنى مەنا قىلىپ، ئولردىن مەنسەب جەملە تۇزىڭ:
ئېلت، بويۇم، كۈن چىقىر، قازىشمە، كۆرگزمە
- ۵- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تۇرىپ، تۇزگن جەملەلرىنىڭ ئىكەتەسىنى ئۇقىسىن.
- ۶- املاء: ئۇقۇتقۇچى ئۇقىپ بېرەدىگن مەتنى تىنىش بېلگىلەرنى قۇيگن ھالدا ئانىق ۋە تۇغرى يازىڭ.

ئۆي تاپشۇرىقى:

ھەر كىم ئۆز ئايالە ئەزاسى ياردەمىدە "طلا تېپە" حەقىدە باشقە يىڭى مەلۇمات يا چىرايلى عەكس ۋە ئالبۇم تاپىپ، ھەمدە باشقە بىرەر تارىخى يادگارلىگىمىز حەقىدە مەلۇمات تۇپلەپ، يازىپ كېلتىرىڭ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنى اۋقىنىڭ و تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:

- ايدىن، بو رومالچەنى اۋزى تىككن.
  - هر كىم اۋز وطنىنى سېور.
  - بو ايشنى اكە- اوکە اۋزلىرى بجرىدىلر.
  - كىتابنى اۋزىم سېنگە كېلتىرەمن.
  - مېمانلەرنى اۋزىنىڭ كوتىب آل!
- يوقارىدەگى اۋزى، اۋز، اۋزلىرى، اۋزىم و اۋزىنىڭ سۆزلىرى "اۋزلىك آلامش" لرى دىر.
- اونىنىڭ تعريفى قويىدەگىچە:

اۋزلىك (شخصى) آلامشى:

نرسە- بويومنى انىقلىب يا كە تآكىدلىب كۆرسەتىش اوچون ايشلەتيلەدىگن "اۋز" سۆزى دىر. بو آلامش نرسە- بويومنىنىڭ شىخس گە خاسلىگىنى، تېگىشلىلىگىنى يا كە شىخسنىنىڭ اېگەلىگىنى بىلدىرەدى؛ مئاللىر: اۋز اوبى، اۋز اوکەسى و باشقەلر. اۋزلىك آلامشى اېگەلىك قۇشىمچەسىنى آلىب، اوچلە شىخسنىنىڭ بىرلىك و كۆپلىگىگە ايشلەتيلەدى و كىشىلىك آلامشلىرىگە مەناداش (مترادف) بۇلەدى: اۋزىم- مېن، اۋزىنىڭ- سېن، اۋزى- او، اۋزىمىز- بىز، اۋزىنگىز- سىز (سىزلىر)، اۋزلىرى- اولر.

قويىدەگى جملەلەرنى اۋقىنىڭ و تگىگە خط چىزىلگن سۆزلەرگە دقت قىلىنىڭ:

- جايزەنى ھېچ كىم يوتالمەدى.
  - شونچە حقدارلىگى بىلن ھم يولداش بىزدن ھېچ نىمەنى آلمەدى.
  - بو قىيىنچىلىكنى يېچىشدە ھېچ قىنداق يۇل قالمەدى.
  - بو اويىدە ھېچ نرسە يۇق اېكن.
  - بو اورىنىش لردن ھېچ بىر نرسە قۇلگە كېلمەدى.
  - مېن، سىزگە ھېچ قىنچە پول بېرالمەيمن.
- جملەلردەگى ھېچ نىمە، ھېچ قىنداق، ھېچكىم، ھېچ نرسە، ھېچ بىر و ھېچ قىنچە سۆزلەرنىڭ بىرچەسى بۇلىش سىزلىك آلامشلىرى دىر.

بۇلىش سىزلىك (مېھم) آلماشلىرى:

موجود بۇلمەگن نرسە، بېلگى و مقدارنى عموملاشتىرىپ بىلدىرەدىگن آلماشلار دىر. بولر اساساً "ھېچ" سۆزىنىڭ اۈزى و شو سۆزنىڭ بعضى سۇراق آلماشلىرىگە بىرىكىشىدىن حاصل قىلىنەدى. بو آلماشلار اېگەلىك و كىشىلىك قۇشىمچەلرى بىلن كېلەدى؛ مثاللار: ھېچ كىمنى كۆرمەدىم. ھېچ نېمەم يۇق. او يېردن ھېچ نرسە تاپىلمەدى و باشقىلار. "ھېچ" سۆزى يگە حالدە، كۆپىنچە فعللار آلدېگە كېلىپ، روش وظيفەسىنى بجرەدى؛ مثاللار: او ھېچ ايش قىلە آلمەدى؛ اولوغ بېگ ھېچ تۇختەمەي، كېتدى. "كىمسە" سۆزىنى ھم بۇلىش سىزلىك آلماشلىرى اۈرنىگە قۇللىش ممكن؛ مثال: بونى كىمسە (ھېچ كىم) بېلمىلىگى كېرەك.

فعالیتلار:

- ۱- درس متنىدىن بۇلىش سىزلىك آماشلىرىنى بېلگىلىگ.
- ۲- قويىدەگى جملەلەرنى تېگىشلى بۇلىش سىزلىك آماشلىرى بىلەن تۇگىلىگ:
  - اويگە بارىم، . . . . يۇق اېكن.
  - ايدىش بۇش، اوندە . . . . نرسە يۇق.
  - ايشنى بجرىشدە . . . . يۇل قالمەدى، دېنگ!
- ۳- ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تاختەگە بارىپ، تۇگىلەگەن جملەسىنى يازسىن و باشقەلەر او حقەدە فكر بىلدىرسىن.
- ۴- بىر چوكىدە يانمە-يان اۇلتىرگەن اۇقۇچىلار بىرگەلشىپ، درس متنىدىن اۇزلىك آماشىنى تاپىپ، كىتابچەلەرگە كۇچىرسىنلار.
- ۵- اۇزىم و اۇزىنگ آماشلىرىنى مناسب جملەلەردە ايشلەتىنگ، كېيىن ھەر قاتاردىن بىر كىشى نوبەت بىلەن تورىپ، تۇزگەن جملەسىنى اۇقىسىن.
- ۶- قويىدەگى متنىدىن اۇزلىك و بۇلىش سىزلىك آماشلىرىنى ايرى-ايرى كۇرسەتىنگ:

"سېن ھېچ نىمە قىلمەدى تور. اېرتەگە اۇزىم بارەمن. اوشندە اۇزىمىز بىرگەلشىپ، بىرار يۇل تاپرىمىز. ھېچ قندەدى چارە يۇق اېكن، دېمە اۇزىنگى قىينەمە."
- ۷- صنفدە بىر كىشى تورىپ، اۇزلىك آماشلىرى و يەنە بىر كىشى بۇلىش سىزلىك آماشلىرىنى كىتابچەسىدىن اۇقىسىن.

اوى ئايشىرىغى:

تۇرت- بىش سطرلىك بىر متندە، اۇزلىك و بۇلىش سىزلىك آماشلىرىنى ايشلەتىپ كېلتىرىنگ!

يىگىرمە سگىزىنچى درس

ھدفلىرى:

- ۱- ساغلىك مەھملىگىنى توشۇنىپ، اونى سقلش اوچون مناسب شرايط يەرەتەشگە ايتىلىش.
- ۲- گمان الماشلىرىنى بىلىپ، جملەلردە بەلگىلىپ، ايشلەتە آلىش.

سۇراقلىرى:

- ۱- ساغلىكنى قىندەي قىلىپ سقلەي سىز؟
- ۲- كىسل بۇلمىسلىك اوچون نىمە قىلىش كېرەك؟

ساغلام ىشش

ساغلىق الله ﷻ نىنگ نەمتلىرىدىن بىرى دىر. ساغلىقنى سقلش، بىرىنچىدە عايلەدىن باشلەنەدى. ھەر بىر كىشى اۋزى و عايلەسى نىنگ ساغلام ىشەشىنى اىستەسە، بىرىنچىدىن اۋى-جايى، حوبىلىسى، مەكتەب و اىشخانەسى، كوچە و شەھرى، قالە بېرسە، اۋز اۋلكەسىنى پاك اسرەشى لازم. اگر ھەر بىر عايلە اۋز تېگرەك- تاشى و مەھىطىنى پاك اسرەسە، مەھلە، شەھەر و بۇتون يورتى پاك بۇلەدى. نەتىجە دە، ساغلام مەھىط يەرەتەلەدى.

بوندە محیط نى كۆركەملىتىرىش نىنگ ھەم ئىلچىدە ئاۋرنى بار. شۇنىڭ ئۈچۈن،
تورلى كۆچتەر، درختلار ۋە ئۆسۈملۈكلەرنى ئېچىش كېرەك؛ چۈنكى، درختلار ۋە ئۆسۈملۈكلەر
ھۈنەر تازەلەيدى ۋە زىررىلى گازلارنى يۇقاتىدۇ. ساغلىق ئۈچۈن تورلى جىسمانى ۋە روزگار
ئىشلىرى ھەم بىر ئىنساننى قورچ ۋە چىدەملى قىلەيدۇ.

بۇلاردىن ئىللاھ ۋەزىش بىرچە ئادەملەر، ئىنقىسە ياشلىرىگە كۆپراق زىررە دىر. بىر ئىنساننى،
تورلى كىسلىكلەر، ئىنقىسە ئارتىقچە ياغ ۋە سېمىرىش دىن سىقلەيدۇ.

ساغلىقنى سىقلۇش، ھەمدە ساغلام يىشىش ئۈچۈن مۇناسىب ۋە يىخشى يېمەك ھەم
كېرەك دىر. تورلى ۋىتامىنلار، مەدەنى مادەلەر، پروتىنلارگە باي بۇلغان يېمەكلەر، كۆكتەر، دان
ۋە سۈت مەھسۇلاتىدىن پايدەلەنماق ھەر بىر كىشىگە زىررە دىر. بىراق بۇلارنىڭ ئايرىملىرىنى
ئىنقىسە مېۋەلەر ۋە كۆكتەلەرنى ئىستىمال قىلىش دىن ئالدىن زىررىلى مىكروبلارنى ئۆلدۈرەلەيدىغان
پىتاس، كلورىن ۋە تۇز كىي مادەلەر بىلەن يىخشى يۈۈش كېرەك.

ئۇندىن تىشقىرى، بالەلەر تورلى كىسلىكلەرگە يۇلىقمىسلىكلارنى ئۈچۈن، ئۇلارنى ئۆز
ۋاقتىدە ۋاكسىن ئېتتىرىش كېرەك. ۋاكسىن، بالەلەرنى كۆك يۇتۇل، قىزە مۇغ، سىل
(تۈرۈكلۈز)، فلىج، چىچەك ۋە شۇنىڭغا ئۇخشىش كىسلىكلەردىن قۇتقۇرەيدۇ.

دېمەك، بىز ساغلىق مەسلىسى قىچەلىك ئاممىتگە ئېگە بۇلغانلىقىنى نەزەردە
تۇتۇپ، ئۇنىڭغا مۇناسىب شەرتلەرنى يەتتىش زىررە ئۇنى سىقلۇش ھەر قەندەي ئامكانىتلەردىن
پايدەلەنشىمىز كېرەك. نېگە ساغلام مەھسۇلات ساغلام يىشىش ھەر بىر كىشىنىڭ مەسلىم
ھەقى دىر ۋە ساغلام مەھسۇلات ساغلىق نەمىتى مىسەر بۇلەلەيدۇ.

اساسى توشونچە:

ساغلىك، تىرىكلىك نىنگ كۈتۈنمى دىر. اونى سقلىش اوچون ھىر قىنداق امكانىت لىردىن فايدەلىنىش كېرەك. ساغلىكنى سقلىش اوچون، ىشش يېرلرنى پاك اسرەش، تورلى مېوھلر و كۆكتلرنى پاكىزەلب يېماق ضرور دىر.

فعاليتلار:

- ۱- درسنى جىم اۇقىب، قويدەگى سۇراقلارگە قىسقىچە جواب بېرىنگ:
  - ساغلىك اوچون نىمەلر فايدەلى دىر؟
  - وىتامىنلر قىسى نرسەلردە تاپىلەدى؟
  - كۆچت و درخت اېكىش نىنگ نىمە فايدەسى بار؟
  - واكسىن، بالەلرنى قىسى كىسلىك لىردىن اسرەيدى؟
  - بىز، نىمە اوچون كىسل بۇلەمىز؟
  - ورزش و جىسمانى اىشلر ساغلىك اوچون قىندەى فايدە بېرەدى؟
  - مېوھ و كۆكتلرنى نىمەلر بىلن يوويش كېرەك؟
- ۲- يانمە-يان اۋلتىرگن اۋقووچىلر، بىرگەلىكدە، ساغلام ىشش اوچون بىرار يۇل-يۇرىق يا ضرور يېمك-اچمكىنى اۋىلب، كىتابچەلرگە يازسىنلر.
- ۳- ھىر قىطاردىن بىر كىشى نوبىت بىلن تورىب، يازگن نرسەسىنى اۋقىسىن.
- ۴- قويدەگى سۇزلرنى معنا قىلىپ، اولرنى جىملەلردە اىشلەتىنگ:
ساغلام، حىيات كېچىرىش، كۆركم، مىھىط، بىرلىشگن مىلتلر، شغللىنماق، پىئاس، كلورىن، يۇلىقماق
- ۵- املاء: اۋقیتوۋچىنىگىز اۋقىيدىگن مىتنى تىنىش بېلگىلرنى قۇللەگن حالدە، تۇلىق و توزوك يازىنگ!

گرامر قاعدەلىرى:

قويىدەگى جملەلەرنىڭ تەڭرىگە خەت يېزىلغان سۆزلەرگە دىققەت قىلىڭ:

- اېشىكىنى تەڭرىگە كىم دىر؟
  - اونىڭ بىر كەڭلىشىگە، يەنى بۇلاردى.
  - كەڭلىش قىلىش ئادەتلىرىنىڭ ھالىنى سۆزلەپ بېرىش كىشى يۇق!
  - ئۆلگەن بولغان يەنى ئىشلەرنىڭ قەيىرىدىن ئات توتەي؟
- يوقارىدەگى تەڭرىگە خەت يېزىلغان سۆزلەر "گەن ئالماش" لرى دېر. گەن ئالماشى قويىدەگىچە تەرىپلەندى:

گەن ئالماشى:

سۆزلەشچە گەن ئالماش نامەلۇم بولغان پەيدە ياكە بېلگىنى كۆرسىتىشچە سۆز، گەن ئالماشلىرى، دىر و الە، او، ار، ان كىيى غەنىرلەر قۇشلىشىشچە ئارقەلى يەسلەندى. كىم دىر، نىمە دىر، بىران (بىرار)، بىراو، فلان، فلانچى، بىراز، الە كىم، نەسلەر: بەئزى بىر، قىيى بىر كىيى سۆزلەر، گەن ئالماشلىرىگە كىرەندى.

فەئالىتلەر:

- ۱- قويىدەگى جملەلەردە "گەن ئالماش" لرىنى كۆرسەتەيلى:
  - مەن كۆپ يۇل يورىي، بىراز چىرىپ قالدىم.
  - بو ايشىنى بىرەندىگەن بىرار كىشى بارمى؟
  - تورغون ئالەقچان بىزنى اونوتوب قۇيىغان اېكن.
  - بويۇك سىمالرىمىزدىن بىرارتەسىنى ئات توتە ئالەسىزمى؟
- ۲- بېش كىشى نوبتدە تورىي، ھەيىرى بىر جملەدە "گەن ئالماشى" نى ايشلەتەيلى ايتىيىن.
- ۳- قويىدەگى بۇش يەرلەرنى مەنسەب "گەن ئالماشى" بىلەن تۇلدۇرەيلى:
  - ... نىنگە مەلىگە تەڭمە!
  - بوگون ... مەنى ايتەرىي كېلگەن اېمىش.

- وقتىنىڭ بۇلۇسە ... مېنى كۈتىپ تور!

- مېھمانلار ... كېلىپ بۇلدىلار.

۴- تۇرت كىشى نوبت بىلەن توڭلەگەن جەملەلەردىن بىر جەملەسىنى ئوقۇيىن. باشقىلار
اونىڭ تۇغرى يا ئاتۇغرىلىكى حەقەدە فەكر بىلدىرىسىنلار.

۵- بەزى بىر، بىران كىشى، كىم دەر، آلاشلارنى مەنسەب جەملەلەردە ايشلەتىنە.

۶- ايككى كىشى نوبت بىلەن تەختەگە بارىپ، تۈزگەن جەملەلەرنى يازسىن، باشقىلار او
هەقەدە فەكر بىلدىرىسىنلار.

اوى ئاپشورىغى:

درس مەتنى دەگى گەمان آلاشلىرىنى كەتەپچەلەرنىڭىزگە كۈچىرىپ، ھەمدە تۇرتتە گەمان
آلاشىنى ئۆز اەتیارىڭىز بىلەن تەنلە، جەملە تۈزەتىپ كەلتىرىنە!

يېتىنچى صنف درس سۆزلىگى

- **انترنيت:** تورلى كمپيوترلرنى بىر- بىرىگە باغلاش، تورلى معلوماتلرنى بېرىش، خلق ارا كمپيوتر
- **اهمال:** سەل انگارلىك، كۈتاهلىك
- **اۋتكىر ذهن:** تىز ھوش
- **اۋتكىر:** يىخشى كېسەلدىگن، كېسكىر، تېغى تىز
- **اوتە:** جودە كۆپ، حددن تىشقىرى
- **اوزولوكسىز:** كېتمە- كېت
- **اۋقوۋچى:** شاگرد
- **اۋلكە:** يورت، وطن، مملەكەت
- **اولكن:** اولوغ، اهمىتى كىچىك، بىوك
- **اوكسىنماق:** خەفە بۇلماق، غەم چىقماق، افسوسلىنماق
- **اوندەماق:** دعوت قىلماق، بويۇرماق، بىرار ايش و
- **اۋسماق:** كۆكرىپ، اۋسىپ، توپراق يوزىگە چىقماق
- **اونەماق:** رازى بۇلماق، كۈنماق، قبول قىلماق
- **اويغاق:** اولخەلەگن، اويغانگن، ھوشيار، سىزگىر
- **اياۋسىز:** رەھىمسىز
- **ايجاد:** يەرتىش
- **ايراق:** بىراق، اوزاق
- **اېرىشماق:** قۇلگە كىرىتماق، يېتماق، موفىق بۇلماق
- **ايتار:** فداكارلىك
- **اېرك:** آزادلىك
- **اېركىنلىك:** آزادلىك، مستقىللىك
- **ايزچىل:** بىر معياردە، بىر يۈنەلەشكە، منظم، تدرىجى، دوام اېتەدىگن
- **اىستىك:** بىرار نەرسەنى قۇلگە كىرىتىش يا
- **بىرىش:** گە بۇلگن خواھىش، مىل، آرزو
- **اېسدەلىك:** اېسدە سقلنگن، اېسدە سقلش اوچون
- **يازىپ:** قۇيىلگن خاطر، يادگار
- **ايشان:** عالمەر و روحانىگە احترام قىلىش سۆز، اوچىنچى حرمتلى شىخى الماشى
- **اېكىن زار:** كىشت زار، مزرعە، اېكىن، كىشت
- **اېل:** معلوم يورت منسوب اھالى، اولوس، رام، اھلى،
- **اېلت:** تېرە، قوم، طايفە

- **آبادان:** آبادلىك، كۆپ كۆركم
- **اتاقلى:** بىرار ساحەدە آت چىقارگن، مشهور، معروف كىشى
- **آچىق:** صفا، يايىلمەگن، محكم قىلىنمەگن
- **آخوند:** مدرس، ملا، مسجددە بالەلەرگە دىننى
- **اۋقېتەدىگن معلم**
- **آرتىق - آرتۇق:** آشىق، كۆپ، حددن تىشقىرى
- **آرمان:** ارمان، اميد
- **آشيان:** اويە، اين
- **آغو:** زەر
- **آق:** گۈنگىل، تۇغرى يورەك
- **آلتىن:** طلا، زر
- **آلتىن لىگن:** طلا، زردن تۈزەلگن ايدىش
- **آنك:** كىشىنىڭ فكىرش قابىلىتى، عقل، ادراك
- **انتوگرافىك:** طايفە و اورۇغلارنىڭ احوالىگە
- **تېگىشلى بىلىم و انتوگرافى:** نژاد شناسلىك
- **احكام:** فرمان، حكم، امر
- **اختراع:** يىڭى نەرسە يەرتىش، خاۋىرگچە مىثل
- **بۇلمەگن نەرسە**
- **اختلاف:** قارشىلىك، كېلىشمەسلىك، ضدىت، فرق
- **ادارە:** باشقۇرۇش، يۈلگە سالىش
- **ارادەتمند:** مخلص، اردتلى
- **ارداقلەماق:** تربىلەش، غمخوارلىك، حرمت و احترام قىلىش
- **استعداد:** لياقت، قابىلىت
- **اطوار:** يۇرىقلار، طرىقەلەر، روشلەر، عادت، قىلىق
- **اعتناء:** تۈجە، پروا، دقت
- **اغبار:** بېگانەلەر، ياتلار، باشقەلەر،
- **اقوال:** سۆزلەر، قوللار
- **الكترونىك ماشىن:** الکترونىك بىلىم و تخنىكى
- **اساسىدە تۈزىلگن و برق بىلە ایشلەيدىگن ماشىن**
- **الداقچى:** فرېگىر، يالغانچى
- **اولمپىك:** سپورت كمىتەسى
- **الهام:** يورەككە تىشلىش، تلقتىن قىلىش

- **ايلغار:** پيشقدم، آلدىنگى صفده باروۋچى
- **ايمان:** امان بۇلماق، خاطر جمعلىك، خوفسىزلىك
- **اينتىلىش:** برار مقصد اوچون حركت قىلماق
- **اينتىلماق:** كوشش قىلماق، حركت قىلماق،
اورىنماق، تالاشماق
- **اپنه گه:** دايه، باشقه بىراونىنگ باله سىنى باقىب
پرورش قىلەدىگن خاتىن
- **باتور:** جسور، قورقمس
- **باسقىچ:** زىنه نىنگ، شاتى نىنگ هر بير پاغانه سى،
مرحله، پاغانه، پله
- **باسقىن:** هجوم، باستىريب كېلىش، شىبخون
- **باسقىنچى:** شىبخون اوروچى
- **باش:** باشقداقلىك، خودسزلىك، اۈز باشىمچەلىك
- **باشقروو:** اداره، مديريت
- **بجرماق:** عمل گه آشىرماق، اجرا قىلماق، انجام
بېرماق
- **بدعت:** سابقه سى بۇلمەگن، يىنگى تاپىلگن دىنى،
عرف و عادتلر گه تۇغرى كېلمەيدىگن ايش يا نرسە
- **بدىعى:** هنرى، يىنگى و تازه خصوصيت گه اېگە
- **برالله:** آشكار، آچىقچەسىگە
- **برقع:** چادر، حجاب
- **بورچ:** وظيفه، مسووليت، وجيبه
- **بويوك:** كته، حرمتلى، اولوغ
- **بولوم:** تىرىك چىلىك و روزگاردە كېرەك بۇلەدىگن
هر بير نرسە، اشيا و اسباب
- **بىراق:** تېنگ حقولى گپ بۇلكلرى يا گپلرنى ضدلاو
يۇلى بىلن باغلىدى، اما، لېكن
- **بىرلىشگن:** بىر بۇلگن، متحد
- **بېكە:** ملكه، پادشاه نىنگ خاتىنى، بېك نىنگ خاتىنى
- **بىلىش:** بىلماق
- **پتاس:** مىكروبلرنى اۈلدېرەدىگن كىمىياوى ماده
- **تاغ:** يېر سطحى نىنگ تېكىسلىككە نسبتاً بلند
- **تاقىنچاق:** اۈزوك، سىرغە، بىلك اۈزوك كىبى زىنت
بويوملرى
- **تالىقتىرماق:** چرچەماق، هارىماق
- **تانيقلى:** دانگ ترەتگن، مشهور معروف ناملار
- **تجاوزچى:** جسمى يا معنوى جەتەن بىر كىمسەگە
هجوم قىلەدىگن.

- **تحفه:** هديه، سوغات، ارمغان
- **تحقيق:** تېكىشپىش، سۇرىشتىرىش، انىقلاش
- **ترەتگن:** نشر قىلگن
- **تصميم:** بىر ايش گە ارادە قىلىش، مستحكم ارادە
بىلن بىر ايش نىنگ بجرىش گە كىرىش
- **تطبيق:** برابر قىلىش، ايگى نرسەنى بىر- بىرى بىلن
برابرلاش
- **تنقيد:** يخشى- يمان گە اجرەتېش، سرەلش، نقد،
كم چىلىكلر يا خطالارنى آيتېش
- **توتقونلشماق:** توتقون، حالت، اسارت
- **تورلى:** هر رقم، بىر- بىرىگە اۈخشمەيدىگن
- **توزاق:** قوش توتېش اوچون قىلدن يسلەيدىگن
سىرتقماقلى ماسلمە، دام
- **توزوك:** قانون، قاعده، كمچىلىگى يۇق تۇغرى
- **توستىدن:** بىردن كوتىلمەگن، ناگهان، يۈزەسىدن،
ظاهراً
- **توغىلگىنى بىلن اق:** توغىلگن زمان، توغىلگن
پىتىدە
- **تۇق:** قارنى تۇيگن، كامل، محتاجلىگى بۇلمەگن
باى كېشى، رنگى قراگە مايىل، قويۇق، تىرە- مىل، تۇق
رنگ
- **تۈكىن:** مۇل، فراوان
- **تۈكىن- ساجىن:** كۈپلىك و فراوانلىك
- **تۇلىق:** تۇلگن، تۇلدېرىلگن، تۇلە
- **تۇنماق:** درخشش،
- **تويغۇ:** تشقى تائىرنى سىزىش، حس اېتىش، قبول
قىلىپ آلىش قابىلىتى، احساس
- **تۇيۇملى:** وىتامىن و بدن اوستىگە فايدهلى بۇلگن
باشقه مادەلردن باى يېمك
- **تىكانتو:** تىكان زار
- **تېگىشلى:** قرەشلى، باغلىق، مربوط، علاقەلى
- **تېنگ:** اۈلچمى، حجمى، كته كىچىكلىگى، سانى
وشوكى جەتلەردن اۈخشش و برابر
- **تىنىمسىز:** تىنىم بىلمەيدىگن، بېكار و تىنچ
تورالىمىدىگن، حركتچىن
- **ثمر:** حاصل، مېو، بىرار ايش محتىدن كېلەدىگن
نتىجە
- **جامعه:** بىرگروە مردم، بىر تودە كىشىلر

- **جدل:** تارتىشوو، نزاغ، خصومت
- **جزا:** بىر عمل يا صادر بۇلگن ايش اوچون بىرىلەيدىگن تىببە
- **جىم-جىرىت:** خاموش، آرام، ھېچ قندەي سېس بۆلمەگن حالت
- **چاشنى:** مزە، شىرنىلىك
- **چمىرچىس:** محكم، ياپىشىگن، اوزىلمەيدىگن
- **چۇت:** محاسبەدە قۇللەندىگن، دانەلەرىنى سۈرىپ قۇشۇش يا اجرەتەش عملى بىرىلەيدىگن اسباب
- **چۈچۈك:** شىرىن، تاتلى، مزەلى
- **چىچىكتۇ:** گل زار
- **حامى:** حمايە اېتووچى، ياردەم بېرووچى
- **حجم:** بىرەر نىرسەنىڭ بۈيى، اين و بلندلىگى جەھتەن كتە كىچىكلىگى، فسادە اېگىللىك تورگن اۈرنى، ھەندسەدە نىرسەلەرنىڭ اوزونلىك، بلندلىك و اينى
- **حراست:** پاسبانلىك، قۇرىقلش، اسرەش، محافظت
- **حرص:** بىرەر نىرسەگە بۇلگن كوچلى اىستىك، دىدەن كۇپراق ميل و اىستىك
- **حریت:** آزادلىك، اېركىنلىك
- **حريص:** بىرەر نىرسەگە كۇپ مشتاق، آچكۇز، غلەمۇس
- **حساس:** نىرسە، حادثە ماھىيىتىنى تېز و تۇغرى حس اېتووچى، ذھنى اۋتكىر، سېزگىر
- **حمايت:** بىرايشە ياردەم بېرىش
- **حميدە:** قبول قىلىنلىرى، يىخشى، اېزگو، نىكو
- **حيات كېچىرىش:** حيات اۋتكىزىش، يىشش، تىرىكچىلىك قىلماق
- **خالصە:** خالص، خاصە، بى-آلايش، دولتگە تعلق بار ملك
- **حصە قۇشماق:** سېم قۇشماق، اشتراك اېتماق
- **حيرت:** حيران بۇلىش، تعجبە قالىش عجبەلەنىش، تعجب، حيرانلىك
- **خېط:** خطا، سھو
- **خدنگ:** اۋق، تىر
- **خصوصيت:** بىرەر كېمەسە يا نىرسەنىڭ اۋزىگە خاص، باشقەلەردىن اجرەلىپ تۈرەيدىگن تمانى
- **خلق ارا:** خەلقلەر اۋرتەسىدەگى مناسبتلەرگە عايد، بىنالمىلى

- **خلە خوت:** اخلاق، مزاحمت
- **دانگ:** شەھەر، داوروق، آت آوازە
- **دستور:** قاعدە و قانون، آيين وروش، فرمان، بويروق
- **درفشان:** در و جواھر ساچىوچى
- **دروغ:** يلغان
- **دسپلىن:** نظم، ترتيب
- **دغدغە:** تشويش، نگرانلىك
- **ددىل:** قۇرقىمس، جراتلى، باتىر
- **ذمە:** كېمەسەنىڭ بۇيىدەگى، اوستىدەگى ايش، وظيفە، بورچ
- **رحمت للعالمين:** عالمگە مەھربان، بىرچە مخلوقاتگە مەھربان
- **رسالە:** معين بىر موضوعنى يارىتىشگە بغيشلانگن اثر، كىتابدىن جىمى كىچىك، يازوو.
- **رعایت:** حامىلىك، مدد، خوف، خط يا ھجومدىن سىقلش، محافظە، مدافە
- **روایت:** بىراونىڭ گېنى، سۆزىنى نىقل قىلىش، حكاية، نىقل
- **رياضت:** نفس تەھذىبى و يىخشى اخلاق كىسبى اوچون رىج چىكىش، قىينچىلىككە چىدىش، تفكر، عبادت، گۇشە نىشىنلىك، پىرھىزگارلىك اختيار قىلىش
- **زىور:** تاقىنچاقلار (گنە)
- **ژورنالست:** عامە خەبەر يا رسالەلەر ايشلاوچىسى
- **ژانر:** نوع، قسم، تور، قالب
- **سالىق:** معلوم تىرتىدە اھالىدىن دولت فايەدەسىگە آلىنە دىگن پول، مالىە
- **ساغلام:** دىردەن، كىسلىكدىن فارغ، ساغ-سلامت
- **ساوغە:** تحفە، ھدىە
- **سپرگنىس:** ملكە تومارىسنىڭ اۋغلى
- **سرای:** خان، امير، پادشاھلەرنىڭ دائىمى يىشەيدىگن حىشمىلى كتە بناسى، قصر، دربار
- **سنتى:** قىدىمى نىرسەلەرگە كۇپ بېرىلگن يا پىرولىك قىلەيدىگن
- **سنتقى-سنتقى:** بېكار-بېكار، بېھودە
- **سواد:** قرەلىك
- **سوژه:** موضوع، زمينە، مضمون، مېحت
- **سۇلىم:** ياقىملى، گۈزەل، كىشىنى اۋزىگە تارتەيدىگن، طناز

- **سۇنماق:** يانمى، ياروغلېك بېرمى قۇيماق، اۇچماق
- **سېۋىملى:** سېۋىكىلى، سۈيۈكلى، كۈنگىلگە ياقەدىگن
- **سېھل ممتنع:** قولاق سالىش گە آسان و ايتگن گە قىين بۇلگن نرسە
- **سىيارە:** قوياش اطرافىدە ايلنوۋچى و اوندىن نور آلوۋچى سماۋى جىسم
- **سىپر:** يورماق، قدم اورماق، تماشا قىلىپ يورماق
- **سىز:** اۋزىدىن كىشىگە، عومما ھەر قندەى شىخس گە نىسبەتاً حرمت بىلدۈرۈچى خطاب سۆزى، كۈيلىك آلماشى
- **سىناۋ:** سىنەماق فىلى نىنگ ايش اتى، مھارتنى انىقلىش اوچون اۋتكۈزىلەدىگن تېكىشرو، امتحان، تجربە
- **سىزىلرلى:** حس بۇلەدىگن
- **سىنچىكاۋ:** كىچىكاۋ
- **سىما:** تشقى قىافە، چەرە، يۈزەتمثال
- **سېن:** ايكىنچى شىخس كىشىلىك آلماشى، نطق قرەتلىگن شىخسنى بىلدۈرەدى، اۋزىدىن كىچىك، يقين كىشىگە مارجەتدە ايشلەتەلەدى
- **سىنگرى:** اۋخشش، مثل
- **شاشىلىپ:** تېزلىك بىلن
- **شاھانە:** پادشاھلر گە خاص، شاھلر گە بۇلەدىگن عالى درجەدەگى، اېنگ يىخشى
- **شرف:** بۈيۈكلىك، يۈكسكلىك
- **شربعت:** ۱. تۇغرى يۇل، حق و دىن يۇلى، ۲. اسلام دىنى نىنگ قران اساسىدە ايشلپ چىقىلگن قانون - قاعدەلرى
- **شغللنماق:** بىرار ايش بىلن مشغول بۇلماق، بىر ايش قىلماق
- **شمس انور:** ياروغ قوياش
- **شېھكار:** شاھكار، اېنگ يۈكسك ايش
- **شېھامت:** باتىرلىك، جسورلىك، قۇرقمىسلىك
- **صحافى:** كىتابنى جلد و مقوالش
- **صدمە:** آسىب، رنج، ضرر
- **صلاحيت:** معلوم بىر ايش گە ارەلشش يا قىلىش گە حقى بۇلىش
- **صنم:** تاشدن، ياغاچدن يا تېمىردن انسان قىافەسىدە يىسلگن ھىكل، بت

- **طاغوت:** خدانىنگ بويروغىدىن باش تارتەدىگن اۋجر كىشى، تجاوزكار
- **طبابت:** كسل لرنى دولاش
- **طرب:** خوشلىك، قىزىق بىلن چۈچىلىش
- **طرفە:** عجبىب، حىرت آور
- **طرىق:** اصول، يۇل، طرز
- **طفيل:** سىب، سىبلى
- **طمع:** بىراودن بىر نرسە كۈتىش نىمە دىر اوندىرىش حسى، بىراودن اۋلجە آلىش گە ايتىلىش، حرص
- **طنز:** ناز قىلىش، استىھزا و يا كۈلگى يۇلى بىلن بىر موضوعنى چىرايلى قىلىپ ايتىش، ادبى تورلرنىنگ بىر تورى
- **عاطفى:** مېھربانلىك، شىفقتلىك
- **عايد:** تېگىشلى، مربوط، داير
- **عطىە:** بىراوگە بىغىشلەدىگن نرسە، بېرىش
- **عظىمتلى:** شوكتلى، بىۈك
- **عمارىت:** قورىش، آباد قىلىش، بنا، اوى
- **عمر يۇلداش:** ھمسر، زوج، اېر، خاتىن
- **عنعنۋى:** رسم، عادت بۇلىپ قالگن
- **عيان:** آشكار، آچىق، معلوم
- **غل و زنجىر:** بندىلرنىنگ قۇل و اياقلىرىگە سالىنەدىگن اوسكونە
- **فضا:** ساحە، كېنگ يېر، اوى صحنى، آسمان، كاينات
- **فقە:** دىن، شرىعت قانونلرى حقىدەگى علم
- **فلسفە:** حكمت، دانالىك
- **قالب:** قويمە شكل بىروۋچى ماسلمە
- **قارىشمە:** ارەلشتىرىش، قارىشتىرىش نتيجهسىدە حاصل بۇلگن مادە
- **قالاقلېك:** ترقياتدن آرقەدە قالگنلېك، اونچەلىك ترقى اېتمەگن حالت
- **قالە بىرسە:** بوندن علاوه، بوندن تشقىرى
- **قبىلە:** قرىنداشلىك، مناسبتلىرى، عرف و عادت، تىل و ساحە جھەتدن اۋز ارا باغلنگن كىشىلر، طايفە، گروه
- **قتىق قۇللىك:** محكم قۇللىك، سخت گىرلىك، انضباطلى
- **قرشىلىش:** استىقبال، ضدىت، ناراضىلىك، اعتراض

- **قرەشلى:** تېگىشلى، قرەيدىگن، مربوط
- **قرەم:** اختىيارى، صلاحىتى اۆزىدە بۆلمەگن، تابع
- **قريحە:** شعر و كىتابدە بۆلگن طبع، ذوق و طبيعى كۆچ و استعداد
- **قشر:** قايىق، قىلم
- **قلندر:** فانى دنيان واز كېچگن، ترك دنيا قىلگن كىشى، درويش
- **قناعت:** آرگە يا بارىگە كۈنىش
- **قۇپارماق:** بوزماق، اۆزىب آلماق، كۈچىرىپ آلىش
- **قوت:** طعام يېگۈلىك
- **قوجاق:** قۇيىن، آغوش
- **قورال:** اسلحه
- **قوروق:** سووى يا نىمى بۆلمەگن، سووىنى يا نىمىنى آرگىنە يا بوتونلەلى يۇقتماق
- **قۇشنى:** ھىمىسايە
- **قۇنماق:** اوچىشدىن تۇختىب يېرگە يا يىرار نرسەگە اۆلتىرماق
- **قۇياش:** آفتاب، كۈن، گۈنۈش
- **قىر:** تراشله
- **قىرماق:** تراشله ماق، يىر باشدىن اۆلدېرماق
- **قىزغىنىش:** رشك قىلماق، حسادت قىلماق
- **قىزىل:** قان رنكىدەگى، قىزىق، آل
- **قىش:** يىلنىڭ كۈزدىن كېيىن كېلەدىگن ساووق فصلى
- **قىغولى:** ۱. باشىگە مصىبىت توشىگن، قىغۇ تارتەياتىگن ۲. الملى، مصىبىتلى ۳. يمان و آغىر حال
- **قىغۇ:** كلفت، الم، غم، غصه، درد
- **قىنە ماق:** جۇش اورماق
- **كاشف:** آشكار قىلووچى، آچووچى، كشف قىلووچى
- **كرم:** بويوكلىك، جوان مردلىك، سخاوت
- **كلورين:** كىمىياوى مادە
- **كۈچ:** قوت، زۇر، قدرت
- **كۈزگزمە:** كۈرىش، تماشاقىلىش اوچون قۇيىلگن نرسەلر و شو نرسەلر، نمايشگاه
- **كۈزكم:** تشقى كۈرىنىشى، چىرايلى، گۈزەل
- **كورەش:** ۱. مبارزە، ۲. پهلوانلىك
- **كۈزقراچىغى:** كۈزنى قراسى، مردمك
- **كۈزگو:** آئينە

- **كون چىقر:** شرق
- **كۇنماق:** يىرار ايش، نرسە و تقاضا كىيلرگە راضى بۇلماق، كۈنىكماق
- **كوى:** نغمە، موسيقى اسبابلىرىدىن ترقه لگن ياقىملى سېس
- **كېسكىن:** ۱. قطعى ۲. جدى ۳. شدتلى
- **كېفیت:** نرسەنىڭ صفىتى، حالتى و قندەلىگى
- **كېلگۈسى:** كېلەسى، كېلەجك
- **كېلەجك:** آيندە
- **كېنگ:** اېنلى، سىغىمى يا سطحى كتە بۆلگن، كتە
- **كېنگاش:** ۱. مصلحت، مشورە ۲. يىغىلىش، مجلس، جلسە ۳. معلوم يىر تشكىلات
- **گىرد:** چىڭ، غبار، تۇزان، ذرە
- **گواه:** شاهد
- **كېزىرماق:** رىنگى اوچىپ آقريب كېتماق، بۇزىرماق
- **لىسە:** مەكتەپنىڭ ۱۰-۱۲ سىنىفگىچە بۆلگن دورى
- **ماحول:** اطراف، محيط، تېگرەك
- **ماس:** تېڭ، برابر
- **ماھىيت:** يىرار نرسەنىڭ ضمىرىدەگى توب معنا، يىرار نرسەنىڭ حقيقت سىرشىتى طبيعىتى يىلدېرەدىگن خصوصيت
- **مېھىم:** توشونىسىز، ناائىق، نامعلوم، گىڭ
- **مىيىن:** بيان قىلووچى، انىقلاووچى، بارىنىڭ رسالەسى
- **محيط:** ۱. احاطە قىلووچى اۆز ايچىگە آلووچى ۲. دايرە اطرافىنى اۆز ايچىگە آلگن خط
- **مخابرات:** مخابرە جمعى
- **مخترع:** اختراع قىلووچى، يىرار يىنگى نرسەنى يرهتووچى، ايجاد قىلووچى
- **مدنى:** مدنىيتىگە منسوب، مدنىتگە خاص، فرهنگى
- **مرام:** مقصد، هدف
- **مربى:** تربىيەلاوچى، باقووچى، تربىيە ايشى بىلن شغللانووچى
- **مريد:** ارادە قىلووچى اىستاوچى، ارادتمند
- **مذهيب:** نقش و نگار قىلەدىگن، تذهيب قىلووچى
- **مستقل:** يىراوگە قرەم بۆلمەگن، اختىيارى اۆزىگە بۆلگن
- **مستند:** سندگە، دلېلگە، اساسلنگن، سندلى، واقى

- **مسلم:** مسلمان، اسلام دىنىدە بۆلگن كىشى

- **مسئوليت:** بىرار شىخى ذمەسىدەگى ۋەزىپە، بۇرچ

- **مساۋىت:** قەدىم تۈركى قۇملاردىن بىرى

- **مشاعرە:** شەئىر ئۇقۇش مەھفلى، مەلۇم بىر شەئىرگە پىرۋولىك قىلىپ ئىتلىگن شەئىرلەرنىڭ شەئىرى، شەئىر خۇئالىك بىزىمى

- **مصطفى:** خىزىرت پىغىمبىرىمىز ﷺ نىڭ لىقبلىرى

- **مصلحت:** بىرار ئىش ۋە ئونى قىلدەي ئىشلەپ مەلگە ئاشىرىش بارەسىدەگى فەكر، مەلاھىزە، مەشۋرە

- **مصور:** نەقاش، رەسەم

- **معجزه:** ۱. باشقەلەر خۇدى ئۈشە نەرسەنىڭ بىجىرىشىدىن عاجىز بولگن خارق ئالادە ئىش، ۲. ھاياتدەگى ئاسمانى كۈچ دىخالىتى بۆلگىنى خىزىرتلىرى ئىش، نەرسە يا ھاڭدە

- **معنوى:** رۇخانى

- **معيشت:** ۱. رۇزگار كېچىرىماق، گىزەن ۲. ئىش، ئىشەرت

- **معيار و سىتىدرد:** ئىندازە، ئۆلچەم ۋە خىسۋىيىتى قەبۇل بۆلگن نەرسە

- **مقتىچاق:** مەقتەيدىگەن، ئۆزىنى كۆپ تەرىفى قىلەيدىگەن

- **مفتون:** شەيدە، ئاشىق

- **مفرط:** خەددىن ئارتىق، جۈدە كۆپ

- **مقدرات:** تەقدىرلەر، سەرنەۋىش

- **مقررات:** قەئەدە ۋە قانۇنلەر

- **مكئونە:** ياپىق، يىقىرىن

- **منزل:** جايگە، ئىش جايى، ئورنى

- **منگو:** ئىدى، دايىمى، بىر ئىمىرگە

- **مهر:** ئىنساننىڭ باشقە ئادەملەرگە بۆلگەن سەمىمىيە مەلاھەزەسى، مەھبەت

- **نامەنى آق ايلاماك:** گىناھلاردىن كېچىماق

- **نخل:** خەرمە دىخىتى

- **نظام:** ۱. تەرتىپ، قەئەدە ۲. تۈزۈم

- **نظير:** ئۇخشىش، مەندە، مەثل

- **نوا:** ۱. نەغمە، ئاھەنگ، ئاۋاز، ۲. ئۆزبېك مۇسىقى مەقام، تەيزىمەدەگى ئىككىنچى كۈي نامى

- **نوع:** نەرسەلەرنىڭ ئىسمى خىسۋىيەتلىرىگە كۆرە بىرلەشتۈرۈپ گۇرۇھى، تۈر

- **نې چاغلىق:** قەتئەلىك، قەندەي

- **وقايغ:** ۋەقەلەر، ھاڭدەلەر

- **وجيە:** بۇرچ، دىن، ۋەزىپە

- **ھارىماق:** چەرچە ماق

- **ھىخامنىشى:** ئىرانلىك قۇملاردىن بىرى

- **ھىلاكت:** قەجەلى ئۆلۈم، قىزىلىش

- **ھىروين:** مەخدرە ماددىلەردىن بىرى

- **ياروق:** روشەن، نۇر، ياغدۇ تۇشىپ تۇرگەن، نۇرلى

- **يازوق (يازىق):** ۱. يازىلىگەن، ئاچىلىگەن، ۲. كېنگەن، ئېنىق

- **يازۋولى:** يازۋى بار، يازىلىگەن

- **ياساق:** ۱. مەنە قىلىنماق، قەدغەن بۆلىش، جىزالىنىش ۲. قەرەنپىن

- **ياغمىر:** بولۇندىن يېرگە تامچى - تامچى تۇشەيدىگەن سۇ

- **يانداشماق:** ۱. يانمە - يان كېلىماق، يېقىنلىشماق ۲. مەسالەگە ۋە ئىشكە مەلۇم بىر نەقشە نەزەردىن قەرەماق

- **ياۋوزلىك:** دىشەنلىك، يامانلىق

- **يلغوز:** يىگە، تەنھا، بىرەر تە ھەم شىرىكى يۇق، بىر ئۆزى

- **يئال:** ۋەزىھ ۋە ئىشكار

- **يوتوق:** ۱. بىرەر ساھەدە ئېرىشىلگەن مۇققەيت، غەلبە ۲. لائىرى ئۆيىلىرىدە قۇلگە كىرىتەلەيدىگەن نەرسە

- **يوسون:** تەرىقە، روشەن

- **يوكسك:** ۱. بىلەندە، يوقارى، يوقارىگە ئۆرتىلىگەن، بىلەندەگى ۲. يوقارى درجەدەگى، ئالى،

- **يۈگۈردىك:** پايدۇ، دىستىيار

- **يۈللىتماق:** يۈلگە تەشلە ماق، رەنمەلىك قىلماق

- **يۈلىقماق:** دۈچ كېلىماق، ئۈچرەماق، دىچار بۇلماق، مەتلا بۇلماق، چىلىنماق

- **يۈۋىندىق:** ئىن يۈۋىندى

- **يۈمشاق (يۈمشاغ):** ۱. نەرم، بۇش ۲. ئاسانلىقچە تۈرلى شەكىلگە كىرەيدىگەن، ئىشلەۋ بېرىشى ئاسان، مەلايم

- **يېتىكچى:** ۱. باشلىق، يېتىكلىك، ئېرگىشتىرىپ بارۇچى ۲. يۈلباشچى، رەھبەر

- **يېتىك:** ۱. جەسمى جەھەتتىن تۈلە رۈچلەنگەن، كەمەلەتكە ئېرىشكەن ۲. بىلىملى، ئىلمى، مەلۇم بىر ساھەدە مەھەرت ئارتىتىرگەن تەجىربەلى

- **يېچىماق:** ئاچماق، ھەل قىلماق

- **يېراق:** ئۇزاق

- **يىلاق:** يازگى بىر